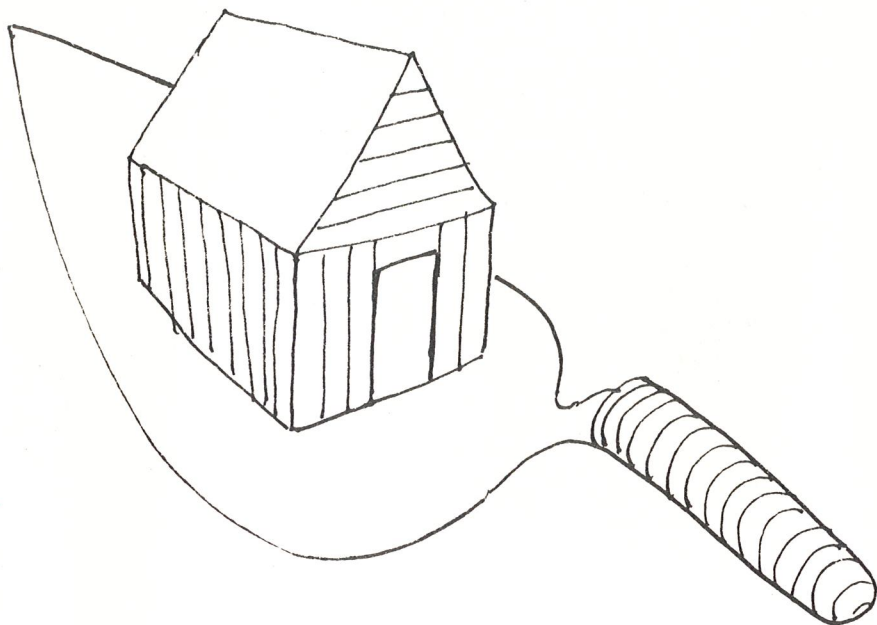

MEDELTIDSARKEOLOGISKA FÖRENINGEN (META)

META

Kraftstorg 1,

223 50 LUND

ϕ86

87 1-2

1. Hedegård
2. Ringkøbing
3. Skjern
4. Poghøj

5. Vorbasse
6. Kolding
7. Ribe
8. Slesvig

REDAKTIONELLT

I dette andet danske nummer af META har redaktionen besluttet at tage et stærkt forsømt emne op. De middelalderlige profane træbygninger har længe levet en meget anonym tilværelse inden for dansk middelalderarkæologisk forskning. Vi har derfor opfordret alle, der beskæftiget sig med middelaldergravninger, til at bebytte sig af denne chance til at få publiceret en eller flere af de bygninger eller dele af bygninger, de i de seneste år er stødt på.

Vi vil herved gøre et forsøg på at lette arbejdet med at identificere denne type objekter ved at trække nogle af de mange anonyme bygninger, der gemmer sig udgravningsberetningerne rundt omkring, frem i lyset.

Efter mange år med kirker og stenhuse må det nu være på tide, at den mere ydmyge bolig bliver trukket frem. Problemet med disse boliger er dog, at de hyppigt er svære at erkende i felten, især i de ofte små nødudgravninger, der er ved at være normen for de arkæologiske undersøgelser her i landet. Måske kan dette afhjælpes med de nu publicerede artikler.

Til sidst i bladet offentliggøres titlerne på de specialer, der indtil dato er lavet på Afdelingen for Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet.

Det er tanken, at der på denne sidste side for fremtiden skal præsenteres den nye litteratur med emner inden for middelalderarkæologi. For at gøre denne liste med publikationer så komplet som muligt er det vigtigt, at man sørger for at meddele nye titler til METAs hovedredaktion eller undertegnede.

Efter det første danske META har vi fået mange henvendelser fra hele landet. Det lader til, at tidsskriftet har været meget lidt kendt uden for en snæver cirkel omkring de arkæologiske institutter på universiteterne. Det har vi forsøgt at råde noget bod på, hvilket har givet en del nye danske abonnenter.

Henvedelser angående artikler, abonnementer ell. lign. kan ske enten til os eller til hovedredaktionen, hvis adresse kan ses bag i bladet.

Lennart Madsen
Klokkedal 4, Bramdrup,
6100 HADERSLEV
TIF. 04 53 02 28

Bi Skaarup,
Københavns Bymuseum,
Absalonsgade 3, Postbox 3004,
1507 KØBENHAVN V
Tif. 01 21 07 72

TOTAL OG SYMMETRISK STEDKONTINUITET?

Om trækirker og deres afløsere.

For knap 30 år siden, i Nationalmuseets Arbejdsmark 1958, præsenterede daværende museumsinspektør ved Museets 2. afdeling, nu rigsantikvar, Olaf Olsen et administrativt fremskridt for kirkeforskningen. I tiåret forinden var det ved anvendelse af nye udgravningsmetoder lykkedes under kirkegulve at påvise spor af adskillige trækirker. Det havde skærpet interessen for det kildemateriale, som kunne være gemt under kirkegulvene, og fra 1955 blev praksis for godkendelse af afgravning af kirkegulve mere restriktiv. Tilladelse til store restaureringsprojekter, hvor der foretages afgravninger, gives af Kirkeministeriet, for hvem Nationalmuseet er konsulent i disse sager. Envidere kontaktede Nationalmuseet i 1956 alle de arkitekter, der arbejdede med kirkerestaurering, for at gøre dem opmærksom på problemet og anmode dem om så vidt muligt at tage hensyn til gulvene, når der skulle udarbejdes restaureringsforslag. Ved samme lejlighed blev der givet en detaljeret vejledning for fremgangsmåden ved harpning af fyldjord fra kirkegulve.

Desse forholdsregler har ført til, at der i de 30 år, der er forløbet, siden rundskrivelsen blev sendt ud, er kommet en mængde fund fra kirkegulvsjord, der har været gennem harpen, og der er gennemført en lang række egentlige udgravninger i kirkegulve.

I kirker fra middelalderen, der har været i brug helt til i dag, er en del af gulvet ødelagt som middelalderarkæologisk arbejdsmark af grave; først i 1805 blev det forbudt at indrette grave inde i kirkerne. Der kan også være andre forhold, der har ødelagt, eller som slører de arkæologiske muligheder: Installationer eller inventar, som ikke kan flyttes, og som derfor hindrer, at udgravningen kan tilrettelægges alene ud fra arkæologiske hensyn - hensyn til såvel undersøgelse som bevaring af kildemateriale. Helt andre muligheder gives, hvor der undersøges tomter af kirker, der er nedlagt i eller kort efter middelalderen.

De mange undersøgelser i kirkegulvene har givet et øget kendskab til kirkernes ældre indretning og til deres forgængere, oftest bygninger af træ. Med det veldefinerede undersøgelsesområde er det en selvfølge, at de ældre kirker, der findes, har ligget på samme sted som afløseren. Og det betragtes efterhånden nærmest som naturligt, at den gamle og den ny kirke har haft fælles midtakse. Man ser altså ret ofte, at der har været total og symmetrisk stedkontinuitet, i praksis formuleret som en idé om, at en trækirke gradvis blev afløst af stenkirken; først blev det nye kor bygget uden om det gamle og dernæst skibet. I nogle tilfælde har man dog kun kunnet slutte, at der har været en ældre kirke, fordi der er fundet grave, som lå skævt i forhold til den nustående kirkes akse, eller som måske ligefrem gik ind under dens fundamenter.

Der foreligger nu en del undersøgelsesresultater, hvor det klart kan ses, at en kirke nok er bygget på en ældre kirkegård, men ikke på tomten af en ældre trækirke, en konstatering, der måske umiddelbart kan forekomme lidt negativ. Mere positivt kan det blive, når man videre kan konstatere, at der er tilfælde af ikke-symmetriske kirkefornyelser ud fra indicier og regulære fund.

Ved udgravninger i 1959-60 i det stående skib af Sankt Ibs kirke i Roskilde og i det nedbrudte kor i 1961, publiceret af Olaf Olsen i Historisk Årbog fra Roskilde Amt 1962, blev der fundet klare vidnesbyrd om aktiviteter i tiden før stenkirken blev bygget. Ældst var kulturlag, hvori der var østersøkeramik og bl.a. tre mønter, hvoraf den yngste var slået i Köln i 1030'erne. Nedgravet i dette kulturlag blev der fundet 61 grave, der var ældre end stenkirken. De må være fra tiden mellem, at kulturlaget blev afsat, og frådstenskirken formentlig først i 1100-årene blev opført. En gravplads fra denne tid i Sjællands kirkecentrum må være kristen. I det udgravede område, altså inden for stenkirkens mure, var der spor af ældre trækonstruktioner. Hvis det er bygningsspor, må de repræsentere flere bygninger, som ikke har været samtidige. Trods den forsigtige fremlæggelse af fundet, er de mulige træbygninger med årene i litteraturen blevet til flere trækirker. Da der imidlertid så at sige ikke har været begravelser inde i de ældste kirkerum, er tolkningen af fundene i Sankt Ibs kirke som spor af ældre trækirker problematisk, idet der ikke kan udpeges et gravfrit område, som er stort nok til en kirkebygning. Så hvis der til de ældre begravelser har hørt en kirke, må denne have ligget uden for

den yngre stenkirke.

Sankt Mikkels kirke i den kirkerige nørrejske by Viborg blev udgravet i 1977. I og ved tomten af kirken, der var revet ned kort efter reformationen, blev der fundet en del grave, hvoraf ca 25 var orienteret skævt i forhold til den undersøgt kirketomt, og nogle af de 25 grave var skåret af kirkens fundamenter. Jens Vellev, der har skrevet om undersøgelsen i MIV 8 (1978) bemærker, at disse grave nok må have tilhørt en ældre, lidt anderledes orienteret kirke på stedet, og at denne kirke i givet fald må have ligget uden for det undersøgte område.

I 1984 blev der nær Bygholm, lidt vest for den østjyske by Horsens udgravet en kirke og kirkegård, der var sløjfet tidligt i 1300-årene. På kirkegården fandtes foruden ca. 600 grave også rester af tre bygninger: En stenkirke og to træbygninger. Stenkirkens fundamenter skar nogle af gravene, så kirkegården har været i brug, før stenkirken blev opført. Hvis der til de grave, der er ældre end stenkirken, har hørt en kirke, er det nærliggende at udpege den største af træbygningerne, der var 7 x 12 m med længderetning øst-vest, til denne post. Udgraverne, Jesper Boldsen, Jakob Kieffer-Olsen og Peter Pentz, har ved fremlæggelsen af undersøgelsen i Skalk 1985:4 tøvet lidt hermed, men erkender, at det kan skyldes vanetænkning, fordi det normalt er under kirkegulve, man søger efter trækirker.

Anders W. Mårtensson har i Hikuin 9 (1983) samlet præsenteret de fire kendte stavkirker fra Lund i Skåne. De er alle på et tidspunkt blevet erstattet af stenkirker. Der er ikke symmetrisk stedkontinuitet ved nogen af dem, og kun ved én er stedkontinuiteten total. Da den ældste Maria Minor blev afløst af en stenkirke, blev den nye bygnings sydmur bygget forskudt godt 5 m mod nord i forhold til stavkirkens sydvæg, således at stavkirkens nordvæg kunne udgraves inde i stenkirken, mens resten lå udenfor. Præmonstratensernes Drotten-kirke blev bygget ved midten af 1100-årene ca. 25 m vest for en ældre stavkirke; man regner nu med, at stenkirken har afløst trækirken, men forskydningen kan i dette tilfælde måske skyldes det særlige forhold, at den ny kirke skulle tjene et kloster. Tomten af Sankt Stefans trækirke lå under sydvesthjørnet af stenkirken. Og endelig er der fundet et stykke af en nordvæg af planker lige syd for sydmuren af Sankt Clemens kirke.

Svenska arkæologer har flere steder fundet eksempler på, at der ikke har været fysisk overlapning mellem en trækirke og dens yngre afløser af sten. Her skal blot

nævnes, at Jan Eriksson i Meta (83:2) har skrevet om noget sådant ved Bjälbo kirke i Östergötland, hvor den gamle kirketomt lå på en eng, som indtil 1786 havde været en del af kirkegården. Fundet er fremlagt uden den tøven ved at acceptere fænomenet, som kendetegner de fleste danske forskere.

Der kan være flere årsager til, at der ikke i Danmark er skrevet ret meget om den ganske snilde løsning på problemet at erstatte en gammel trækirke med en ny stenkirke ved at bygge den ny kirke ved siden af den gamle. Én årsag kan være, at fænomenet ikke har været ret udbredt. Men årsagen kunne også være, at fænomenet ikke er iagttaget, fordi vore muligheder for at gøre iagttagelser på kirkegårde er ringe. I Sverige er kirkegårde undergivet den antikvariske lovgivning. I Danmark er vi arkæologisk set på Herrens mark, når vi træder ind på Guds ager.

Mulighederne for at gøre arkæologiske fund på kirkegårde kan, selv om de har været begravningspladser i århundreder, ikke være udtømt. Naturligvis kan man ikke udføre en arkæologisk udgravning hver gang, der skal graves en grav. Det er ikke praktisk muligt og kun lidet interessant, det sidste fordi de områder, der nu er udlagt til grave, længe har været så intenst benyttet, at kun meget bestandige levn kan være bevaret. I øvrigt arbejder Fredningsstyrelsen med en registrering af kirkegårde med levn, der omfattes af Naturfredningslovens par 48, og her vil bl.a. klosterfundamenter blive søgt beskyttet. Men mange kirkegårde fik udlagt gange mellem gravene i forrige århundrede, hvor der også kom nye regler for gravenes dybde. Men den tidligere mindre gravdybde må der under gangene være chance for at gøre fund. I hvert fald bør man være opmærksom, når der ned graves kabler og rør. Tæt langs kirkens mure er der sjældent gravsteder. Her må man kunne etablere profiler, når der nedgraves lynaflederkabler eller lægges dræn. Selv om det p.g.a. de bestående gravsteder er vanskeligt at omlægge en kirkegård, er det noget, der også bør tages højde for.

I Danmark er al kulturhistorisk virksomhed i forbindelse med kirker, der benyttes af den danske folkekirke, fastlagt i loven om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde, som blev revideret i 1986. Der er ikke i den nye lov indført bestemmelser, som sikrer øget hensyntagen til den gravende arkæologs interesser i kirker og kirkegårde. Hvis disse interesser også fremover skal varetages i Kirkeministeriets regie, kunne man ønske sig, at der blev sat mere ind på at tilgodese

dem. En systematisk orientering om problemet til menighedsråd, provster og stiftsøvrigheder må kunne skærpe omærksomheden over for det. Ved lovrevisionen kom der bestemmelser på bevaring af gravminder; det må medføre tilføjelser til det nu gældende kirkegårdsreglement, og måske kunne man benytte lejligheden til at her at gøre opmærksom på andre kulturhistoriske interesser på kirkegårdene. Endelig kunne der udstedes et cirkulære herom.

En anden mulighed er at følge de svenske retningslinjer og inddrage kirkerne eller blot kirkegårdene i den antikvariske lovgivning. Det sidste, kirkegårdene, kan være aktuelt, når Museumsloven skal revideres. Skønt de offentligretlige bestemmelser i kap. 6 virker usystematiske i en institutionslov som denne, kunne de arkæologiske interesser i kirkegårdene tilgodeses ved at indføre en ny konstruktion i loven som supplement til par 26, nemlig områder, hvor planer om gravearbejder af et vist omfang i alle tilfælde skal godkendes af de centrale myndigheder.

Under alle omstændigheder bør der fra arkæologisk hold vises mere interesse for kirkegården som arbejdsmark.

Ingrid Nielsen

Skov- og Fredningsstyrelsen, København

BULHUSE - 50 ÅR EFTER CLEMMENSEN

Arkitekt og arkæolog Mogens B. Clemmensen (1885-1943) udgav i 1937 sit store værk "Bulhuse. Studier over gammelt dansk Bygningskunst" I-II. København 1937. Værket var opdelt i et tekstbind med fotos og et bind med opmålinger.

Som ved Clemmensens øvrige publikationer lå der omhyggelige og langvarige undersøgelser bag. I dette tilfælde mere end 20 års studier, dog med større og mindre afbrydelser. Udgangspunktet for undersøgelsen var eksisterende bygninger med bulkonstruktioner i Danmark, Skåne, Halland, Blekinge, Småland, Øland, Gotland og Vestergötland. Næsten alle bygninger var opført efter 1600. Imidlertid mente Clemmensen i dette materiale at kunne se meget ældre træk, da bulbygningsteknikken formodedes ikke at have ændret sig væsentligt.

Afsnittet om middelalderlige bulhuse var kun på otte sider, og det bestod hovedsageligt af en præsentation af løsfund og en gennemgang af skriftlige kilder, som omtalte bulhuse.

Udgivelsen i 1937 vakte berettiget opmærksomhed, hvilket bl.a. fremgik af anmeldelserne (1). Disse præsenterede enkelte nye fund og fejltolkede bulplanker og afspejlede i øvrigt tydeligt de enkelte nordiske landes opfattelse af bulkonstruktionens betydning og omfang i deres område. Bulhuse fandtes i middelalderen især i Danmark og Sydsverige, mens laftekonstruktionen (svensk: knuttimring, norsk: lafteverk) var næsten enerådende i Norge og Nordsverige.

Efter Clemmensens publikation i 1937 er der udgravet rester af mange bulkonstruktioner fra middelalderen, men kun ganske få er blevet publiceret.

Denne artikel bygger især på materiale indsamlet til en 14-dages eksamensopgave, som forfatteren afleverede på Lærestolen for Middelalderarkæologi, Moesgård i maj 1986. Formålet er dels at vise bulkonstruktionens relationer til øvrige træbygninger, dels at omvurdere enkelte af Clemmensens konklusioner, desuden fremlægge materiale publiceret i perioden 1937-1987 og endelig søge at opstille en foreløbig kronologi for middelalderlige bulhuse.

Bulhuse - ligheder og forskelle med andre træbygninger

Stavbygninger

Som Clemmensen flere gange nævnte, er den eneste væsentlige forskel på bul- og stavkonstruktionen den, at bulplanker ligger vandret, mens stavplanker står lodret. Begge udfylder de en bærende rammekonstruktion med hjørnestolper. Den store lighed har givet ofte bevirket, at løsfundne planker er blevet fejltolket. Endog større dele av konstruktioner kan være vanskelige at bestemme.

Således beskrev S. Ambrosiani omkring århundredskiftet væggen i Gåsetårnet i Vordingborg (herom senere) som en stavvæg (2). Der netop skønt han selv noterede, at ege plankerne indbyrdes havde været fastholdt af kantnagler indsat i borede huller viser, at væggen i Gåsetårnet er en bulvæg, hvilket Clemmensen udmærket redegjorde for (3). Stavvægge fastholdes ikke med nagler - de samles med løs fjer eller med fjer og not. I nogle bulkonstruktioner kan iagttages, at plankernes øverste kant har en spids eller lettere rundet profil, en sudryg. Den oven på liggende planke har et næsten tilsvarende hulrum, og heri ligger ofte tætningsmateriale; mos eller fæhår.

I et mindre afsnit "Bul og Stavværk" gik Clemmensen nøjere ind på de indbyrdes forhold mellem de to konstruktioner. Således have han ved selvsyn i 1932 konstateret, at genanvendte stavplanker fra gulvet i Eke kirke havde huller til kantnagler. Tjæren var drevet på tværs af plankerne og havde dannet dråber langs den ene kant. Herud fra sluttede Clemmensen, at den foregående trækirke havde været bulbygget.

Nyere svenske undersøgelser har vist, at plankerne oprindeligt har tilhørt en stavkirke (4). De af Clemmensen iagttagne huller til kantnagler var sekundære, og plankerne formodes at have haft noter med løstsiddende fjer. Det uens tjærelag forklares som påvirkning af solen, hvilket menes især at kunne ses på vestgavlens buede planker. Den nordvendte del af planken havde været udsat for langt mindre udtørring på grund af solen, end den sydlige del. Herved opstod denne synlige forskel på plankerne. Desuden fandtes planker helt uden spor af tjære og andre med meget tjære... de sidste formodes at have siddet på stavkirkens nordside.

Fra en anden af Gotlands tidlige trækirker, Guldrupe, er fundet to rektangulære planker med dyreornamentik i relief. De er af E. Ekhoﬀ beskrevet som stavplanker (5). Siden har Ambrosiani påvist, at tjæren er løbet på tværs af plankerne, og at plankerne har huller til kantnagler (6). Ud fra disse iagttagelser mente Ambrosiani, at der var tale om bulplanker.

Senere publikationer har ikke taget stilling til denne teori (7). I hvert fald nævnes den ikke, og plankerne opfattes fortsat som tilhørende en stavkirke med henvisning til Ekhoﬀ. Kun nye undersøgelser kan afgøre, i hvilken konstruktion Guldrupe plankerne har siddet; især er det afgørende, om hullerne til kantnagler er primære.

Bindingsværk

Ved en nyere undersøgelse i Viborg af husrester fra middelalderen har man forsøgt at definere bulkonstruktioner alene ud fra afstanden mellem de registrerede stolpehuller (8). Afstanden mellem stolpehullerne var ca. 1,7 m. Udgravninger af middelalderlige husrester i Smerup på Stevns og i Lund viser, at stolper i bindingsværksbyggeri kan stå med 1-2 meters mellemrum (9). Som det skal vises senere kan bulkonstruktioner opnå meget store fagbredder, men store fagbredder er ikke ensbetydende med, at bygningen er en bulkonstruktion. Ved undersøgelsen af landsbyen Borup på Sjælland fremkom der ved gård nr. 4 stenastryk liggende på række med ca. 3,5 m's mellemrum (10). Konklusionen herpå var:

"These distances coincide with the lengths of bays measured in houses of the same construction (so-called "Bulhuse") in Skåne" (11). Denne sammenligning på trods af, at de omtalte gårde fra Skåne, tvillingegården fra Næs, dateres til 16-1700-tallet, og C-14 dateringer placerer gård nr. 4 i tidlig middelalder.

Hvis vi godtager, at der er tale om et bulhus, forekommer det metodisk ukorrekt at sammenstille to bygninger, som er opført med 5-600 års mellemrum,

uden samtidig at redegøre for hustypen i den mellemliggende periode. Imidlertid synes bulhusteorien ikke dokumenteret tilfredsstillende, da der blev fundet store koncentrationer af lerklining ved husts sydgavl. Det kunne tyde på, at i hvert fald dele af huset har haft klinetavl. Lerklining opfattes imidlertid af udgraveren som tilhørende en senere ombygning af bulhuset.

Ikke-fundet lerklining er i forbindelse med udgravning af den senmiddelalderlige gård i Pebringe nær Køge tolket således, at bygningen har været opført i bulteknik (12). Der må generelt advares kraftigt mod at tolke ud fra ikke registreret materiale, som af mange årsager kan være forsvundet. Ligeledes er afstanden mellem registrerede stolper, stolpehuller eller syldsten ikke altid tilstrækkeligt bevis for en bestemt konstruktion. I en udgravningssituation er det ofte vanskeligt at afgøre, om der mellem de registrerede stolper og stolpehuller eventuelt har stået flere stolper - muligvis på en forsvundet fodrem.

Ved den omtalte udgravning i Lund (9) var dele af stolperne bevaret, og de havde ikke noter til bulplanker. Derimod fandtes der rester af en lerklinet væg og dele af et løsholdt med stejlehuller til en lerklinet væg.

I princippet er en bulkonstruktion og bindingsværk opbygget på samme måde, blot er udfyldningen af rammekonstruktionen forskellig; henholdsvis vandret liggende planker, og klinetavl eller murværk.

Bindingsværk og bulbygningsteknik er anvendt side om side i 1600-tals bulhuse. Bindingsværk øverst i muren i form af klinetavl eller murværk, som udfyldte det opståede hulrum, når bulplankerne tørrede ind og satte sig. Denne sammenblanding af de to typer var således en reparation og skyldtes dels mangel på tømmer, dels den generelle udbredelse af brugen af bindingsværk. Sammenblandingen af de to konstruktioner er ikke dokumenteret fra middelalderlige fund. Ud over den påpegede nære konstruktionsmæssige sammenhæng mellem bulhuse og bindingsværk, synes der i Lund også at være konstateret en kronologisk betinget relation konstruktionerne imellem (13). Her viser undersøgelser, at bindingsværk tilsyneladende udkonkurrerede bulkonstruktionen i senmiddelalderen. Forklaringen er næppe funktionsbestemt, snarere skyldes ændringen en mangel på egetømmer og en tilsvarende øget anvendelse af teglsten. Om tendensen er generel for byhuse i middelalderen kan ikke afgøres ud fra nærværende spinkle grundlag,

men et næsten tilsvarende forhold er registreret i Ribe (14). Her var de velbevarede rester af et 1100-tals bulhus - som vil blive omtalt mere detaljeret senere - bl.a. dækket af et bindingsværkshus, der var revet ned senest o. 1300.

Laftebygning

Indtil 1914 var den fremherskende opfattelse flere steder i Norden, at laftekonstruktionen var den oprindelige og grundlaget for de øvrige trækonstruktioner. Chr. A. Jensen påviste i 1914, at bindingsværket er betydeligt ældre end tidligere antaget (15). Dette er ofte blevet bekræftet senere ved arkæologiske undersøgelser (16).

Trods dokumentationen af, at laftekonstruktionen ikke havde den påståede store betydning for de øvrige trækonstruktioner, skrev G. Boethius i 1937: "knuttimringen ... även den viktigaste för det nordiska timmerhusets uppkomst och utveckling" (17). Videre søgte Boethius at vise bulbygningsteknikkens påståede ligheder med lafteteknikken.

Dog forekommer forskellene at være større end lighederne. Her skal blot nævnes, at laftekonstruktionen bl.a. ikke har bærende stolper eller hjørnestolper, intet fodtømmer, og endelig er der ikke tale om en rammekonstruktion.

Trods forskellene findes bul- og lafteteknik i samme hustype, den såkaldte sydgötiske. Den er naturligt opstået, hvor de to bygningsteknikker mødtes, nemlig hvor nåle- og løvskoen støder sammen i den sydvestlige del af Sverige. Huset er tredelt, og den centrale del er en rygåsstue opført i lafteteknik, mens der ved hver gavl er bygget en bod eller et herberg i bulsteknik.

Det sydgötiske hus er især udbredt efter middelalderen, men typen er arkæologisk påvist i perioden 14-1600 i Halmstad (18).

Middelalderlige bulhuse

I denne fremlæggelse vil kun blive behandlet bulkonstruktioner anvendt i huse. Teknikken bruges desuden bl.a. i kister, voldanlæg, brønde og bolværk (19).

Bulhuse hører ikke udelukkende den middelalderlige periode til, men her vil næsten kun blive præsenteret konstruktioner fra dette tidsrum.

¶ 1939 registreredes ved en udgravning i Lund en hjørnestolpe til et bulhus, "som kan vara från 1000-tallet" (20) Stolpen var 2,16 m lang og syntes ikke at have været afkortet, fig. 1. Noterne begyndte 66 cm fra bunden af stolpen, mens den i toppen havde to 30 cm dybe fordybninger, vinkelret på hinanden. Stolpen har været nedgravet, hvilket kendes fra flere tidlig middelalderlige bulkonstruktioner i Lund (21).

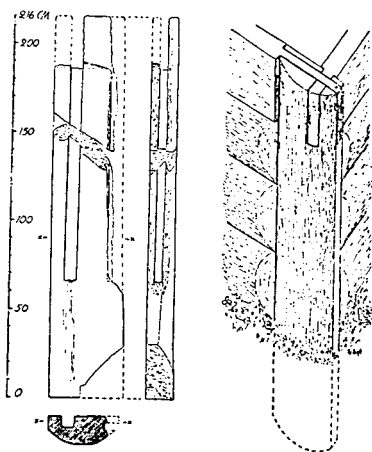

Fig. 1 Hjørnestolpe fra formodet 1000-tals bulhus i Lund. Rekonstruktionsforsøg til højre. Efter Blomqvist 1950.

Som vist på fig. 1 mente R Blomqvist, at bulhuset fra Lund var uden fodtømmer. Denne antagelse byggede muligvis på, at den jordgravede stolpe var uden spor af taphuller til fodtømmer.

Imidlertid viser udgravningen af det sydøstlige hjørne af et bulhus i Ribe, at

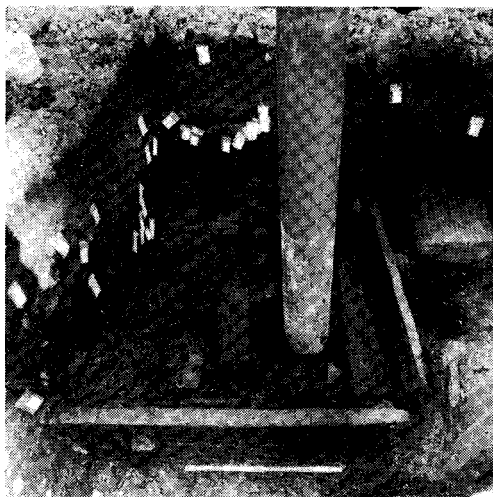

Fig. 2. Bulhuset bygget i 1180 i Ribe set fra syd. Bemærk det kraftige fodtømmer i østvæggen og den udkløftede stolpe, som fastholder bulplanken. Øst for huset ligger den væltede hjørnestolpe, anvendt som gangflade. Ribe Vandværks borerør ses midt i billedet. Foto Hans Mikkelsen.

fodtømmer kan ligge uden at være indtappet i stolperne, fig. 2 (22). Bevaret var de nederste bulplanke i begge vægge med et tværmål på ca. 30 x 10 cm. Længden kunne ikke afgøres, da væggene fortsatte uden for det ca. 6 m² store udgravningsfelt, som var placeret ca. 25 m nordvest for Sct. Catharinæ kirke.

Den nederste bulplanke i husets østside var placeret på to stykker meget svært fodtømmer, som var adskilt af en nedgravet støttestolpe. Det nordligste fodtømmer fortsatte uden for udgravningen, mens det andet var 0,75 m langt og 25x17 cm i tværmål.

Hjørnestolpen var fjernet ved ødelæggelsen af huset, og som det ses på fig. 2 var den udvæltet øst for huset og genanvendt som gangflade. Noterne i stolpen gik helt ned til den let tilspidsede bund, så det er uvist, hvor dybt stolpen har været nedgravet.

Ud over hjørnestolpen blev den nederste bulplanke også fastholdt af den nedgravede støttestolpe, som var kløftet i toppen, fig. 3. Sydvæggen var placeret på

korte træstykker støttet af flere mindre stolper, uden samme omhyggelige opbygning

som østsiden. Langs begge vægge konstateredes en pakning af blåler, fastholdt af et kantstillet bræt, der blev støttet af en mindre stolpe og flere småpæle. På blåleret blev fundet trærester, så konstruktionen formodes at være en vægbænk, som langs sydvæggen endvidere var forsynet med et træpanel i stavteknik, fig 4.

Dendrokronologiske undersøgelser viste, at den kløftede støttestolpe var fældet i det tidlige efterår 1179, og at husets øvrige tømmer var fældet før dette år. Derfor formodes huset at være opført 1180. Denne præcise datering af et beboelseshus og

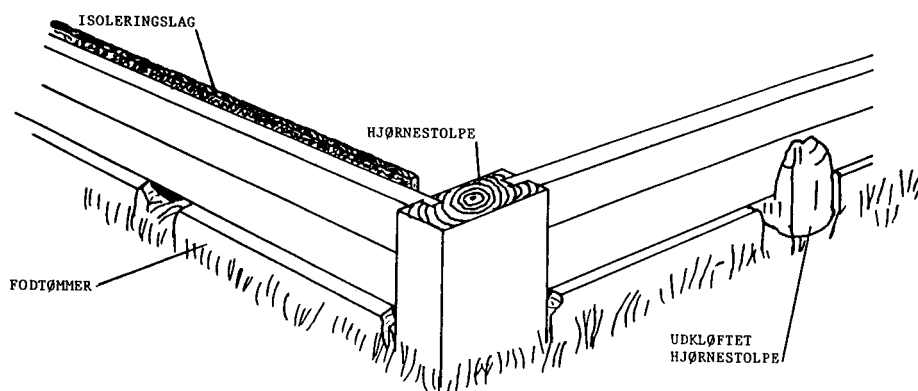

Fig. 3 Rekonstruktionstegning af bulhuset set fra sydøst. Forf. oplæg på baggrund af J. Kragelunds tegning i Skalk. Tegning: Børge H. Nielsen, Den antikvarisk Samling, Ribe.

påvisningen af endnu ældre konstruktioner i udgravningen synes at underbygge formodningen om en aktiv bydel på dette sted i Ribe mange år før påbegyndelsen af Sct. Catharinæ kirke og kloster i 1228 (23).

Dele af et formodet 1000-tals bulhus er udgravet i Trondheim (24). Af huset var bl.a. bevaret rester af en såkaldt årestue med åbent ildsted. Stolperne var nedgravet, og bulvæggen bestod af utildannede tømmerstokke, tilspidset i enden for optagelse i stolpenoten. Den undersøgte del af årestuen var mindst 5x6 m, og væggene var enkelte steder understøttet af nedgravede stolper.

Tidligere undersøgelser synes at vise, at brugen af fodtømmer vandt indpas i Danmark i 1000-tallet (25). I den omtalte artikel omtales kun to former for fodtømmer fodrem og syldstok, som henholdsvis bærer stolperne eller er indtappet i disse. Udgravningen i Ribe viser anvendelsen af en tredje slags fodtømmer, som ikke stabiliserer konstruktionen, men blot understøtter den.

Undersøgelsen af et gotlandsk bebyggelsesmønster viser, at man på Gotland i begyndelsen af middelalderen gik bort fra brugen af jordgravede stolper i huse (26). Forfatteren konkluderede, at overgangen fra "stolpehulshus til stenfodshus" som regel

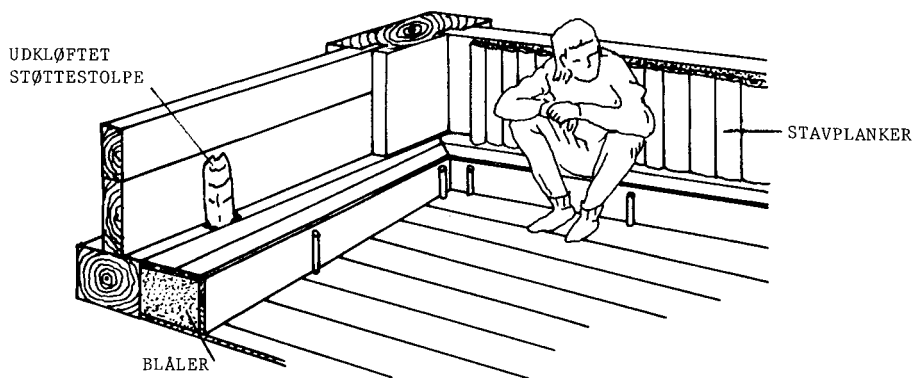

Fig. 4 Rekonstruktionstegning af bulhuset set indefra.
Bemærk stavplankerne langs sydvæggen; ligeså plankegulvet, som blev registreret ved udgravningen.
Forf. oplæg på baggrund af J. Kragelunds tegning i Skalk. Tegning: Børge H. Nielsen, Den antikvarisk samling, Ribe.

sker i "tidlig middelalder". Disse dateringer baseredes på C-14 prøver udtaget af træ

fra stolper i de undersøgt konstruktioner.

I 1976-77 foretog Svendborg & Omegns Museum en stor udgravning i Svendborg, hvori fremkom bulkonstruktioner (27). Den ene havde bevaret dele af det sydøstlige hjørne af et bulhus, fig. 5. Fodtømmeret var i begge vægge understøttet og fastholdt af nedgravede stolper, der var kløftet i toppen. Disse stolper stod med mellerum på 1,4 - 1,8 m, og de var nedgravet ca. 0,8 m. Fodtømmeret i østsiden var bevaret i en længde af 3,3 m med et tværmål på 30 x 10 cm. Af sydsiden registreredes 2,2 med et tværmål på 10x8 cm. I begge tilfælde lå fodtømmeret in situ i de udkløftede stolper, og desuden blev det fastholdt i dybe noter i den nedgravede hjørnestolpe. Af væggen var intet bevaret, og ud fra det foreliggende kan dens opbygning ikke afgøres, men fagbredden må i østsiden have været mindst 3,3 m.

To af de udkløftede støttestolper er dendrokronologisk dateret til henholdsvis 1311 og 1312.

I 1956 foretog Nationalmuseet den første systematiske udgravning i Ribe (28). Her blev bl.a. fundet træhegn, som indeholdt en del genanvendte stolper fra bulkonstruktioner. Desværre er træet ikke bevaret, men der findes opmålinger af to stolper. I begge tilfælde er der tale om hjørnestolper med noter til bulplanker i hele stolpens længde. Den korteste, der er brændt i toppen, er ca. 1,3 m lang, mens den længste, som har en fordybning øverst til tagrem, er ca. 1,6 m lang. Det er bemærkelsesværdigt, at begge stolper 10-20 cm over bunden har borede huller gennem noterne. Hvis hullerne er primære, må de have været anvendt til at fastholde

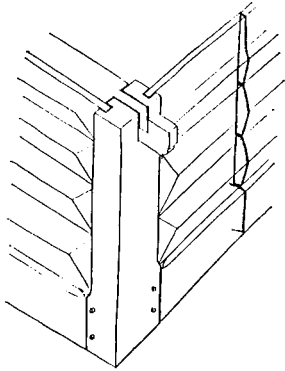

Fig. 5. Eksempel på eftermiddelalderligt bulhus uden jordgravede stolper med fodremmen placeret direkte på jordoverfladen. Efter Lundberg 1971.

den nederste bulplanke, eller en eventuel fodrem. Tilsyneladende er stolperne ikke afkortet i bunden, hvorfor de må formodes ikke at have været jordgravet. Derimod har de sandsynligvis stået direkte på jordoverfladen, eller måske på en stensyld.

Denne teknik er ofte anvendt ved eftermiddelalderlige bulhuse i Sverige, fig 5 (29). Imidlertid viser dendrokronologiske dateringer, at teknikken formodentlig har været brugt 5-600 år tidligere i Ribe, da de omtalte stolper er fældet i 1100-tallet.

I forbindelse med anlægsarbejder på Catharinæ Plads i Ribe i 1969 blev optaget adskillige stykker af genanvendt bultømmer (30). Blandt de opmålte stolper udskilte sig klart to typer: de jordgravede og de ikke-jordgravede. I den første gruppe stoppede noterne i de fleste tilfælde 40-50 cm over bunden af stolpen, hvilket antageligt må svare til nedgravningens dybde. I den anden gruppe var noten ført helt ned til bunden af stolperne, men modsat det omtalte fund fra Ribe 1956, var der ikke huller nederst i stolperne til trænegler. To af stolperne, begge ca. 1 m lange, havde i toppen fordybninger, som formodes at være til tagremmen. Sammenlignet med højden af stolperne fra Lund og Ribe i 1956 er det nærliggende at antage, at stolperne er afkortet, da en væghøjde under 1 m forekommer usandsynlig. Derfor kan det ikke udelukkes, at stolperne oprindeligt har haft neglehuller nederst.

Dendrokronologiske dateringer viser, at bulhusene er opført i 1100-tallet, og tømmeret er sidenhen sandsynligvis anvendt som opfyld. Noget af tømmeret har muligvis indgået i gadebelægningen i forbindelse med de trafikale forandringer af

området før opførelsen af Sct. Catharinæ kirke og kloster (31).

Bulvæggen i Gåsetårnet i Vordingborg består nederst af 6 svære stykker egetømmer, og derover af 4 noget smallere af fyr. De afkortede vægplanker er 4,7 m lange, indtil 50 cm brede og ca 20 cm tykke. Plankerne er glathugne på indvendig

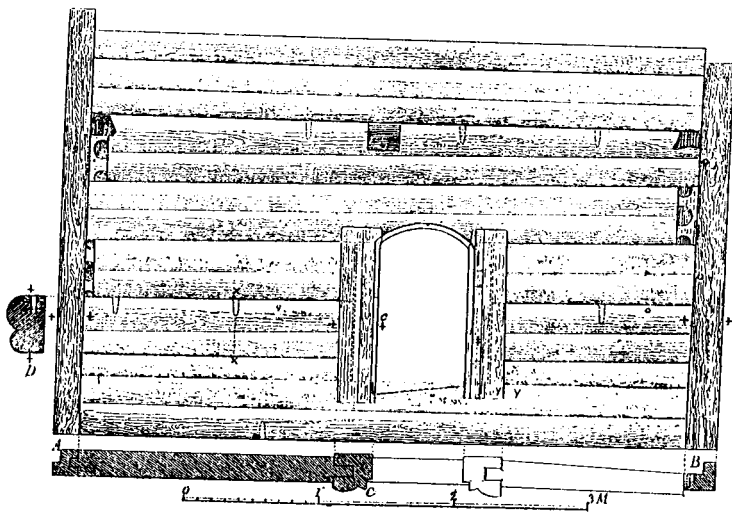

Fig. 6. Tegning af væggen fra Gåsetårnet i Vordingborg. Efter Ambrosiani 1899.

side, mens hver planke udvendigt har to buede flader, fig. 6. To ca 3,5 m høje hjørnestolper med noter fastholder væggen (32).

Væggen er vanskelig at datere, da den er nedtaget fra en ældre bulkonstruktion og genopstillet i Gåsetårnet. Forskere har uden undtagelse efter Clemmensens udgivelse i 1937 dateret væggen ud fra Gåsetårnets opførelse midt i 1300-tallet. Og man har fastholdt argumentet for, at væggen blev bygget i midten af 1100-tallet, da "Forvitringen på stokkenes yderside tyder paa, at de må være mindst 200 aar gamle,

da de blev indsat i tårnet" (33). Videre fremføres, at væggen må være anbragt i tårnet samtidig med opførelsen af dette, da "det vilde nemlig være umuligt, efter at dette var opført, at bringe tømmeret ind gennem de smalle skydeskaar eller døraabningen" (34).

Dateringen til 1100-tallet begrundet i træets forvitring forekommer uholdbar, da vi ikke kender væggenes oprindelige placering eller orientering. Det sidste har stor betydning for graden af tømmerets forvitring - her tænkes f.eks. på forskellen mellem nord- og sydvendte kirkemure.

Clemmensens argument for, at bulvæggen må være opstillet samtidig med Gåsetårnets opførelse forekommer ikke overbevisende. Under alle omstændigheder har væggen været adskilt for at kunne blive afkortet, og man kan næppe forestille sig

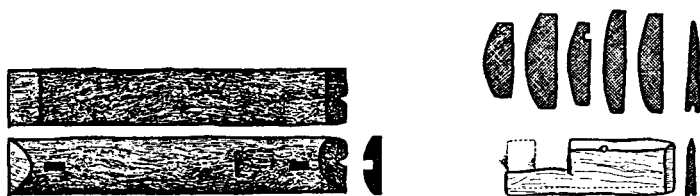

Fig. 7. Bulplanker fra borgen Boringholm ved Horsens. Plankerne har en let rundet yderside eller et kileformet tværsnit. Efter Clemmensen 1937.

den meget tunge væg båret op samlet. Derfor kan den adskilte væg være bragt ind i tårnet, efter dets opførelse.

Hvis vi imidlertid antager, at væggen er genopført samtidig med bygningen af Gåsetårnet, kan vi ikke datere væggen mere præcist, end før 1350.

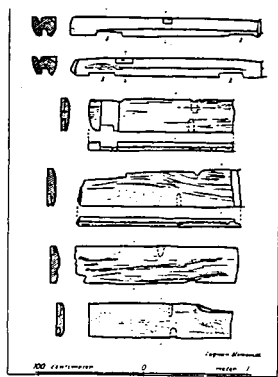
Ved Nationalmuseets udgravninger på borgen Boringholm vest for Horsens i perioden 1906-12 blev registreret meget bultømmer (35). Som vist på fig. 7 var nogle af plankerne svagt buet på yderside, og de havde kanthuller til trænegler. En enkelt planke var bevaret i hele sin længde 3,2 m med tilspidsede ender til stolpenoter. Bultømmeret har indgået i en senere bygning, før det endte som opfyld for 1300-tals borgen. Materialet er ikke naturvidenskabeligt undersøgt, og en mere

præcis datering er derfor meget vanskelig.

Ved en arkæologisk undersøgelse i Lund i 1936 fandt man bultømmer genanvendt som brøndsider (36). Brønden var af senmiddelalderlig type med brøndplankerne lagt ind imod fire hjørnestolper, som var placeret på en bundramme (37). Brønden dateredes til 1. halvdel af 1400-tallet bl.a. ud fra skofundet i brøndfylden. Bulhuset formodes opført i 1300-tallet.

Som vist fig. 8 var plankerne afglattet på indersiden, let buet på ydersiden og med huller til kantnagler. Nederste kant af plankerne var let buet, sandsynligvis et hulrum til tætningsmateriale. En af plankerne havde ca. 10 cm fra enden et indsnit på ydersiden og en ekstra fordybning på plankens underside, sandsynligvis til fastholdelse af planken i hjørnestolpens øverste fordybning, som påvist i Ribe. Herover har tagremmen ligget, og heraf blev fundet rester af to, som giver interessante oplysninger om tagkonstruktionen, fig. 9.

Tagremmen var forsynet med en not på to sider; formodentlig til fastholdelse af det indvendige bræddetag og den øverste bulplanke, der desuden havde huller til kantnagler. På tagremmens underside var der spor efter taphul til fastholdelse af hjørnestolpen. Skrå udhugninger på tagremmens overside kan muligvis være til

B= förhugningar, som gjorts vid brunnens byggande.
Fig. 8. Formodet 1300-tals bulplanker fra Lund, genanvendt i en brønd. Plankerne har let rundet yderside; øverst dele af tagrem. Efter Blomqvist 1938.

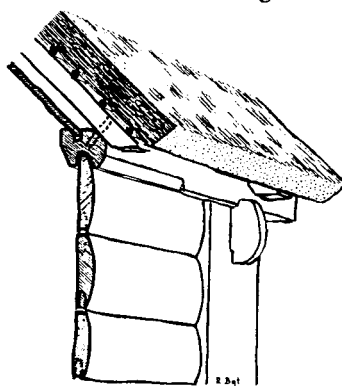

Fig. 9 Blomqvists rekonstruktionsforsøg med et indre og et ydre tag. Efter Blomqvist

tagspærrene. I udhugningerne fandtes naglehuller - sandsynligvis har nagler sammenholdt spær og tagrem.

Som ved øvrige træbygninger er rekonstruktionsforsøg af tagkonstruktionen meget vanskelig, og kun nye fund kan afgøre rigtigheden af R. Blomqvists rekonstruktion af fundet fra Lund.

Ved de store udgravninger på Bryggen i Bergen har man undersøgt utallige træbygninger og registreret dele af bulkonstruktioner. Desværre er bultømmer dårligt belyst i litteraturen, selv om bulhuse menes at have haft en vis udbredelse i området: "Ohne Zweifel hat man aber in Bergen im Mittelalter diesen Konstruktionstypus in bedeutendem Grad angewendet" (38). Løsfund af bulplanker er registreret fra hele middelalderen på Bryggen, men kun ganske få konstruktionsdele er fundet in situ. Bl.a. et rundt fodtømmer, som lå på jordoverfladen, tilspidset i begge ender og fastholdt i noter i jordgravede stolper (39). Konstruktionen formodes ud fra datering af brandlag at være fra 1. halvdel af 1200-tallet.

Clemmensen omtalte en udgravning fra Aalborg, hvor man registrerede en konstruktion af "et meget gammelt bulhus" (40). Udgraveren daterede fundet til at være et "endog meget gammelt bulhus" (41). Denne datering begrundedes dels med henvisning til et tilsvarende fund fra Hedeby, dels med genstande, som blev optaget i nærheden af bulkonstruktionen. Blandt disse fund var en langtandskam og en glaseret kandebund med fingerindtryk, hvilken sandsynligvis placerer bulkonstruktionen til 12-1300-tallet. Konstruktionen bestod af en rektangulær sidestolpe og flere bulplanker. Plankerne var kileformet med spidsen øverst, som formodentlig blev fastholdt af en not i planken oven over, fig. 10.

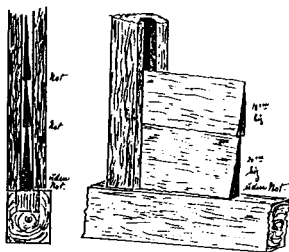

Fig. 10. Kileformet bulplanker fundet i Aalborg. Rekonstruktionsforsøg med fodrem, sidestolpe og kileformetbulplanker med not. Efter Jørgensen 1936.

Konklusion

Et gennemgående træk ved det fremlagte er, at bulmaterialet ofte er opfattet som et ikke-væsentligt element i publikationerne, hvorfor det kun er behandlet meget perifert. Dette hænger nøje sammen med fundomstændighederne, idet kun ganske få bulkonstruktioner er fundet in situ. Langt den overvejende del af materialet er løsfund, og tit er bultømmeret genanvendt. Derfor er det normalt vanskeligt i den enkelte publikation at foretage en grundig behandling af bulmaterialet, da de løsfundne trædele isoleret set sjældent indeholder vigtige oplysninger.

Det ofte sekundært anvendte bultømmer medfører, at bulkonstruktionen er vanskelig at datere. Kun materialet fra Ribe og Svendborg er forsøgt dateret ved dendrokronologi. Et meget vigtigt led i en uddybende behandling af emnet vil være at foretage dendrokronologiske undersøgelser af materialet.

Ved enkelte fund er det muligt at fastslå det behandlede bulhus' formodede funktion, og i hvert tilfælde er der tale om beboelseshus. Det drejer sig om årestuen fra Trondheim og bulhuset dateret til 1180 i Ribe. Umiddelbart ville man måske forbinde stolperne, fremstillet af store udkløvede halve stammer med udhuse, men f.eks. vægbænk, trægulv og ildsted viser, at der er tale om beboelseshuse.

Ligeså rekonstruktionen fra Lund med indvendigt bræddetag, hvilken kun ses i stuehuse. Ved den ene af stolperne i Gåsetårnet var der i væggen udsparet dele af en lodret løbende buefrise. Væggen har derfor næppe været opstillet i et udhus; men hvilken slags hus er vanskeligt at afgøre, bl.a. fordi væggen som nævnt er afkortet. Endelig kan fra Boringholm nævnes en planke med rester af tre arkadebuer, som muligvis har siddet foran en åben svalegang i øverste stokværk. Den tilsyneladende ulige fordeling skyldes formodentlig, at det er vanskeligt med sikkerhed at henføre bultømmer til et udhus. Derimod vil man ofte ud fra spor af f.eks. ildsted, trægulv, vægbænk, husgeråd eller ved dekorerede planker og udsmykkede stolper kunne påvise et beboelseshus.

Som tidligere nævnt begyndte man at anvende fodtømmer i danske bygningskonstruktioner i 1000-tallet. Fundene fra Trondheim, Ribe, Bergen og

Svendborg viser forskellige udformninger af fodtømmer i forbindelse med jordgravede stolper..

Fundet af bulhuset fra 1180 i Ribe viste, at fodtømmer ikke nødvendigvis behøver at være sammentappet med stolperne. Muligvis har man i disse tilfælde søgt at stabilisere bygningen ved at nagle den nederste bulplanke til stolperne. Bulplanken i sydvæggen i huset fra Ribe havde to gennemboringer, hvor planken skulle fastholdes af noten i hjørnestolpen. Da stolpen havde været nedgravet, og planken var hævet ca. 15 cm over jordoverfladen på fodtømmeret, må de formodede gennemboringer i stolpen findes højere oppe end de registrerede 65 cm.

I fundene fra Trondheim og Bergen var nederste bulplanke runde tømmerstokke, let tilspidset til stolpenoterne. Ud fra de foreliggende oplysninger kan det ikke afgøres, om der er tale om fodtømmer eller som beskrevet den nederste bulplanke. Umiddelbart ville man opfatte rundstokkene som fodtømmer. Men måske netop i Norge, hvor laftekonstruktionen er meget dominerende, har bulvæggene muligvis været opbygget af utildannede tømmerstokke.

Også i Svendborg er det usikkert, om der er tale om fodtømmer eller den nederste bulplanke. Sammenlignet med Ribe-huset fra 1180, er det sandsynligvis den nederste bulplanke. Både plankernes dimensioner og fastholdelse med de udkløftede stolper tyder herpå.

Ud fra det sparsomme, undersøgte materiale, der dækker den tidlige middelalder indtil første fjerdedel af 1300-tallet, kan der således ikke udledes generelle tendenser om brugen af fodtømmer i bulhuse.

Ikke overraskende synes jordgravede stolper i bulhuse hovedsageligt at være anvendt i den tidlige middelalder. Det yngst daterbare fund er stolperne fra Svendborg fældet i 1311 og 1312. Størstedelen af disse stolper var kløvede og kun ganske lidt tildannet. Undtagelserne var de genanvendte stolper i Ribe, brugt igen som hegn og opfyld. En del af disse 1100-tals stolper var rektangulært tildannet.

Bulplanker med rektangulært tværsnit er registreret i huset i Ribe fra 1180, i Svendborgkonstruktionen med stolperne fra 1311 og 1312 og de to ikke sikkert definerede Guldrupe planker. Umiddelbart synes der ikke at være fælles træk i denne gruppe, bortset fra at i de to førstnævnte konstruktioner var bulplankerne fastholdt af udkløftede stolper. Og selve bulplankerne havde hverken sudryg, not

eller huller til kantnagler. Detaljer, som vi ellers finder ved mange bulplanker, da de skulle søge at tætte huset. I Ribe blev der fundet kviste og mos langs indersiden af væggen; måske har man også andre steder klaret isoleringsproblemet på denne måde. Efter middelalderen kendes mange eksempler på bulplanker med rektangulært tværsnit, især fra Gotland (42).

Som vist fig. 7 var flere af plankerne fra Boringholm let buet på ydersiden. Samme tværsnit havde tømmeret fra Lund, som dateredes til 1300-tallet, fig. 8. Materialet fra Boringholm er som tidligere omtalt svært at datere, men formodentlig er bulkonstruktionerne opført en gang i 1200-tallet, forudsat de efterfølgende bygninger hver har haft en levetid på mindst 50 år.

Fra samme tidsrum er fundet planker med et kileformet tværsnit, nemlig Boringholm og Aalborg. Trods plankernes store lighed med stavplanker, tilhører de en bulkonstruktion, da materialet fra Boringholm havde huller til kantnagler, og plankerne fra Aalborg passede til noten i den tilhørende stolpe. Desuden var fodtømmeret uden not, hvilket udelukker muligheden for en stavkonstruktion, fig. 10.

Dateringsmæssigt falder væggen fra Gåsetårnet sandsynligvis inden for de to sidst nævnte grupper. Plankernes udformning er enestående for det bearbejdede materiale.

Ud fra de kronologisk opstillede grupper ville det være fristende at slutte: bulplanker i den tidlige middelalder var enten utildannede eller havde et rektangulært tværsnit. Senere i 12-1300-tallet skete et skifte, hvor plankerne også kunne være rundet på ydersiden eller have et kileformet tværsnit. Endelig har mange eksisterende, eftermiddelalderlige bulbygninger enten rektangulært eller prismatisk tildannede planker (43).

Imidlertid er som flere gange påpeget materialet meget lille, og den netop skitserede typologi må tages med store forbehold. Kun ved hjælp af yderligere materiale kan vi komme nærmere bulhusets udformning og udvikling i middelalderen.

Hans Mikkelsen

Institut for middelalderarkæologi, Moesgård

Noter

1. Jensen 1942 - se hertil Jensen 1914; Ambrosiani 1938, p 122 ff; Blomqvist 1938, p. 120 ff; Molaug 1942 p 141.
2. Ambrosiani 1899, p 153.
3. Clemmensen 1937, p 252 f.
4. Lagerlöf 1973, p 33 ff; Lagerlöf & Stolt 1974, p 463.
5. Ekhoﬀ 1914-16, p 132 ff.
6. Ambrosiani 1938, p 112 ff.
7. Lundberg 1940, p 149; Roosval 1952, p 369.
8. Kristensen & Velleﬀ 1982, p 6.
9. Stiesdal 1979; Sandblad 1949, p 90 ff.
10. Steensberg 1983, p 73 ff.
11. Steensberg 1983, p 76.
12. Steensberg 1980, sp 354 f.
13. Blomqvist 1950, p 347.
14. Madsen & Mikkelsen 1985, p 10.
15. Jensen 1914, p 76.
16. Bl.a. Kristensen & Velleﬀ 1982, p 6, hvor man fandt fodremmen til et bindingsværkshus, som dendrokronologisk blev dateret til 1018.
17. Boethius 1927, p 24.
18. Augustsson 1986.
19. De nævnte konstruktioner er omtalt i følgende litteratur: kister i Ambrosiani 1938 p 115, voldanlæg i Schultz 1949, p 96; Steensberg 1980, sp 357; brønde brønde i Mårtensson & Wahlöö 1970, p 38 ff og bolværk i Benzon 1984, p 49.
20. Blomqvist 1939, p 52 f; Blomqvist 1950, p 345 f.
21. Andrén 1976, fig 42 og 45.
22. Madsen & Mikkelsen 1985. Udgravningen har i Den antikvariske Samling i Ribe j.nr. ASR 420 og RAS j.nr. O. 132/84.
23. Mikkelsen 1986.
24. Long 1975a, p 203 ff; Long 1975b, p 13.

25. Nielsen 1982, sp 562 f.
26. Carlsson 1981, p 42.
27. Jansen 1986.
28. Stiesdal 1968. Udgravningen har i Den antikvariske Samling i Ribe j.nr. 52/64J.
29. Gustafsson 1949; Lundberg 1971, p 107.
30. Udgravningen har Den antikvariske Samling i Ribe j.nr. 7M70D. Beretning er skrevet af registrator Aage Andersen, Den antikvariske Samling i Ribe, og opmålinger af tømmeret er udført af J. Skaarup.
31. Madsen & Mikkelsen 1985; Mikkelsen 1986.
32. For en mere detaljeret beskrivelse af væggen i Gåsetårnet, se f.eks. Ambrosiani 1899; Clemmensen 1937, p 252 f; Steensberg 1980, sp 352 f.
33. Clemmensen 1937, pp 253.
34. Clemmensen 1937, p 252.
35. Clemmensen 1937, p 254.
36. Blomqvist 1938, p 120 ff; Blomqvist 1950, p 346 f.
37. Blomqvist 1935; Mårtensson & Wahlöö 1970, p 38 ff.
38. Reimers 1976, p 95.
39. Reimers 1982, p 91.
40. Clemmensen 1937, p 256.
41. Jørgensen 1936, p 170. Udgravningen har j.nr. 327 på Aalborg Historiske museum.
42. Christensen 1979; Lundberg 1971, p 99ff.
43. Christensen 1979, p 63; Lundberg 1971, p 99ff.

Litteratur

- Ambrosiani, S, Rester af stafbyggnad i Gåsetorvet, Vordingborg. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1899, p 146-154.
- Bulhuse. Rig 1938. Stockholm 1938, p 109-116.
- Andrén, A, Hus och huskonstruktioner. Uppgrävt förflutet för PK banken i Lund (ed. A W Mårtensson). Malmö 1976, p 41-71.

- Augustsson, J-E, Et bidrag til l det sydgötiska husets historia. Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio. Lund 1986, p 271-278.
- Benzon, G, Gammelt dansk bindingsværk. København 1984.
- Blomqvist, R, Brunnar och vattenledningar i Lund under äldre tider. Kulturen 1935. Lund 1935, p 173-210.
- Skiftesverk. Tidskrift för konstvetenskap. Lund 1938, p 117-123.
 - Relikt av Lunds äldsta bebyggelse. Kulturen 1939. Lund 1939, p 52-53.
 - Lunds historia I. Lund 1950.
- Boethius, G, Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten. Stockholm 1927.
- Carlsson, D, Från stengrund til bulhus. Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 2, 1981. Umeå 1981, p. 37-47.
- Christensen, J K, Gotlandske bulhuse. Studier tilegnede H H Engqvist. København 1979, p 60-65.
- Celmmensen, M, Bulhuse. Studier over gammelt dansk Bygningskunst I-II. København 1937.
- Ekhoff, E, Svenska stavkyrkor. Stockholm 1914-16.
- Gustafsson, G, Hörnstolparna från Garda. Rig 32. Stockholm 1949, p 145-168.
- Jansen, H M, Report on the excavation of plot no. 607a. Møllergade 6, Svendborg 1976-77. The Archaeology of Svendborg, Denmark no. 4 (ed. H M Jansen) Odense 1986, p 9-43.
- Jensen, C A, Suler og Stolper. Fortid og Nutid I, 1914, p. 60-77.
- Et Monumentalværk om Bondegårdsarkitektur. Fortid og Nutid XIII. København 1942, p 191-195.
- Jørgensen, C, Det underjordiske Aalborg II. Fra Himmerland og Kjær Herred XXV. Aalborg 1936, p 145-179.
- Kristensen, H K & Vellev, J, En ikke ringe ære for byen. Skalk 1982, nr. 5, p 3-9.
- Lagerlöf, E, Var den medeltida träkyrkan från Eke en stavkyrka? Gotländskt Arkiv. Visby 1973, p 29-42.
- Lagerlöf, E & Stolt, B, Eke kyrka. Sveriges Kyrkor, vol 156. Uppsala 1974.
- Long, C.a, Excavations in Trondheim, Norway. 1971-74. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 3. Bonn 1975, p 183-207.

- b, Excavations in the Medieval city of Trondheim, Norway. *Medieval Archaeology*, vol XIX. London 1975, p 1-32.
- Lundberg, E, *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400*. Stockholm 1940.
- *Trä gav form*. Stockholm 1971.
- Madsen, P K & Mikkelsen, H, *Sudergade*. *Skalk* 1985, nr 6, p 9-13.
- Mikkelsen, H, *Vadestedet over Ribe å*. *Mark og Montre* 1986-87.
- Molaug, S, *Laveggshus*. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Årbok 1942. Oslo 1942, p 129-142.
- Nielsen, E L, *Svill*. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd XVII. København 1982, 2. udg. sp 561-565.
- Reimers, E, *Einige mittelalterliche Hauskonstruktionen in Bergen*. *Acta Visbyensia V*. Visby 1976, p 89-106.
- *Sysnpunkter på bruk af stavverk og lafteverk i middelalderen, basert på arkeologisk materiale fra Bryggen i Bergen*. *Arkeologisk Museum i Stavanger, Skrifter* 7. Stavanger 1982, p 80-97.
- Roosval, J, *Guldrupe kyrka*. *Sveriges Kyrkor*, vol 68. Stockholm 1952.
- Sandblad, N G, *Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur indtil 1658*. *SKånsk senmedeltid och renässans II*. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund. Lund og København 1949.
- Schultz, C G, *Aggersborg*. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1949, p 91-108.
- Steensberg, A, *Bulhuse*. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd. II. København 1980 2.udg, sp 348-360.
- *Borup A.D. 700-1400. A Deserted Settlement and its Fields in South Zealand, Denmark I-II*. København 1983.
- Stiesdal, H, *An excavation in the town of Ribe, Denmark*. *Rotterdam Papers I*. 1968, p 155-160.
- *To middelalderlige hue på Stevns*. *Arkitektur Studier tilegnede H H Engqvist*. København 1979, p 154-159.

ANNONCE ANNONCE ANNONCE ANNONCE

BULHUSEMATERIALE SØGES

Til yderligere bearbejdning af bulhusmateriale, søger jeg materiale - publiceret og upubliceret. Derfor modtager jeg meget gerne henvendelse herom på følgende adresse:

Hans Mikkelsen,
Lollandsgade 63
DK-8000 ÅRHUS C
Danmark
telf 06-19 77 61

POGHØJ - et tidlig middelalderligt gårdsanlæg

I sommeren 1985 modtog Varde Museum en henvendelse fra en amatørarkæolog,¹ som havde opdaget, at der ved anlægsarbejdet til det nye plejehjem i Oksbøl var fremkommet en række sten samt en lerklining med sten. En besigtelse blev foretaget og en udgravning skønnet nødvendig.² Denne blev foretaget tre uger i juli 1985.³

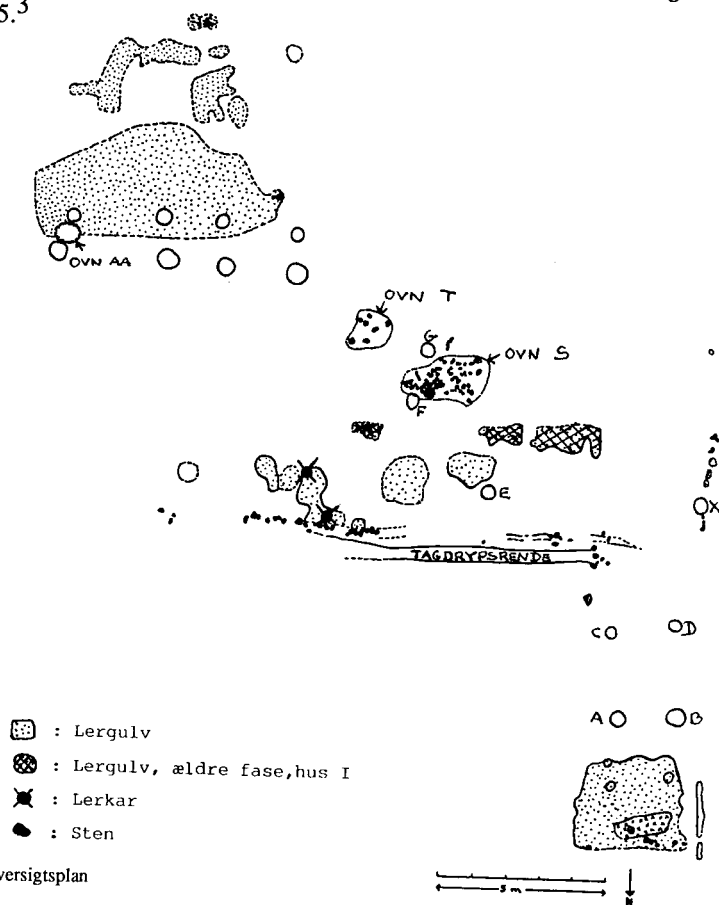

Fig.1 Oversigtsplan

Lokaliteten er opkaldt efter en bronzealderhøj, kaldet Poghøj, som gårdsanlægget har ligget tæt op ad. Gården har været placeret på en bakke med bratte fald mod vest, syd og sydøst, samt et mindre brat fald mod nordøst. En del af bakken er blevet afgravet i nyere tid.

En prøvegrøft vest for anlæggene, i et område, som endnu ikke var berørt af moderne entreprenørmaskiner viste, at der under det moderne vækstslag var et 70 cm tykt flyvesandslag, hvorefter fulgte et kun 3 cm tykt vækstslag fra gårdens eksistensperiode. Under det middelalderlige vækstslag var endnu et 34 cm tykt flyvesandslag og et 13 cm tykt vækstslag før man nåede undergrunden, som bestod af grus, ral og småsten.

Poghøj-bakken har i nyere tid været skovbeklædt, men blev ryddet i forbindelse med anlægsarbejdet til plejehjemmet.

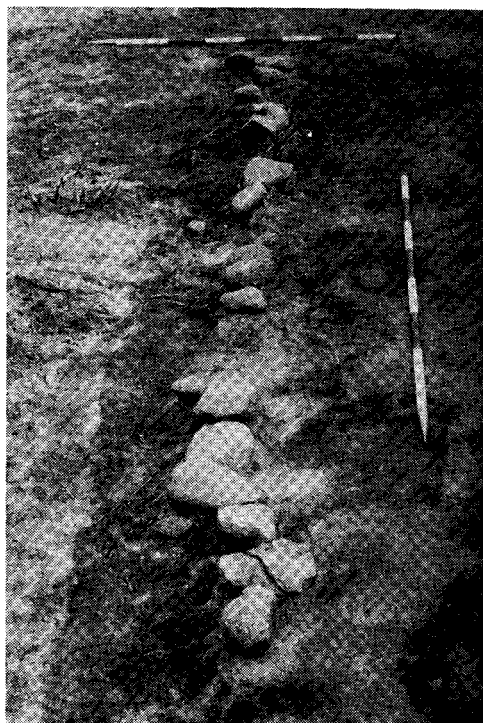

Fig.2 En del af den bevarede syld i hus I:s nordlige langvæg. Til venstre for syldstenene anes tagdrypsrenden.

Anlægsbeskrivelser

Hus I

Hus I er orienteret øst-vest. Husvæggen har stået på en stensyld, som kun er bevaret delvis i husets nordlige langvæg og vestlige gavl. Under syldstene var en grøft opfyldt med sandet ler. Denne syldgrøft kunne følges enkelte steder i fladen, hvor stenene var væk. Den nordlige langvæg har et buet forløb. Den sydlige langvæg og den østlige gavl var ikke bevaret, så husets størrelse kendes ikke.

Parallelt med syldstensrækken i langvæggen var en rende dannet af regnvand, som har dryppet fra taget. Tagdrypsrenden, som var fyldt med flyvesand, stopper brat i vest ved tre store sten. I østende forstyrres renden af en masse træørdder (fig. 2).

I hus I fandtes kun fire sikre stolpehuller. E og X var henholdsvis 109 og 103 cm dybe. De er ens i fylden og samtidige med den yngste fase i huset. Stolpehullerne F og G var ikke særlig dybe. De var placeret ved resterne af ovn S. Om stolpehullerne er samtidige med ovnen og har indgået i dennes konstruktion kunne ikke afgøres. Det lerstampede gulv var sporadisk bevaret. Lergulvet var delvis lagt hen over to lerkar, som var placeret med randen opad. Karrene tolkes som offerkar. Hvis de skulle have fungeret som glødepotter, må man formode, at gulvet ikke dækkede dem og deres placering havde været nærmere ovnen. Der var ikke tegn på ildsted nær karrene. Det kar, som ses helt ude ved sylden hører til den yngste husfase og har muligvis været placeret ved døren som tilfældet er i mange etnologiske paralleller. Det andet kar var placeret 1,5 m syd for det førstnævnte. Begge kar var tomme, men kan have indeholdt et organisk materiale.

De tre skråkraverede gulvpletter hører til husets ældste fase sammen med resterne af ovn T. Den ene lille gulvplet nærmest ovnen havde stenpikning. Ingen stolpehuller kan med sikkerhed henføres til den ældste fase. Udfra ovnenes og lerkarrenes placering ser det ud til, at husets yngste fase er opført 1,5 m nordligere end den ældste fase.

Hus II

Hus II er en vinkelbygning til hus I. Hus II har også to faser. Huset har været ca 4 x 8 m stort. Husets østlige langvæg begynder ved de tre store sten, hvor den førnævnte tagdrypsrende slutter. Lidt nord for de tre store sten ligger en endnu større sten, som muligvis har indgået i huskonstruktionen, måske har her været en dør. Hus II's vestlige langvæg har formentlig gået sammen med hus I's gavl, hvilket tyder på, at de to huse har været opført samtidigt og bygget i vinkel.

Til den yngste fase har hørt to sæt tagbærende stolper A/B og C/D samt et lerstampet gulv nord for stolpehullerne. I lergulvet sås en sort firkant, som målte ca 150 x 60 cm. Under pletten lå et lerlag med nøjagtig samme størrelse. Lerlaget var nistret med brændt ler og opblandet med lidt muld.

Under lergulvet fandtes yderligere tre stolpehuller og syldstenene til den nordlige gavls ældste fase. Mellem syldstenene var indlagt et forstenet søpindsvin.

Det var ikke muligt at undersøge hus II's fulle udstrækning mod nord, da man i så fald ville komme for tæt på bronzealderhøjen.

Hus III

Tolkningen, at der er tale om et hus, er primært baseret på de spredte pletter af lerstampet gulv. Lergulvet var meget dårligt bevaret og udgjorde ikke en sammenhængende flade.

Til husanlægget hørte to parallelle rækker stolpehuller, med samme længderetning som hus I. De to rækker stolpehuller ligger for tæt og er for uens til, at der kan være tale om sæt af indre tagbærende stolper. Det er fristende at tolke det som to faser af samme anlæg, da den nordligeste række, altså den samme længde som hus I's to faser er forskudt. Det var ikke muligt at finde stolpehuller længer mod syd, da området var helt afgravet med gummiged før anlægsarbejdet blev standset. Ligeledes var den sydlige del af hus I helt bortgravet. Imellem de to østligeste stolpehuller i hus III var en nedgravning med en meget lys fyld, hvorfor den først blev opdaget ved snitning af stolpehullerne. Umiddelbart så det ikke ud til, at stolpehullerne var gravet ned i denne grube, men da den først blev erkendt så

sent, kan det dog være tilfældet. Nedgravningen gik helt ned til undergrunden, hvor der var opbygget en form for ovn.

Ovne

Ovn S og T, som begge var placeret i hus I, har været af ens type med en kuppel af sten og lerklining. Under den sammenklaskede ovn S sås resterne af det lergulv, som har hørt til husets ældre fase. I ovn S blev fundet en slibesten af norsk skiffer. Ovn T var meget dårligt bevaret og kan ikke umiddelbart knyttes til en husfase, men den formodes at have hørt til den ældre fase.

Ovn AA, som blev fundet under udgravning af hus III, er af en noget anden karakter. Den havde en diameter på 70 cm og den bevarede del var 20 cm høj. Yderst var en dårlig brændt lerkappe med en tykkelse på 5-6 cm. I toppen af lerkappen var to hulrum. Ovnen var opbygget direkte på undergrunden af grus/ral. Varmepåvirkningen har været så kraftig at dele af undergrundsmaterialet er rødbrændt og sammensmeltet. Bemærkelsesværdigt er det, at undergrunden er så varmepåvirket, men ikke selve lerkappen (fig. 3).

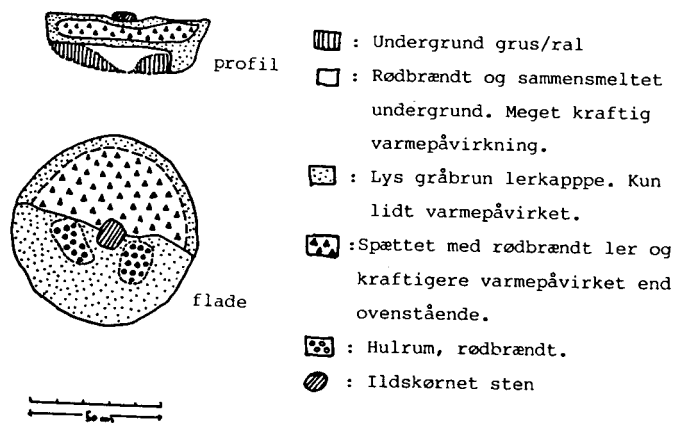

Fig.3 Profil-og fladetegning af ovn AA

Keramik

De sporadisk bevarede hustomter giver i sig selv ikke en datering. Heldigvis fandtes en del keramik, som stammer fra kuglepotter opbygget i hånden. Skårene fordeler sig i en groftmageret tykvægget (0,6-1,1 cm) keramik og i en tyndvægget (0,2-0,4 cm) keramik med jævn mørk yderside og lys grålig inderside. Intet af keramikken var meget fint mageret.

Få randskår var ornamenteret med en enkelt indridset zigzag linie (fig. 4).

Keramikken er på godsets karakter, udformning og randprofiler dateret til slutningen af 1100-tallet og begyndelsen af 1200-tallet.

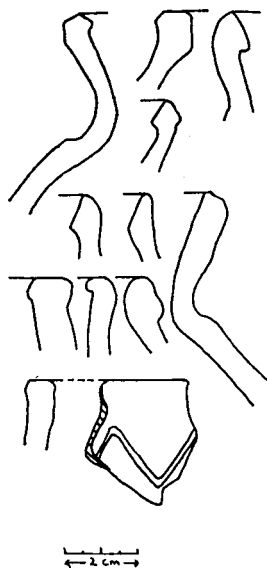

Fig.4 Et repræsentativt udvalg af randprofiler

Konklusion

Ved udgravning af lokaliteten Poghøj, afdækkedes tre hustomter, hver med en ældre og en yngre husfase. Anlægget var dårligt bevaret, men sporene må tolkes som resterne af en tidlig middelalderlig enkeltgård med et hovedhus og en længe bygget i vinkel, samt et hus placeret sydøstligt for hovedhuset.

De tre huses varierende konstruktion må tolkes som funktionsmæssige forskelle, snare end kronologisk betinget.

Keramikken tyder ikke på, at pladsen har været bebygget over et længere tidsrum. Der er sandsynligvis tale om en enkeltgård beboet i 1-2 generationer omkring år 1200.

Noter

1. Manden som fandt lokaliteten hedder Jens Broeng.
2. Besigtigelsen blev foretaget af museumsinspektør Ole Faber, Varde Museum.
3. Blåvandshuk kommune stillede udgravningsmateriel og arbejdskraft til rådighed. Udgravningen blev foretaget i en ferieperiode, så arbejdsfolkene Max Høj Christensen, Harald Conradsen, Michael Gilroy og Jørgen Jørgensen skiftedes til at deltage. Blåvandshuk kommunes gravemaskine blev ført av Erling Jensen.

Ulla Mejdahl -- Haderslev museum

HUSE FRA TIDLIG MIDDELALDER I RIBE AMT

Gennem de seneste år er antallet af bebyggelsesspor fra den tidlige del af middelalderen begyndt at dukke op i Ribe amt. Fra Ribeområdet kendes allerede flere pladeser, således Farup, Jernkær og Andersminde, men også i andre egne af amtet kendes pladser, f.eks. Vorbasse, Bulagergård, Kærgård og Oksbøl.¹ Endnu en række nyfundne pladser føjer sig til denne række samt en tidligere kendt, hvis ældste bosættelse efter alt at dømme må omdateres. Fig 1.

1: Tangen - Tjæreborg sogn

Denne lokalitet blev undersøgt i årene 1963 af N. Thomsen og 1970-73 af N. Stenum og M. Hansen. Der er tale om en enkelt gård, som kan følges gennem flere hundrede år.² Pladsen dateres oprindeligt til højmiddelalder og renaissance,³ men en ny gennemgang af materialet har vist, at den ældste bosættelse på Tangen sandsynligvis tilhører tiden omkring 1200.

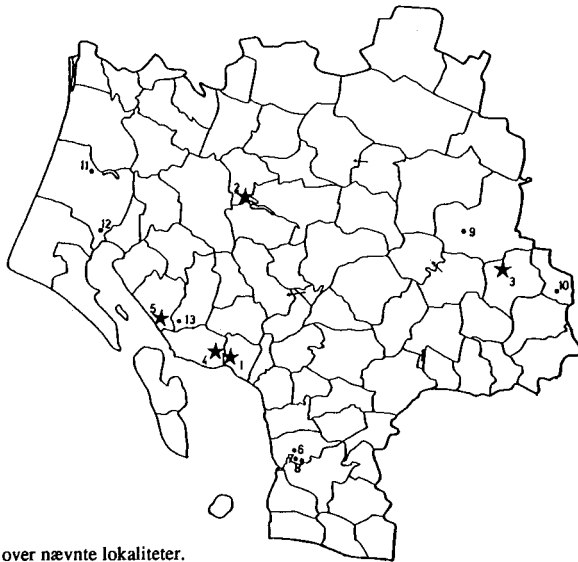

Fig. 1 Kort over nævnte lokaliteter.

Blandt husene i hovedfeltets nedre niveau er det muligt at udskille flere stolpebyggede huse.⁴ Det er således muligt at udskille 3-4 faser af et stolpebygget hus. To af faserne er næsten fuldstændigt afdækket, og i begge tilfælde er der tale om et hus med let buede langvægge, som har båret taget. Det ene af husene har mindst været 21 m langt og 6 m bredt. Fig. 2. Hullerne i disse huse er dækket af flere grøfter, der ud fra indholdet af keramikken må dateres til renaissance. Keramikken fra de stolpebyggede huse falder derimod indenfor former, som må sættes omkring 1200..⁵ Denne datering stemmer overens med tidsspannet for husene.

Materialet fra bebyggelsen består mest af keramik, men kværnfragmenter af basaltlava vidner om, at også importgods fandt vej til pladsen. Ved gennemgang af materialet i forbindelse med denne artikel var det muligt at udskille en hvæssesten fra Eidsborg-bruddet i Norge. Dette viser, at hvæssesten af god kvalitet også nåede ud i landbebyggelserne og ikke kun tilhører byer og borge, hvor de dominerer blandt hvæssestenene.⁶

I et øvre niveau på Tangen findes hus- og anlægsrester fra renaissance. Her dominerer syldsten, lergulve og forskellige grøfter. Med denne bebyggelse ser det ud til, at enkeltgården på Tangen ophører.

Bosættelsen på Tangen er således ikke kontinuert i det undersøgte område. Det er dog ikke utænkeligt, at der udenfor udgravningsfelterne findes spor efter de manglende bebyggelser.

2: Sig - Torstrup sogn

Et hus af lignende konstruktion som husene fra Tangen's ældre del blev undersøgt af Henrik Christiansen i 1982 ved Sig, godt 7 km øst for Varde. Området indeholdt også bosættelsespor fra ældre romersk jernalder, og det var disse fund, som i første omgang gav anledning til udgravningerne.⁷

Blandt jernaldergruber og -stolpehuller frekom også store stolpehuller af en anden karakter. Disse huller er væg- og gavlhuller i et 17 m langt og op til 6 m bredt hus, der ikke har haft indre tagbærende stolper. Husets sydlige langvæg er jævnt udadbuget, mens nordvæggen udgør et mere uregelmæssigt forløb. I vest er bredden næsten 6 m og i øst er den 4.5 m. Der er ikke fundet daterende materiale i

forbindelse med huset, hvis man ser bort fra et lille skår af drejet keramik. Huset må udfra typen placeres i den tidlige middelalder.

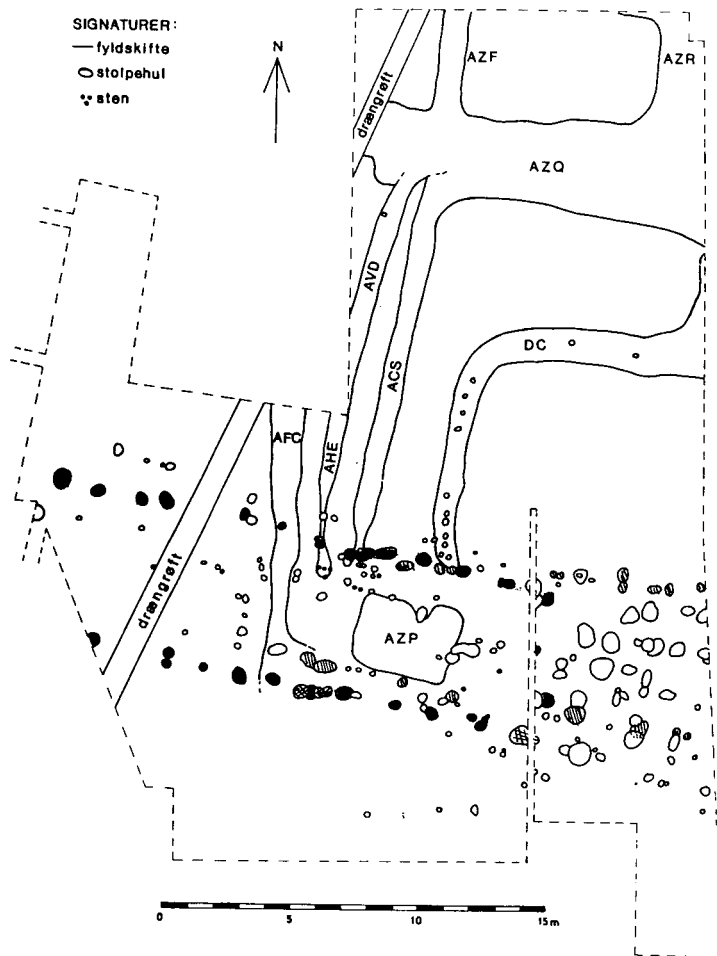

Fig. 2 Den ældre fase af Tangen med huse udtegnede.

3: Bækkeø

I forbindelse med en naturgasgravning blev der fundet anlæg fra to perioder. Ældst på pladsen var huse og hegn fra en bebyggelse fra midten af romersk jernalder (omtr. 3. årh. e.Kr). Det ydre anlæg, som har interesse her, bestod af to huse uden indre tagbærende stolper. Husene lå i forlængelse af hinanden med en større åbning - formentlig en port - imellem. Længderetningen af gården var VNV-ØSØ. Fig 3.

Fig. 3 Bække-husene med stolpehuller snittede. Foto forf.

Det største af husene ligger i vest og er 22 m langt og op til 6,5 m bredt. Langvæggene er buede og gavlen i vest let indtrukket, et træk som også blev iagttaget ved huset fra Sig. Huset kan deles i tre afdelinger. I vest findes et ca. 3,5 m langt rum, adskilt fra det øvrige hus ved en skillevæg. Herefter følger et ca. 8 m langt rum, der når til to modstillede indgange i husets langvægge. Den sidste afdeling af huset er ca. 7,5 m lang. En større lav grube, der løber centralt gennem huset, kan tolkes som rester af en grebning. Det store rum i øst kan således tolkes som en stald.

Godt 3,5 m fra langhusets østgavl findes vestgavlen af et 6 m langt og 4,5-5,0 m bredt hus. Huset har ikke haft indre tagbærende stolper. Huset er bredest i vest og smaldest i øst. Der er muligvis tale om en lade el. lign.

Imellem de to huse findes i sydsiden to indtrukne stolper med godt 2 m imellem disse. Der har muligvis været en port i dette område, hvorved området mellem de to huse bliver et portrum eller en lo. Fig 4.

Der blev ikke fundet daterende keramik ved udgravningen, men husene kan ud fra formen dateres til tidlig middelalder - en datering som bl.a. er opnået gennem undersøgelser på de nærliggende lokaliteter Vorbasse og Bulagergård.⁹

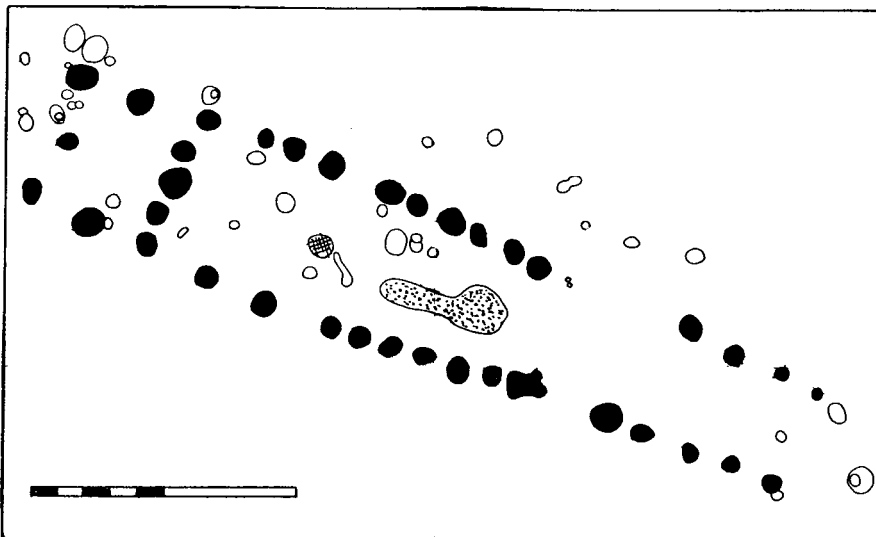

Fig. 4 Bække-husene.

4: Veldbæk øst¹⁰

Fra Veldbæk kendes også et hus fra tidlig middelalder. Huset har ikke haft indre

tagbærende stolper. Det har været 7-7,5 m bredt og mindst 26 m langt. Der er ikke fundet daterende materiale i huset, men ud fra typen tilhører den tidlige middelalder. Fig. 5.

Det tidlige middelalderhus ligger atter i området for en større jernalderbebyggelse fra 4.-9. årh. e.Kr. Det område, der er undersøgt gennem systematisk udlagte søgegrøfter og ved større fladeafdækninger viser, at der også her er tale om en enkeltgård.

Fig. 5 Huset fra Veldbæk.

5: Prestestien - Hjerting¹²

Den sidste lokalitet med tidlig middelalderbebyggelse, som vil blive nævnt her, fremkom ved undersøgelse af bebyggelse og gravfelt fra 4.-9. årh. e.Kr. Fig. 6.

Huset er 14,5 m langt og 8,5 m bredt. Det har haft tre indre sæt tagbærende stolper. Væglinien markeres gennem en op til 0,5 m bred grøft. Grøften er ikke særlig dyb, i gennemsnit omkring 10 cm, og fylden består af mørkt, gråsort sand. Væggrøften er afbrudt på et stykke i nordøst, men om indgangen findes i dette område kan ikke afgøres.

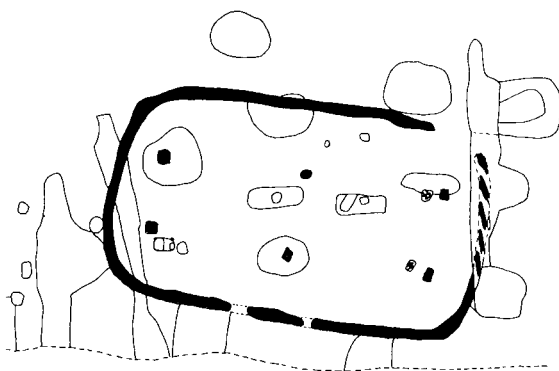

Fig. 6 Grundplan af huset fra Prestestien.

I øst overlejres grøften af en højrygget agerende. en lignende må dateres til renaissanceen eller senere gennem fund af potteskår. Selve huset kan dateres gennem to fund af keramik. I begge tilfælde er der tale om keramik fra slutningen af 1100-tallet.

I et område ca. 100 m nord for huset er der fundet et område med brændt ler, her fremkom skår med en lignende datering.

Det vides ikke med sikkerhed, om dette hus er fra en eneste gård, da aftegninger

i kornet ca 100 m øst for huset antyder eksistensen af endnu en bygning af lignende udseende.

Huse med flere sæt tagbærende stolper kendes også fra andre lokaliteter, således kan man nævne huse fra den allertidligste middelalder, bl.a. Sædding, Ottestrup og Kærup.¹⁴ Lidt senere kendes også huse med højremskonstruktion: Bakkegård, Hejninge og Önnerup.¹⁵ Ingen af de nævnte lokaliteter har dog et vægforløb som huset fra Præstestien.

Alle de fremlagt bebyggelsesspor stammer efter alt at dømme fra enkeltgårde. De skal efter alt at dømme dateres til den tidlige middelalder - hvilket også er tilfældet med enkeltgården fra Kærgård.¹⁶ Muligheden for en datering ved f.eks. potteskår har med undtagelse af Præstesti-huset og Tangen været udelukket pga manglende fund. Lignede forhold er også iagttaget på andre jyske lokaliteter.¹⁷

Fire af de fremlagt gårde er fremkommet i forbindelse med undersøgelser på jernalderbopladser, hvor større flader er afdækket. Dette kendes fra flere andre lokaliteter, f.eks. Vorbasse, hvor vikingetidsbebyggelsen bl.a. afsluttes af huse uden indre tagbærende stolper.¹⁸ Bygningerne er fordelt på flere gårde og udgør sandsynligvis dele af en landsby med spredt liggende gårde. En tilsvarende tolkning må udelukkes ved de fremlagt eksempler, og da specielt gårdene fra Præstestien og Veldbæk, hvor store flader er undersøgt i forbindelse med jernalderbebyggelserne.

Enestegårde er almindelige i Vest- og Nordjylland og i visse egne er 3/4 af gårdene enestegård. Bebyggelsen på Tangen er en sådan enestegård gennem flere århundreder med adskillige bebyggelsesfaser. De øvrige fire enestegårde indeholder kun en fase og repræsenterer således en "kortvarig" bebyggelse. Det er muligt, at disse enestegårde repræsenterer samme udflytning til og udnyttelse af mindre resourceområder som torpdannelserne i samme tidsrum. Adskillige af torpbebyggelserne er formentlig hurtigt opgivet og kun i landskaber, som var opdelt i mindre, naturlige resourceområder, eller i områder, hvor en vis afstand til moderbyen var mulig, fortsatte torpbebyggelserne i større omfang.²⁰

Samstemmende med en hurtig opgivelse af torpbebyggelserne indeholder de fire enestegårde kun en fase.

Det er vanskeligt at forstå opgivelsen af de nævnte enestegårde. I fire tilfælde er

de som nævnt fundet i områder, der tidligere rummede større bebyggelser. De sene bebyggelser i Veldbæk og på Præstestien fra den tidlige vikingetid og ved sidstnævnte sandsynligvis også fra den sene vikingetid er endog temmelig store. Det er muligt at en tilbageflytning til, og forårsaget af forholdene i en eventuel moderlandsby, er forklaringen, men indtil disse bebyggelser er fundet, er det kun gætterier.

Ved Sig- og Tangen-bebyggelserne er en anden tokning mulig, idet disse enestegårde måske er hovedgårde. Begge bebyggelser er nærmest naboer til henholdsvis Knubholm ved Varde å og Krogsgård. Knubholm (Karlsgårde) er et mindre voldsted opført i 1300-årene's første halvdel, og i 1373 overgår det til kronen.²¹ Krogsgård nævnes første gang i 1430 og i 1792 udparcelleres godset eller om man vil det, hovedgården.²²

Det er således muligt, at de fremlagte enestegårde repræsenterer forskellige "gårdformer", men indtil videre er der ikke mange muligheder for at efterspore dette. Hertil er undersøgelserne endnu for spredte, men fremtidige udgravninger i flere af de nævnte områder vil forhåbentlig bringe mere materiale for dagen og bidrage til yderligere forståelse af bebyggelsesudviklingen i Sydvestjylland.²³

Palle Siemen -- Esbjerg museum

Noter

1. 6:Farup. Se Madsen 1896 s 168 f
7: Jernkær. Se Madsen 1983 s 11 ff
8: Andersminde. Stoumann Hansen 1982 s 25 ff
10: Bulagergård. Adamsen 1982 s 39 ff
11: Kærgård. Vejrbæk 1984 s 49 ff
12: Oksbøl. Mejdahl 1986
13: Sædding. Stoumann 1979.
2. Sterum 1976 s 53 ESM j.nr. 130
3. Hansen 1976 s 62
4. Sterum 1976 s 60
5. Madsen 1971 s 90, gruppe IId; Liebgott 1979 s 159
6. Myrvoll 1985 s 31 ff
7. Henrik Christiansen takkes for oplysninger ang. fundet. ESM j.nr. 1071
8. Undersøgt af forfatteren ESM j.nr. 1079

9. Adamsen 1982 s 46
10. Undersøgt af forfatteren ESM j.nr. 1358
11. Udgår
12. ESM 1421. Undersøgt 1984-86 af Claus Dam og forfatteren.
13. Se note 5
14. Stoumann 1980 s 109 f; Holm og Nielsen 1984; Siemen 1984
15. Adamsen 1983 s 38; Stenholm 1986
16. Vejbæk 1984
17. Adamsen 1983 s 39
18. Hvass 1980 s 155ff, omdateret af Adamsen 1982 s 46
19. Steensberg 1973 s 103
20. Porsmose 1981 s 117 f og 455 f
21. Stiesdal 1983 s 23 f
22. Trap Danmark
23. Veldbæk-områder inddrages således i disse år i byzone og i rekreative områder.

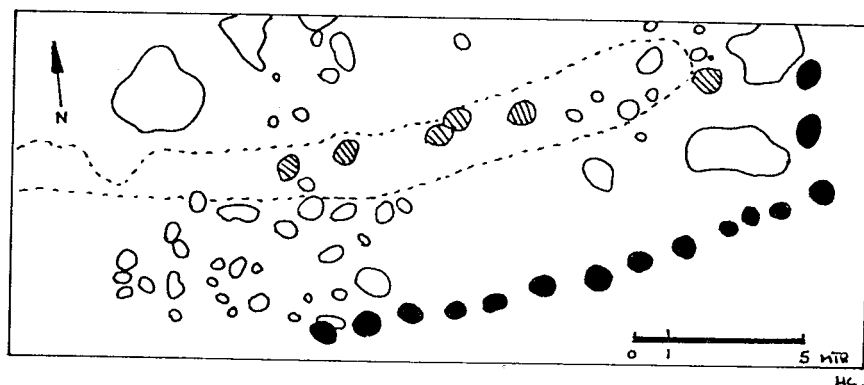
Litteratur

- Adamsen, C 1982. Bulagergård. En bebyggelse fra tidlig middelalder i Verst Sogn. Foreløbig meddelelse Mark og Montre 1982 s 39-49.
- 1983. Tidlig middelalderlige huse og landsbyer. Nye undersøgelser. Land og by i middelalderen 2, 1983 s 37-42.
- Hansen, M 1976. Fur.d materialet fra gårdtomt på Tangen og dets datering. Mark og Montre 1976 s 62-65.
- Holm, L & Nielsen, L C 1984. Ottestrup. En ældre middelalders landsby i Vestsjælland. Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1983 (1984) s 65-76.
- Hvass, S 1980. Vorbasse The Viking-Age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. Acta Archaeologica 50, 1979 (1980) s 137-172.
- Liebgott, V K 1979. Keramikfundene fra voldstedet Petersborg ved Sorø. Aarbøger Nord Oldk Hist 1977 (1979) s 118-172.
- Madsen, H J 1971 i Andersen, H H, P J Crabb & H J Madsen, Århus Sønder vold - en byarkæologisk undersøgelse. Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter bind IX. Spec kap 4 s 64-105.
- Madsen, P K 1982. Keramik fra en gravning i Ribes vestby import, lokal kronologi og datering. Hikuin 8, 1982 s 7-94?
- 1986. Houses from the later Part of the Twelfth Century at Farup near Ribe. South-West Jutland. Journal of Danish Archaeology, 4. 1985 (1986) s 168-179.
- Madsen, P K & J E Petersen 1983. Jernkær. En udgravning i en forsvundet middelalder-landsby ved Ribe. Mark og Montre 1983 s 11-22.
- Mejdahl, U 1986. Poghøj. Se dette nummer af Meta.
- Myrvoll, S 1985. The Trade in Eidsborg hones over Skien in the Medieval Period. ISKOS 5, 1985, s 31-84.
- Porsmoe, E 1981. Den regulerede landsby.
- Siemen, P 1984. Huse og gruber ved Kærup, Ringsted. Museet for Holbæk og Omegn Årsberetning 1983 (1984) s 51-64.
- Steensberg, A 1973. Den danske landsby gennem 6000 år.

SIG - ET MIDDELALDERHUS MED STENSYLDSFUNDAMENT

I 1982 undersøgte forfatteren et par huse ved Sig, Torstrup sogn, Østre Horne herred, Ribe amt. Det ene hus var fra romersk jernalder. Her var kun de tagbærende stolper bevaret. Det andet hus er typologisk set, dateret til tidlig middelalder. Herom drejer følgende tolkning sig.

Huset er orienteret NNØ-SSV. Længden er ca 16 mtr og bredden er, målt ved de østligste gavlstolper, ca 4 mtr. Der er ingen indvendig tagbærende stolper (fig 1).

Tegnforklaring.: Ældre anlæg. Formodede syldstensspor.
 Syldstensspor. Recente forstyrrelser.

Fig. 1

Husets østligste gavl består af tre stolpehuller, 50 cm dybe. Det midterste er let indtrukket i forhold til de to øvrige. I vestenden blev der ikke registreret gavlstolper, hvorfor der må formodes at huset enten har været åbent mod vest, eller

har haft et nu forsvundet aflukke. Den bevarede letbuede sydlige langside består af 12 nedgravninger i en dybde på mellem 3-25cm. Flere af neddybningerne er runde i bunden. Den ringe dybde og hullernes form viser at der må være tale om stenspor, og huset har således haft et syldstensfundament. Den nordlige langside kan, på grund af nyere forstyrrelser, ikke genfindes med sikkerhed. De viste huller er her medtaget ved hjælp af fyldskifternes farve, og må altså tages med et vist forbehold.

Hustypen fra sen vikingetid og tidlig middelalder med let buede sidevægge kendes fra Vorbasse (1), men her er et par af hullerne fra langsiderne meget dybe i forhold til de øvrige (2). Fra lokaliteten Kærgård kendes til et mindre hus fra 1100-tallet med stensyld og svære stolpehuller i gavlenderne (3). Disse hustyper viser tilsammen så mange ensstemmende træk med huset fra Sig at tolkningen af stensyld under en overliggende fodrem må anses for sandsynlig

Henrik Christiansen

Esbjerg museum

Noter

- 1 Hvass, Steen. Vorbasse. The Viking-age settlement at Vorbasse, Central Jutland. Acta Archaeologica vol 50. København 1979, p 155 samt fig 17 og 18.
- 2 ibid p 155.
- 3 Vejbæk, Ole. Hus og Ager. Højryggede agre under en bebyggelse fra 1100 tallet syd for Filsø i Ål sogn. Mark og Montre 1984, p 51 ff.

VORBASSE BY

Vorbasse er kendt for sin krigshavn og sit hestemarked. Blandt arkæologer og historisk interesserede er den desuden kendt for de store landsøby-udgravninger ca 1 km nord for byen. Siden 1974 er der hvert år gravet i området, og med tiden er det blevet til 8 landsbyer, men samme landsbysamfund, dækkende perioden fra 1. årh. f. Kr. til 1000-1100 tallet e. Kr. disse udgravninger foretages af Steen Hvass, Vejle kulturhistoriske museum i samarbejde med Nationalmuseets 1. afd. (se f.eks. Steen Hvass: "Vorbasse" i "Acta Archeologica" vol. 50, 1979, s 132-72 og samme: "Årtusinders landsby" i "SKALK" 1984, nr 3, s 20-30).

I 1985 blev der mulighed for også at grave inde i Vorbasse. Via Esbjerg Museum blev Vejle kulturhistoriske Museum opmærksom på, at en større grund syd-vest for kirken skulle byggemodnes. Området havde ikke været bebygget i moderne tid, og forventningerne var store. De blev indfriet, bemærkelsesværdigt nok ikke tættest på kirken, men på den fjerneste del af marken, se fig. 1.

Et areal på næsten 4000 m² blev afdækket, og der fandtes ialt 10 huse alle med jordgravede stolper, 1 kampestenskælder, 3 brønde og diverse gruber, se fig. 2. Syd for dette område udvidedes søgegrøfterne 2 steder, men her kunne der ikke med sikkerhed udskilles huse. Materialet fra udgravningen er endnu ikke gennemarbejdet, og der er derfor stadig tvivl om de enkelte huses nøjagtige udseende, men ikke om deres eksistens. De vil blive gennemgået enkeltvis nedenfor. Om terrænet kan siges, at det faldt mod syd-vest, og at dette hjørne af feltet til tider stod under vand.

HUS 1 er 22 m langt og 6-7 m bredt. Det består af 2 letbuede stolperækker stående i væglinierne, og de har samtidig været tagbærende. Hustypen kendes fra de store Vorbasse-gravninger, der er tale om den yngste type, og den dateres til 1000-1100 tallet. Fundmaterialet her viser samme datering.

Den sydlige stolperække står klart uden væsentlige forstyrrelser. Stolpehullerne er karakteristiske ved at være o. 1 m i diam. og af noget uregelmæssig form. Den

nordlige stolperække findes i et område med mange stolpehuller, og er derfor lidt mere usikker. Der fandtes ingen spor efter skillevægge.

HUS 2 er mindst 16 m langt og 6-7 m bredt. Det er magen til hus 1 og hører også hjemme i 1000-1100 tallet, men p.gr.a. fylden anses hus 2 for yngst. De enkelte stolper er svære at udskille, især mod vest, se hus 3.

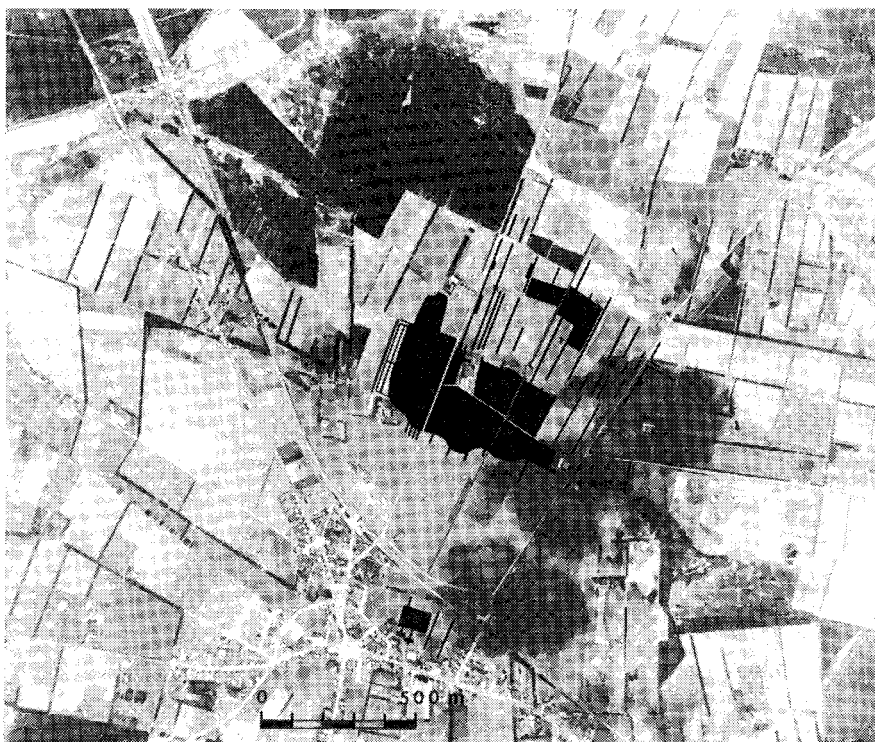
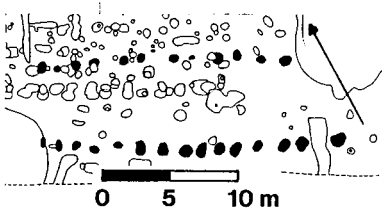

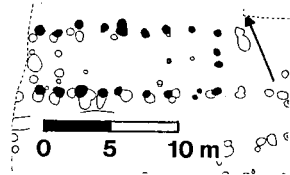
Fig 1. Luftfoto af Vorbasse og omegn. Med sort er vist de udgravede områder, dels nord for byen og dels inden i den, som det så ud i 1985.

Fig. 2. Udgravningsplanen, søgegrøfter mod nord og syd er ikke medtaget her

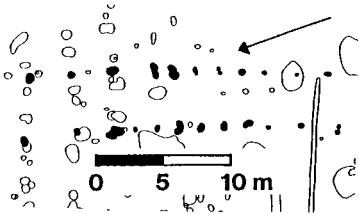
1.

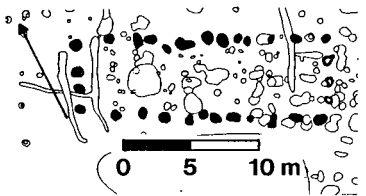
6.

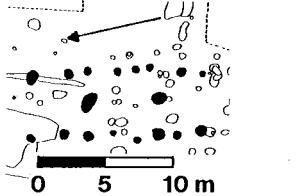
2.

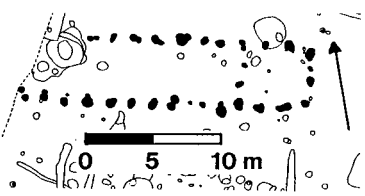
7.

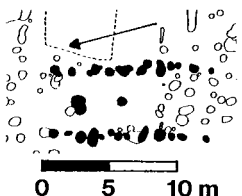
3.

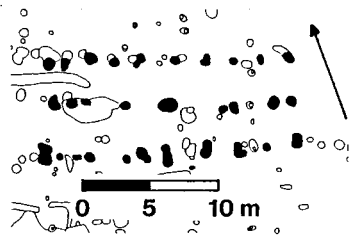
8.

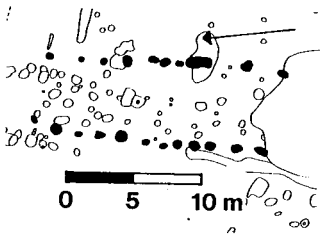
4.

9.

5.

10.

HUS 3 er måske 18 m langt og 6 m bredt. I den vestlige gavl ses 4 store stolpehuller, og derfra kan nord- og sydvæggene følges mod øst. På et tidspunkt falder væglinierne sammen med hus 2's, og det bliver vanskeligt at skille de 2 huse ad. Der kan f.eks. ikke ses en tydelig østgavl af samme type som vestgavlen. Her fremlægges et forslag, men den videre bearbejdning kan give et andet.

De mange stolpehuller inden for væglinierne må i hvert fald for nogles vedkommende stamme fra rumopdelinger, båse el. lign. Dateringen af dette hus samt alle de efterfølgende er 15- og 1600-tallet, dog strækker perioden sig måske lidt ned i 1400-tallet.

HUS 4 er over 21 m langt og 5 m bredt. Det er det mindst problematiske af alle husene, desværre ligger den vestre ende uden for feltet. Den østre gavl er let indrykket med en bredde på 4 m. Langt de fleste af husets stolper er blevet udskiftet. Denne reparation har været så grundig, at der nærmest har været tale om et nyt hus. Det ses bl.a. af den sydlige vægts vestre forløb, hvor der skiller sig 2 lidt forskellige væglinier ud. En skillevæg ses i den østlige del af huset ca. 5 m fra gavlen.

HUS 5 er mindst 17 m langt og ca. 7 m bredt. Væglinierne suppleres af en række stolper midt ned gennem huset, altså en sulekonstruktion. Mod øst ses en række stolpehuller, der går over til hus 8, der kan være tale om et hegn. Mod vest er der stolpehuller nok til at huset kan have fortsat. Men dels bliver det lidt skævt og dels bliver der problemer med at få stolperne til gå op i den nordlige væglinie. Det kunne se ud som om, at der lige netop her er begyndt at ske noget, f.eks. et eller flere nye huse.

HUS 6 er mindst 14 m langt og 5 m bredt. Det er af samme type som hus 4, men som beskrevet under hus 5 bliver forholdene mod vest uklare. Der er flere stolpehuller i væglinierne i den vestlige del end den østlige og det store stolpehul mellem væggene lige ved feltkanten er af sule-karakter. Der kunne være tale om den østlige ende af et nyt hus.

HUS 7 er 22 m langt og 4 m bredt. De 3 nordligste stolpesæt er usikre, de kunne i stedet indgå i hus 5. Det nordvestlige stolpehul er det samme som hus 6's sydøstre. Altså skulle disse 2 huse være bygget sammen.

HUS 8 er 13 m langt og 5 m bredt. Det har haft 2 midtsuler, der har stået i relativt dybe huller, hhv. 90 cm og 65 cm nævnt fra nord. En senere kælder havde næsten fjernet det nordvestre hjørnestolpehul. Huset kan have været længere, se under hus 9.

HUS 9 er 12 m langt og 5 m bredt. I den nordlige ende har der været en sule, der har stået i et ca. 90 cm dybt hul. Et yngre hul er kun ca. 30 cm dybt og samme dybde har det sydlige sulehul. Mængden af stolpehuller i væglinierne er stor. Årsagen er enten at der er sket en stor udskiftning af vægstolperne eller at hus 9 er fortsat længere mod syd. Det sidste indiceres også af det meget dybe sulehul mod nord. Hvis hus 8 og hus 9 skal opfattes som et hus, har der været et tydeligt knæk i især den vestlige væglinie.

HUS 10 er mindst 18 m og højst 23 m langt og 6 m bredt. Dets sydlige ende er fjernet af en større grube. Også her kan der være tale om et sulehus, men billedet er ikke helt klart.

KÆLDEREN, se fig.4, lå i det nordøstlige hjørne af feltet. Det har været en kampestenskælder, der indvendigt målte ca. 3 x 4 m, kun den nederste række sten var bevaret. Man har gravet et relativt stort hul og placeret, nærmest skubbet, kælderen op i det ene hjørne. Efter at have sat stenene på plads er den tiloversblevne del af hullet blevet fyldt op igen. På et senere tidspunkt er der lavet en ekstra væg mod vest, og dermed er kældrens bredde formindsket til ca. 2,2 m.

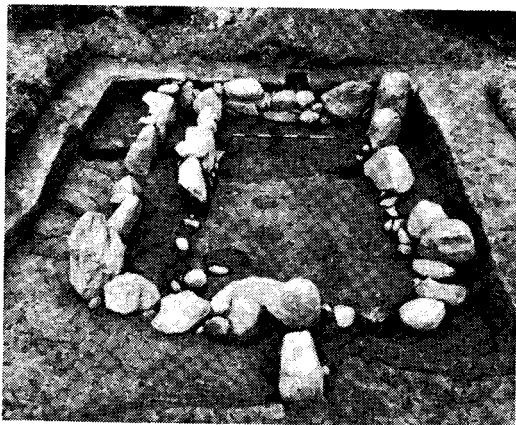

Fig. 4. Kampestenkælderen set fra syd. Indgangen har været forrest til højre.

Generelt om husene kan siges, at der sjældent er tvivl om deres eksistens, væglinierne ses tydeligt. Problemerne opstår, når de enkelte stolpehullers tilhørsforhold skal afgøres, især hvis der ligger 2 huse oven i hinanden. Stolpesætningen har nemlig været noget uregelmæssig, både i afstand til hhv. nabostolper og modstående stolperække og i dybde.

Husene fra 15-1600-tallet kan opfattes som tilhørende 2 forskellige 3-længede gårdsanlæg: 3, 5, 8, 9 og 10, samt 4, 6, 7 og måske kælderen. Begge kan have været 4-længede, idet den vestre længe ville ligge uden for feltet.

Udgravningens hovedresultat er, at der på dette sted findes bebyggelse, der må anses for at afløse den ældre nord for Vorbasse. Den er imidlertid kortvarig (hus 1 og 2), og først omkring 1500 kommer der igen bebyggelse på dette sted. Løsfund fra Vorbasse viser, at der har været aktivitet i området i den mellemliggende periode. Engang i 1600-tallet flytter bebyggelsen igen, men sandsynligvis kun ud til det sted, hvor gården ("Vorbasse Gård") ligger i dag, der lå den nemlig også i 1788 ifølge udskiftningskortet. Noget tyder altså på, at denne gårds bygninger flytter rundt på et mindre areal (toften?). det ville kræve en arkæologisk totalundersøgelse af dette areal, hvis hele gårdens historie skulle udredes.

Jakob Kieffer-Olsen

Vejle museum

TOMTEN AF EN MIDDELALDERLIG SMEDJE VED SKJERN - udnyttede smeden vandkraften til sit arbejde?

Inledning

Først i de senere år er kendskabet til middelalderens landbygninger så småt nået et stade, hvor man kan begynde at danne sig et overblik over huskonstruktioner, funktioner, kronologi og eventuelle egnforskelle. Man må dog også indrømme, at grundlaget stadig er spinkelt, specielt set på baggrund af det omfattende kendskab, der nu er angående de samme forhold indenfor byggeskik i jernalder og vikingetid (1). Når der stadig kun er undersøgt et beskent antal middelalderlige landbygninger, er der naturligvis mulighed for, at nye fund også giver nyheder af den ene eller anden art. Det gælder også den hustomt, der fremlægges i det følgende, idet der var tale om en smedje, hvor vandet fra en gravet kanal antagelig blev brugt i smedjevirkigheden.

Fundstedet ligger i Vestjylland, ved den nordlige bred af Skjernå-dalen. Stedets betegnelse er Øster Skjern Birk, dvs. den østlige del af den bebyggelse, der kaldes Skjern Birk. Navnet Birket nævnes første gang 1523 og da som et kongeligt landbirk i forbindelse med den kongelige borg Lundenæs, som ligger 3 km øst for hustomten (2). Birkets oprettelse kan bl.a. tænkes at høre sammen med stedets strategiske placering ved overfartsstedet over Skjern-åen. På baggrund af dette korte rids skal fremlæggelsen af selve hustomten og fundmaterialet ses.

Hustomten blev undersøgt i 1976 under ledelse af museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum, i samarbejde med det daværende Skjern Museum, nu Skjern-Egved Museum (3). Anledning til undersøgelsen var den velkendte situation, at der ved entreprenørarbejde fremkom noget, der senere skulle vise sig at være en hustomt med velbevarede gulvlag.

Bygningssporene

Hustomten er undersøgt i vejrabat-området, mens anlæg under selve vejbanen var ødelagt ved undersøgelsens start. Til beskrivelsen af bygningssporene hører også, at tomten indeholdt adskillige lag, og at der under disse fandtes et antal stolpehuller, der ikke med fuld sikkerhed lader sig kombinere med ovennævnte lag. Lagene må tolkes som gulvlag. Som det fremgår af grundplanen, hvor fundoplysningerne er fortolket, forekommer det rimeligt at regne med en hustomt på 10,5 x 5 m, opført med jordgravede stolper, anbragt i vægforløbet (fig. 1). Husets lange brugstid afspejler sig også i stolpehullernes irregulære former, ligesom nogle dybe stolpehuller i den vestlige del af udgravningsområdet tyder på flere ombygninger. Umiddelbart vest for vestgavlen i hustomten viser profilopmålingerne, at talrige lag, antagelig gulvlag, begynder og fortsætter mod vest. Dette forhold antyder, at der måske har ligget endnu en bygning på stedet, omtrent i forlængelse af den først erkendte bygning. I det følgende vil vi dog se bort fra denne mulighed, og koncentrere os om beskrivelsen af den hustomt, der er fremhævet på udgravningsplanen.

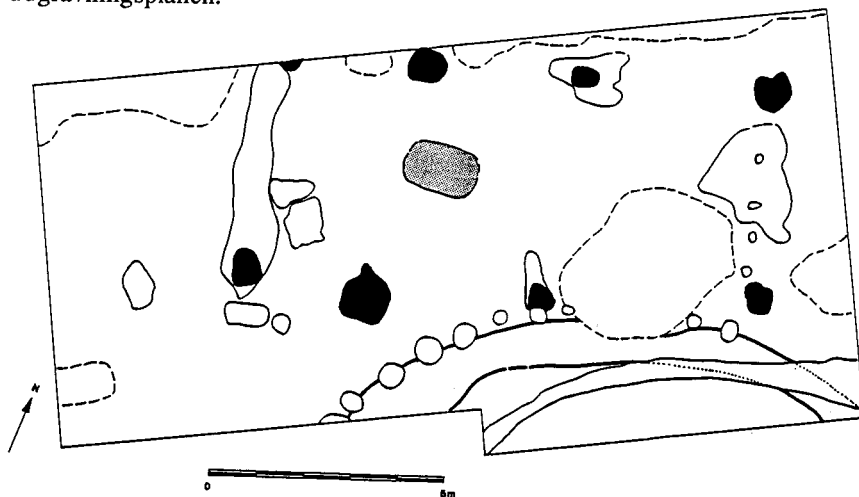

Fig. 1. Oversigtsplan af smedjebygning ved Skjern (stolpehuller udfyldt med sort). I den vestlige del ses 5 dybe stolpehuller (åben signatur), som indikerer ombygninger. Centralt i huset et ildsted, mod øst et lergulv, mod vest entværgående grøft. Mod syd ses to kanalforløb. Stiplede områder er moderne forstyrrelser. (Opmåling Jens Aarup Jensen, udtægning TEH).

Bygningen har haft et ildsted, placeret i den vestlige del. Ildstedet var opbygget af sten og ler, i flademål ca. 1.5 x 1.0 m stort. I husets østlige del fandtes rester af et kompakt lerlag, som har udgjort gulvbelægning her. Tværs gennem lerlaget ses en række mindre stolpehuller, måske gavlen eller en skillevæg.

Selve bygningskonstruktionen i Skjern-smedjen kan på trods af de førnævnte uklarheder, der skyldes ombygninger, henføres til gruppen af bygninger med tagbærende vægstolper. Nærmeste eksempel er fra Ringkøbing (4), andre eksempler er fra Ribe-området (5), Vorbasse (6) og Veerst (7). Også på øerne er sådanne bygninger dukket op (8).

Fundmaterialet

Fundene fra hustomten består især af keramik, der dateringsmæssigt hører til i 1300-1500årene, mens noget også er senere (9). Keramikken spænder lige fra skår af hjemligt producerede, sortbrune kar med udadbøjet rand og rund bund til kander i samme udførelse (10). Skår af glaseret stentøj forekommer også, men kun i mindre omfang. Af de mere sparsomt forekommende genstande kan nævnes enkelte teglbrotter, en tenvægt, lavet af et lerkarskår, samt et skår af en kakkelt (11) i samme gods som de ovennævnte almindelige kar. Kakkelskåret fortæller, at der har stået en muret ovn i bygningen, mens tenvægten og især de mange lerkarskår viser, at der er også er foregået almindeligt hushold. Man må dog erindre sig, at bygningen meget vel kan eksisteret i meget lang tid, hvilket igen betyder, at bygningens forskellige funktioner ikke nødvendigvis alle behøver at være samtidige.

Blandt de øvrige fund fra bygningen ses bl.a. forskellige metalgenstande, af hvilke kan nævnes en kniv med ornamenteret benskæft, en blygenstand af form som en tenvægt, samt et hammerhoved i jern, formmæssigt meget lig en bildhammer, dog i beskeden størrelse.

Det vigtigste fundmateriale er dog de store mængder slagger, som blev fundet i hustomten, mest ved ildstedet og i bygningens sydvesthjørne. Der er udelukkende tale om esseslagger. Nogle er intakte, dvs. at der i toppen ses en plan flade med

oprindelig tyndtflydende, fuldstændig smeltet slaggemasse, omgivet af "boblet" og "svampet" slagge. I kanten af flere slagger ses områder med rødbrændt ler, der ind mod centrum af slaggeklumpen er blevet til en glas-lignende masse i grønne nuancer. Det er også lykkedes at samle et par hele flader af dette stærkt varmepåvirkede lermateriale. Det er tydeligt, at lerpladen har siddet lodret i kanten af slaggen, utvivlsomt som et beskyttende skjold foran blæsebælgen.

Slaggekærnen er ofte meget massiv. Undersiden (bunden) viser aftrykket af en jævn, rundet slaggegrube, nedgravet i undergrunden eller i husgulvet. Alle slaggeklumper blev dog fundet ex situ, således at vi ikke præcist kan pege på det sted i huset, hvor smedningen foregik. Uanset dette, udgør slaggerne det vigtigste aspekt i tolkningen af husets funktion, der kan ikke være tvivl om, at bygningen har fungeret som smedje.

En spændende iagttagelse fra udgravningen var påvisningen af en grøft eller en kanal med et buet forløb, ganske tæt ved husets sydlige væg. Langs kanalens sider blev der fundet stolpehuller, som ser ud til at stamme fra en sekundær forstærkning af brinkerne. Kanalen har været vandførende, idet lagene i den var vandaflejrede. På et tidspunkt er der gravet en ny kanal med et lidt ændret forløb, dog således at den stadig går tæt ind ved hustomten.

Formålet med kanalen kan næppe have været at afdræne hust, idet gulvet i dette i forvejen ligger på velafdrænet jord, ca. 1 m over kanalen. En anden, og kulturhistorisk meget mere interessant tolkning, går ud på, at kanalen skulle føre vand til smedjebygningen, med det formål at drive blæsebælgen. Fundmaterialet giver ikke belæg for denne formodning, men en nærmere undersøgelse af stednavnematerialet fra området viser ihvertfald et interessant navn, nemlig "Damsø", som er betegnelsen for en sø tæt ved smedjen, og som først forsvandt med afvandingen af Skjernå-dalen (fig. 2).

Det er nærliggende at se en sammenhæng mellem kanalen ved smedjen og "Damsø", hvilket fremgår af kortet, hvor det ses, at Damsø i forrige århundrede havde kontakt med stedet, hvor smedjen har ligget. Imidlertid er der gennem tiderne sket store ændringer i Skjernåens løb, som i virkeligheden bestod af et

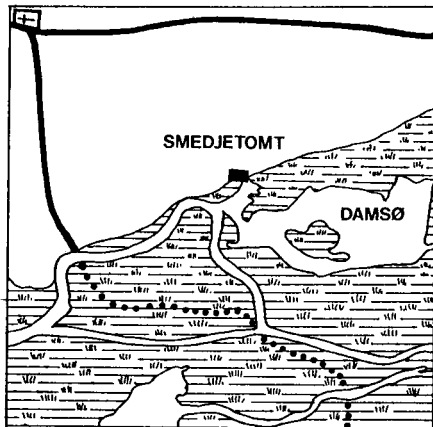

Fig. 2. Kort over Skjern-området, med smedjetomtens placering på kanten af smelte- vandsletten ned til Skjernåens Enge, og tæt ved Damsø. Øverst i venstre hjørne ses Skjern kirke, vejen mod øst fører til den kongelige borg Lundenæs, mod syd til Ribe. Kortet viser landskabet i slutningen af forrige århundrede, udsnittet er 2 km bredt. (Tegning TEH).

hovedløb og flere mindre sideløb. Derfor gengiver kortet ikke helt områdets udseende i middelalderen. Alligevel må en konklusion gå ud på, at det er sandsynligt, at smeden ved bebyggelsen Skjern Birk kan have udnyttet vandkraften til at drive blæsebælgen. Vandtilførslen kan have været kontrolleret via en opstemmet dam, "Damsø".

Konklusion

På baggrund af den formodede vandkraftudnyttelse i Skjern-smedejen skal det nævnes, at tilsvarende ikke tidligere er påvist i dansk middelaldersammenhæng, når man ser bort fra by-områderne (12). Hertil må det også bemærkes, at der ikke eksisterede en middelalderlig bybebyggelse ved Skjernåens mundning i Ringkjøbing Fjord; dette på trods af, at en velegnet topografi og gode transportforhold synes at have været tilstede. Derimod er Ringkjøbing by, ca. 20 km nord for Skjern, i skriftlige kilder nævnt første gang i 1300-årene, og arkæologisk kan byen følges lidt længere tilbage (13). Man kan imidlertid tænke sig, at Skjern-smedjens eksistens skyldes den kongelige borg Lundenæs.

Fra dansk jernaldersammenhæng kendes smedjer allerede 'tilbage til tiden lige før år 0. Vigtig for forståelsen af smedehåndværkets historie er det, at smedjer allerede på dette tidspunkt udgør en integreret del af datidens stormandsgårde, dvs gårde, som m. h. t. antal bygninger og det bebyggede areal adskiller sig fra samtidige gårde. Gode eksempler kendes fra Hodde (14) og Grøntoft (15). Frem gennem jernalder og vikingetid tegner der sig et billede af sammenhæng mellem særlig store gårde og smedjer, vel klarest i den sene vikingetidsbebyggelse i Vorbasse (16).

Set på denne baggrund har relationen mellem smedje og storgård således en lang tradition i forhold til det tidspunkt, hvor Skjern-smedjen eksisterede. Fremtidige undersøgelser må så vise, om der ved Skjern kan påvises en middelalderlig bebyggelse og om denne sammen med smedjen evt. kan sættes i relation til Lundenæs.

Torben Egeberg Hansen -- Skjern - Egvad museum

Noter

1. C. J. Becker: Siedlungen der Bronzezeit und der vorrömischen Eisenzeit in Danemark. OFFA Band 39, 1982 s 53-71, S. Hvass: Landliche Siedlungen der Kaiserzeit- und Völkerwanderungszeit in Dänemark. OFFA 39, 1982 s. 189-195, S. Hvass: Wikingerzeitliche Siedlungen in Vorbasse. OFFA Band 41, 1984, s 97-112.
2. J.P. Trap: Danmark, 5 udg., bind IX, side 167.
3. Museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum, har venligst overladt fundmaterialet til Skjern-Egvad Museum. Jens Aarup Jensen takkes for tilladelsen til publiceringen.
4. Jens Aarup Jensen: På sporet af "Rennumkøbingh". FRAM 1985, s 61-77.
5. P.K. Madsen: Houses from the Later Part of the Twelfth Century at Farup near Ribe, South-West Jutland. Journal of Danish Archaeology vol 4, 1985, s 168-178, S. Stumman Hansen: Andersminde - en vikingetidig bebyggelse nær Ribe. MARK OG MONTRE 1982 s 25-38.

6. S. Hvass: The Viking-age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Arch.* vol 50, 1979, s. 137-172.
7. C. Adamsen: Bulagergård. En bebyggelse fra tidlig middelalder i Verst sogn. *MARK OG MONTRE* 1982 s 39-49.
8. I. Hansen: Hampegård, en tidlig middelalderlig landsby på Nordfalster. *Lolland-Falster Stiftmuseums Årsskrift* 1983, s. 28-44.
9. Generelt om datering af keramikken, se P.K. Madsen og O. Schiørring: En udgravning i Ribes "nye grav" og et fund af keramik fra 1500- og 1600-årene. *HIKUIN* 7, 1981, s 209-254.
10. Ang. karformer, se note 9.
11. Niels-Knud Liebgott: Kakler. *Nationalmuseet* 1972.
12. Personlig meddelt af Tove Nyholm.
13. Jens Aarup Jensen: som note 4, side 62 og 74.
14. S. Hvass: Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. *Arkæologiske Sotider* vol. VII. København 1985.
15. C.J. Becker: Ein Einzelhof aus der vorrömischen Eizeneit in Westjütland. *OFFA* Band 37, 1980, s. 59-62.
16. S. Hvass: Vikingetidsbebyggelsen i Vorbasse. *MARK OG MONTRE* 1977, s. 18-29, se fig. 1 og 7.

EN HUSTOMT FRA DET ÆLDSTE RINGKØBING

Ringkøbing er kun yderst sjældent nævnt i de skriftlige kilder fra middelalderen. Tidligst omtales byen i Ribe Oldemoder, hvor bynavnet "rennumkøpingh" forekommer i kirkelisten for Hind herred (1). Man har foreslået, at den omtalte kirke skulle være identisk med kirken i Rindum, en landsby der er beliggende umiddelbart nordøst for købstaden. Det er under alle omstændigheder sandsynligt, at købingen er udsprunget af denne landsby, og at den er anlagt på Rindumbøndernes jorder. Yderligere to kilder om det middelalderlige Ringkøbing kendes fra tiden før reformationen. I 1368 omtales byen i et dokument fra Ribe (2) og i 1443 stadfæster Christoffer af Bayern i et kongebrev de privilegier, som kong Valdemar tidligere havde givet byen. Det er uvist, hvilken Valdemar der er tale om (3).

10

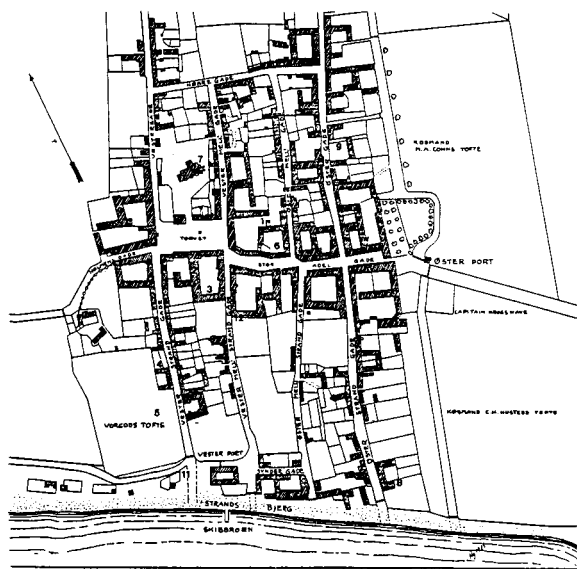

Fig. 1. Kort over Ringkøbing 1820. Forenklet omtegning efter originalkort i Rigsarkivet. Numrene markerer placeringen af Ringkøbing Museums udgravninger og profilopmålinger 1978-86. 4 = Vester Strandgade 14. 5 = Dye-kjærs have. Middelalderlag er konstateret de fleste steder, bortset fra numrene 7-8 og 10-11, der ligger perifert i forhold til bykernen.

For at få flere oplysninger om byens oprindelsestidspunkt og topografiske udvikling har det været nødvendigt at foretage arkæologiske udgravninger i bymidten. Dette skete første gang i 1978, hvor Ringkøbing Museum fik lejlighed til at grave nogle søgegrøfter rundt om i byen. Bl.a. udgravedes en kampestensat brønd i haven bag ejendommen Vester Strandgade 14. I fylden omkring brønden fremkom skår af højmiddelalderlige kuglepotter og skår fra glaserede kander af både hjemlig og udenlandsk herkomst (4).

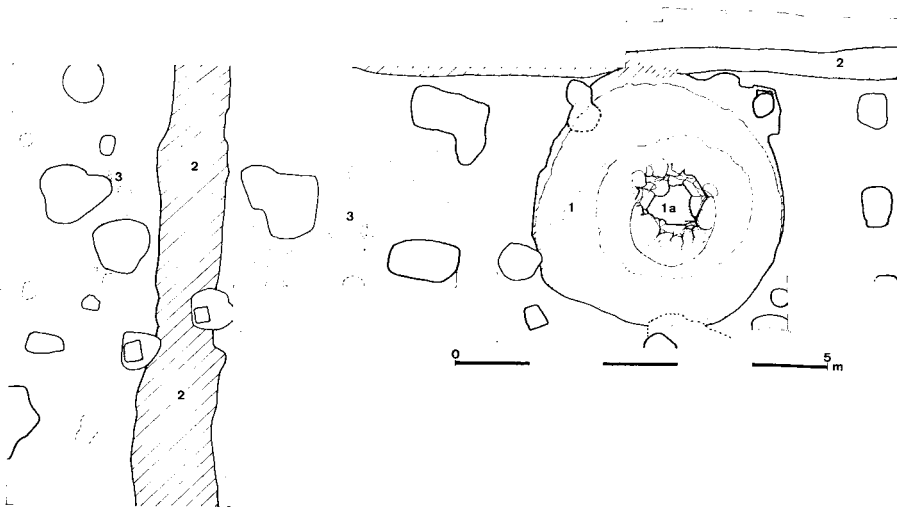

Fig. 2. Plan af udgravningen Vester Strandgade 14. 1 = nedgravning til middelalderbrønd. 1a = stensat brøndskakt. 2 = render. 3 = plovfurer. Stolpehuller er tegnet med kraftig kontur uden særskilt signatur. Stiplet kontur = usikre stolpehuller.

De arkæologiske undersøgelser, der foretoges i bymidten fra 1978-81, bevirkede, at man kunne indkredse den middelalderlige bykerne til de gamle hovedgader og

arealet fra torvet ned til fjorden. Man erfarede desuden, at kulturlaget under den nuværende by er ualmindeligt tyndt. Muldforøgelsen siden byens opståen er overalt kun på omkring en meter, hvoraf middelalderlaget udgør de underste 20 cm. Det skyldes, at Ringkøbings undergrund består af sand og grus, hvori alt organisk materiale forsvinder. Vi finder derfor aldrig genstande af læder, ben eller træ i byens middelalderlag. Under kulturlaget er der nogle steder konstateret et op til 10 cm tykt dyrkningslag, der støtter teorien om, at byen skulle være opstået på Rindumbøndernes marker.

Da Ringkøbing Museum i 1982 blev indbudt til at grave i en gammel have i nærheden af fjorden, var forventningerne ikke ret store. Dyekjærs have, som stedet kaldes efter de nuværende ejere, ligger nemlig i udkanten af den formodede middelalderlige byzone og på det ældste kort over stedet, fra 1825, var haven udlagt som ubebygget toft, Vorgods Tofte. Førstogsvis anlagdes dog et par søgegrøfter, og da der overraskende nok også her fandtes det karakteristiske middelalderlag, planlagdes en større fladeafgravning (5).

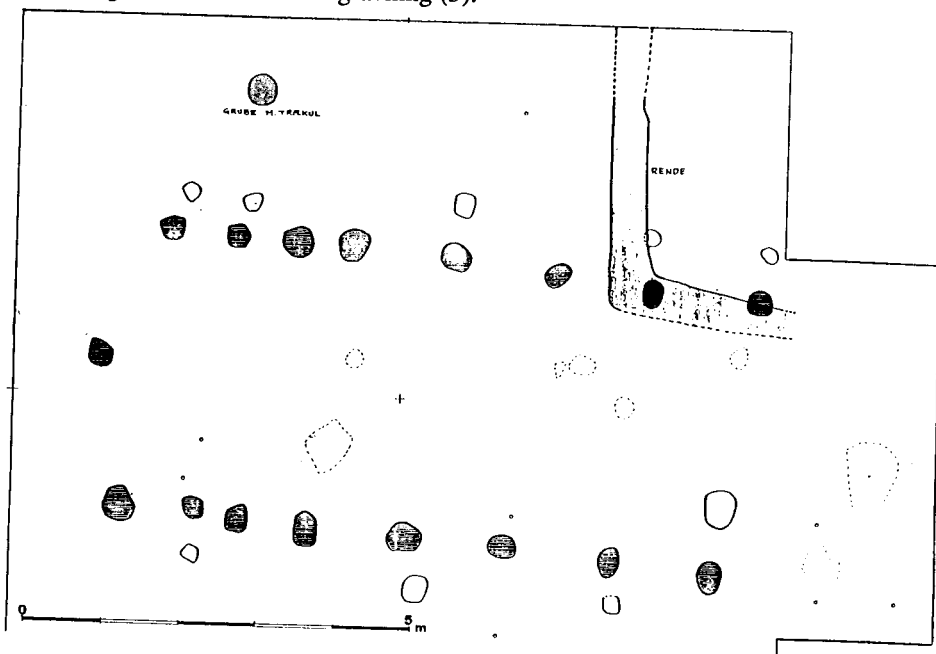

Fig. 3. Plan af hustomt, Dyekjærs have. Gavl- og vægstolpehuller skraveret. Støttestolper m. v. uskraveret. Stiplet kontur = fyldskifter, der formentlig skyldes stenoptagning. o = møntfund.

I gravesæsonen 1982 nående man at afdække to felter på ca. 4 x 5 meter hver og man stødte på et par stolpehuller. Det følgende år udgravede man et lignende areal og i 1984 fandtes så de stolpehuller, der afsluttede en lille hustomts vestgavl. I undergrunden tegnede sig klart to regulære rækker stolpehuller, markerende langvæggende i et hus, hvis indvendige mål var 3,40 meter i bredden og 8 meter i længden.

Fundforholdene viste, at huset måtte være opført direkte på jomfruelig hedejord. Opførelsen af huset havde været den første menneskelige aktivitet på stedet. Da huset var ophørt med at fungere, blev området opdyrket, hvilket bevistes af de tydelige, lysegrå plovfurur, der tegnede sig over stolpehullerne.

Over hustomtens nordøstre hjørne blev der påvist en 50 cm bred, vinkelknækket rende, magen til de render, man i 1978 havde fundet, da man udgravede den omtalte brønd. Disse render er karakteristiske derved, at de forløber parallelt med eller vinkelret på de nuværende matrikelskel. Renden i Dyekjærs have må være yngre end huset, idet den klart overlejrer et par af stolpehullerne i nordvæggen.

I hver af hustomtens langvægge var der otte stolpehuller, der i husets østlige ende stod med en afstand på nøjagtigt 1,40 meter, mens de i vestenden stod med en afstand på 60-80 cm, målt mellem midten af stolpehullerne. I nordvæggen var fem stolpehuller forsynet med udvendige støttesolper og i sydvæggen fandtes spor efter tre støttesolper. Langvæggene var støttet midtfor og ved enderne.

Langvæggens stolpehuller målte 30-45 cm i diameter og de var 30-35 cm dybe, målt fra undergrundens overflade. De mindre støttesolper målte i diameter 15-20 cm og i dybden omkring 10-15 cm. Kun én støttesolpe, nemlig den midterste for nordvæggen, kan med sikkerhed siges at have været skrånstillet.

Vestgavlen markeredes af et stolpehul, der var 40 cm i diameter og 60 cm dybt. Det var anbragt i husets midterakse. Østgavlen derimod tegnedes af et ikke helt overbevisende stolpehul med en diameter på 50 cm og en dybde på kun 15 cm. Med en beliggenhed 40 cm nord for det sydøstligste hjørne, kan en eventuel stolpe her ikke have været tagbærende. Der kan være tale om en stor sten, der er blevet fjernet

ved husets oførelse, således at østgavlen muligvis har været helt åben. Alle stolpehullerne var fyldt med hedesandsmuld, uden kulturspor.

Det er selvfølgelig vanskeligt at udtale sig om husets øvrige konstruktion, men det er vel ikke urimeligt at forestille sig, at væggene har været af en stav-'eller bulkonstruktion og at taget har været båret af en rygås.

Inden for husets omrids har man ikke fundet ildsted eller andre tegn på beboelse. En trækulsfyldt grube ca. 1,50 meter nord for huset kan høre til bebyggelsen, da dens stratigrafiske placering stemmer overens med husets gulvniveau. Der er ikke foretaget C14-analyse af trækullene i gruben.

Af løsfundene fra udgravningerne i Dyekjærs have udgør keramikken langt den største del. Henved 10.000 sideskår og omkring 550 randskår fra den almindelige, hårdbrændte kuglepote er blevet opsamlet, enten med graveske eller i soldet, der blev taget i brug for at rationalisere arbejdsprocessen. Dertil kommer ca. 250 glaserede skår, dels fra hjemligt fremstillede kander, dels fra importeret gods, der udgør henved 10% af denne fundgruppe. Der er fundet ca. 40 stentøjsskår, fortrinsvis Siegburg-gods.

Foruden keramikken er også mønterne med til at give stedet en dateringsramme. Der fandtes ialt 10 middelalderlige mønter i og omkring hustomten. De er stadigvæk til bestemmelse og konservering på Mønt- og Medaillesamlingen. Nogle af mønterne kunne dog umiddelbart bestemmes som værende borgerkrigsmønter fra tiden omkring 1300 og en enkelt af mønterne, nok den ældste, havde et så tydeligt præg, at den straks kunne placeres. Det drejer sig om en efterligning af Valdemar Sejrs rigsmønt, udmøntet af biskop Esger i Ribe under Christoffer den 1. (1252-59). Denne mønt er det hidtil ældste vidnesbyrd fra Ringkøbings middelalder, næsten 100 år ældre end den ældste kendte kilde fra byen.

De øvrige løsfund indskrænker sig til klinknagler, søm, teglstykker og lignende. En slebet bjergkrystal af samme type som i de gyldne altre, blot mindre, fortjener dog at blive fremhævet.

Udgravningsmetoden, hvor kvadratmeter efter kvadratmeter afgraves i dybder af 5-10 cm, hvorefter jorden soldes, levner kun sjældent mulighed for en nøjagtig, stratigrafisk indplacering af en genstand. Det kan dog forholdvis sikkert siges, at enkelte af mønterne og store dele af keramikken hører til de lag, der må antages at

være gulvniveau i det lille hus, eller til arealet umiddelbart udenfor huset. Det er klart, at den efterfølgende dyrkning af stedet har forårsaget en findeling og spredning af keramikken, men koncentrationen af fund i og omkring hustomten er indiskutabel. Fundene giver en nedre datering til midten af 1200-årene, og huset kan meget vel være opgivet inden 1300, hvorefter området har været dyrket helt op til vore dage.

De store mængder keramik og de mange mønter har givet grobund for en teori om, at huset skulle have været en lille handelsbod. Huset har ligget nær fjorden på et tørt hedeområde, så både tilsejlings- og tilkørselsforhold har været ideelle. Da der hverken er beboelses- eller værkstedsspor i tomten, er teorien om en handelsbod ikke urimelig.

I håbet om at finde løsningen på gåden om husets funktion, foretoges i sommeren 1985 og -86 yderligere fladeafgravninger i den gamle have. Det ser imidlertid ud til, at huset har ligget for sig selv og at det ikke har været led i et gårdkompleks eller lignende. I 1986 er vi stødt på nogle mere karakteristiske bylag i havens nordligste ende.

Foruden et virvar af stolpehuller, gruber, gulvlag etc. fandtes en intakt kuglepote, omhyggeligt nedgravet i en opfyldt grøft. Det er tydeligt, at vi her

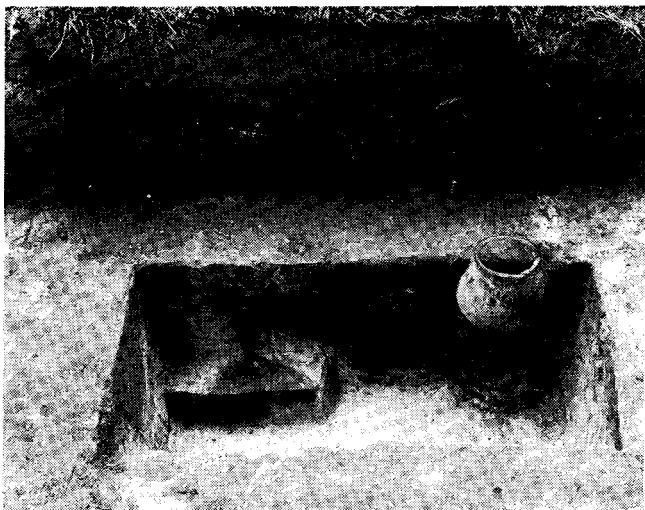

Fig. 4. Kuglepote in situ i nedgravning, Dyekjærs have 1986. (fot: J. Aarup Jensen)

nærmer os bymidten, og at den beskrevne hustomt har ligget i yderkanten af den middelalderlige b. Huset har hørt til byens allerældste tid og vi er med dette fund rykket tættere på Ringkøbings opståen, samtidig med at vi har føjet et par brikker til puslespillet om byens topografiske udvikling. To andre middelalderlige købstader i amtet, Lemvig og Holstebro, er begge omtalt i de skriftlige kilder i sidste halvdel af 1200-årene - hvorfor skulle Ringkøbing ikke være mindst ligeså gammel?

Helle Henningsen

Ringkøbing museum

Noter og litteraturhenvisninger

1. Efter Nielsen, O: Samling af adkomster ... kaldet "Oldemoder", København 1869, p. 111.
2. Efter Kinch, J: Ribe Bys Historie og Beskrivelse, Ribe 1869, p. 226.
3. Efter Kroman, E: Danmarks gamle købstadslovgivning, II, København 1952, p. 167.
4. Udgravningen har nummer 6167 på Ringkøbing Museum.
En beskrivelse af nogle glaserede kandeskår fra denne udgravning findes i Susanne Andersens artikel "Kander fra Ringkøbing" i Hikuin 7, 1981, p. 255-260.
Udgravningen er iøvrigt beskrevet i Jens Aarup Jensens artikel "På sporet af "Rennumkøpingh" i FRAM 1985, p. 61-68.
5. Udgravningen i Dyekjærs have har nummer 6247 på Ringkøbing Museum.

TRE TRÆHUSE PÅ HEDEGÅRD

Hedegård, der mest er kendt som Halkær, er en af de få totaludgravede middelalderlige træborge i Danmark. Det er samtidig en befæstningstype der er forholdsvis anonym i borgforskningen og kun yderst sjældent bliver publiceret (1).

Da træborgerne næsten altid er anlagt i vådområder er de ofte godt bevaret hvad angår de underste lag. Over jordniveau er der naturligvis intet tilbage. Alligevel vil de fleste træborge kunne bidrage til studiet af profane træbygninger i Danmark med forholdsvis mange oplysninger. Desværre er en stor del af træborgene blevet udgravet for en del år siden og kun mangelfuldt publiceret. Udgraverne er ofte for længst døde og borte, så eftertiden er henvist til gravedagbøger, tegninger m.v. i studiet af træborgene. Et sådant anlæg er Hedegård.

Hedegård ligger på grænsen mellem Hornum og Års herreder sydvest for Ribe, i Ejdrup sogn, Ålborg amt .

Indtil sommeren 1938 anede ingen, at der fandtes et borganlæg i engen. Denne sommer havde grøftegravning sænket vandstanden i engen, således at der overalt omkring en lille højning stak sortbrune frønnede pæle op. Man indberettede derefter sagen til Nationalmuseet via Års Museum. Resultatet blev 6 års sommergravninger udført af Aage Roussel, frem til 1946.

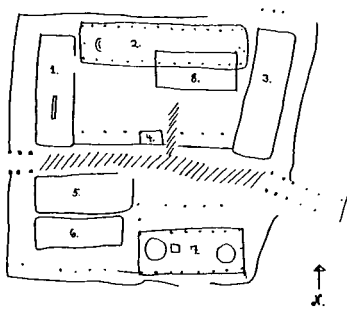

Fig. 1. Hedegård, skitse 1:500. Hus 1 = "Hallen". Hus 2 = "Ildhus". Hus 3 = "Sovehus". Hus 4 = "Vagthus". Hus 5 = "Stald". Hus 6 = "Stald". Hus 7 = "Stegers" eller "Bryggers". Hus 8 = er ikke nærmere bestemt.

Borgbanken bestod af en kunstig ø på 38 x 43 m. Omkring borgbanken fandtes en palisade afbrudt af en øst- og vestport, som var forbundet af en vej tværs over anlægget. Denne vej delte borgbanken i en nordlig og en sydlig del, den nordlige yderligere gemt bag en indre palisade. Bag den indre palisade fandtes tre store beboelseshuse, heraf to af træ, et af tørv. Desuden fandtes et lille vagthus ved palisaden, samt en ældre fase af hus 2. Syd for vejen - udenfor den indre palisade - fandtes rester af minst tre huse, heraf to fletværkshuse. I alt blev der fundet rester af mindst 8 bygninger, der fordeler sig på følgende typer... tørvehuse, stavbyggede huse, bulhuse samt fletværkshuse. Af disse vil især hus 1, hus 3 og hus 5 være af interesse i denne sammenhæng, som eksempel på tre forskellige typer træhuse.

Hus 1

Hus 1, også kaldet hallen, var anlæggets fornemste bygning (fig. 2). Huset var et rektangulært langhus med to eller tre rum, ialt 6 x 16 m. Det var både den bedst byggede og bedst bevarede bygning på Hedegård.

Hus 1 var funderet på svære langtræer lagt side om side i husets længderetning. Under lå hugspåner på tørven. Over var lagt tværtræer, de fleste rundstokke med påsiddende bark. Stokenderne var bladet på firkanthuggede egestolper med en nagle og forbandt stolperne to og to på tværs af huset. Afstanden mellem stolperne på langsiden var 1,50 m. Stolperne endte i en tap lidt over terrænhøjde og har båret en fodrem af egetræ. Rømmene var meget forvitrede, men havde vist en dyb not i overkanten. Over langtræerne lå et lag lyng i gruslaget. Derover samme gruslag adskilt af skarpe sorte horisonter hvori fandtes pinde. Øverst under lergulvet et lag lysere, næsten rent sand. Lergulvet er lagt ud i én omgang.

Hus 1 indeholdt så vidt det kan iagttages tre rum. Det søndre og største var hallen med langild i midten. Hallen endte i nord ved en tværvæg markeret med et meget forvitret 0,18 x 3,0 m tømmer, der muligvis havde et lille taphul ved inderste ende og den yderste ende i vægstolpen. Hallen bliver således 6 x 11 m.

Gulvet i hallen var et noget optrådt lergulv, midt i rummet gik langildens planker lidt ned i leret. Lergulvet var højest i nordøst og sydvest hjørnerne, men

skrånede i det hele taget fra væggene ind mod midten og havde sit laveste punkt ved ildstedets syd-øst hjørne. Ved sydgavlen synes at være en bred repos, den havde den almindelige opråbte karakter. Ved langvæggene sås en smal bane hvor lerets overflade var helt glat, sikkert fordi den har været dækket af en bæk, hvoraf der ved begge langvægge fandtes stolpehuller, de fleste dobbelte.

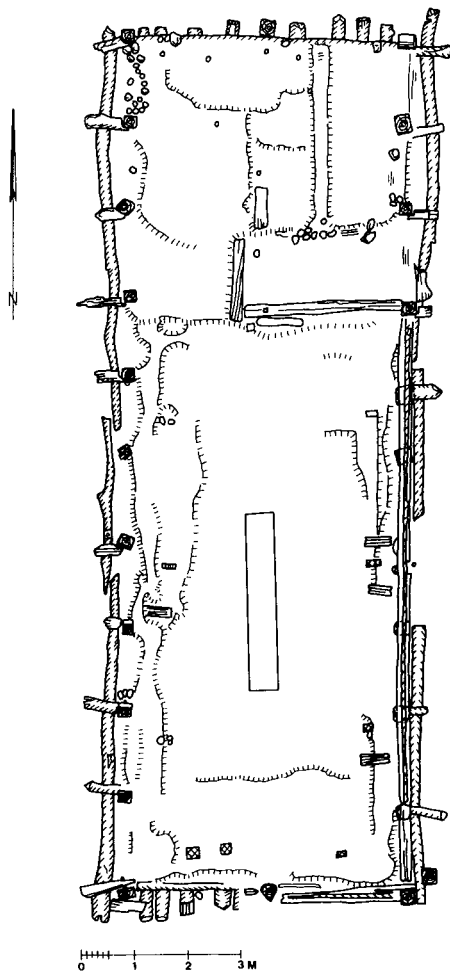

Fig. 2. Hus 1 med lergulv og langild.(Fra Roussells udgravningsplan).

Langgilden dannedes af en 30 cm høj trækasse med udadhældende sider, fyldt med ler. I øst sås en ca 14 cm bred kant hvis nordside var stærkt forbrændt, men som kun gik ca 2-3 cm ned, hvorefter det brændte forsvandt i den almindelige fyld af ler, trækul, muld og aske. Enden af trækassen var bygget således at endebrættet lå udenpå. Det sås at den udadhældende facon var bevidst, idet endebrættet for oven var 60 cm langt, forneden 46 cm. Længden var 3,30 m.

Indgangen til hallen må være i den 3,00 m brede åbning mellem vestvæggen og hallens nordvæg. Den nordlige del af huset var dårligere bevaret, men antagelig delt i to-tre rum. Indgangen til hus 1 har antagelig været i østvæggens 3. fag fra nord. Det lille rums (forstue) nordvæg dannedes af et stærkt forvitret tømmerstykke, hvorover lå nogle spredte sten, deriblandt 1/2 munkesten. For enden af vægtømmeret, der adskilte hallen fra resten af huset, lå vinkelret derpå et forvitret tømmer, 1,50 m langt. Mellem disse to tømmerstykker lå gulvet meget lavt.

Husets nordøsthjørne var opfyldt af et meget svært lag af aske og brændte lerbidder. Ca to m fra østvæggen fandtes en 15 cm høj nord-syd gående lervulst, men der gik et sort lag ind under den og de brændte lerbidder over den. 80 cm vest for den lå ett 77 cm langt og 27 cm bredt træ fra væggen mod forstuen mod nord. 20-25 cm fra det s nordende var et lille pælehul. Østvæggens rem var forkullet ved de nordligste fag. Tilsyneladende var det ikke lervulsten men træet vest for den, der dannede skillerum, nøjagtig i husets midtakse. Derved bliver nordenden af hus 1 delt i tre rum (2).

Hus 3 (fig. 3)

Hus 3, der også bliver kaldt sovehus er den eneste bygning der med sikkerhed kan siges at være brændt. Fundamentskonstruktionen var ganske som i hus 1, men husets opbygning var lidt anderledes. Hus 3 målte 18 x 5 m.

I modsætning til hus 1 endte vægstolperne ikke i en tap, men fortsatte op, måske helt til taget. Desuden stod ned midt i huset en række suler på fodtømmer. Midtsulerne tog ikke hensyn til væggenes fagdeling. Vægstolperne havde forneden været beklædt med indtil 50 cm brede egeplanker med rundet yderside. Afstanden

mellem stolperne var 1-1,5 m. I gavlen stod foruden hjørnestolperne en stolpe i midten. Ved østvæggens sydende var bevaret to vægplanker over hinanden. Plankerne var flere steder naglet til stolperne med trænegler, men ikke overalt, flere steder stødte plankerne stumt mod hinanden uden nogen form for befæstigelse. Hele tomten var dækket af brændt lerklining.

Lergulvet, der blev fundet allerede 15 cm under terræn, var meget ujævnt fordelt

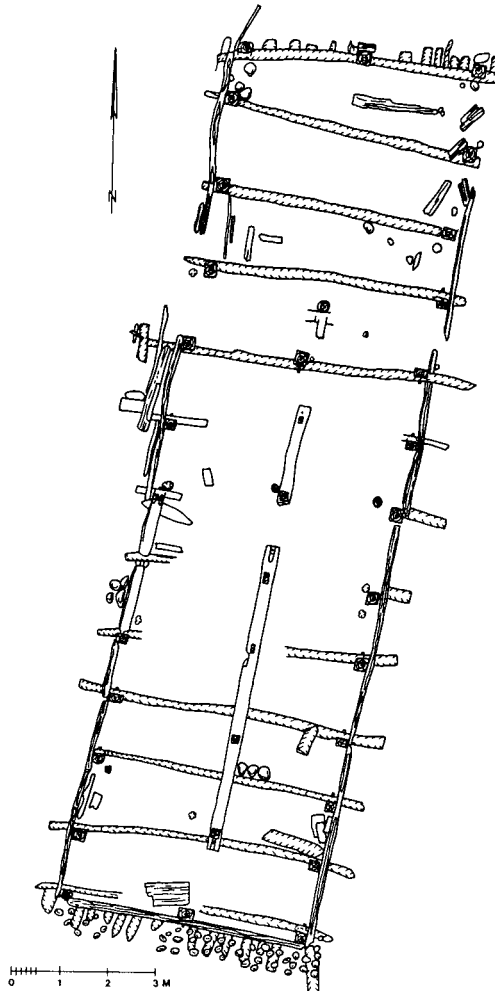

Fig. 3. Hus 3 med tværtræer under gulvet. (Fra Roussells udgravningsplan).

og lå især i husets vestre halvdel i en højde af 30-40 cm fra væggen. Det var 9 cm tykt og meget ujævnt. Under lergulvet lå flere steder store brændte lægter, hævet ca 30 cm over spånelaget og flere steder hvilende på et skifte ubrændt ler. Lergulvet over det brændte træ var ubrændt, mens det underste lergulv hvori eller hvorpå det brændte træ fandtes, var brændt. Lagene derunder bestod af gødning, trækulssmuld, sand samt skår.

I husets nordende lå fundamentsbjælken i højere niveau. Her fandtes intet spånelag, men bjælkerne og gruset imellem dem er overlejret af et lag halm. I denne ende fandtes heller ingen midtsuler.

Udenfor fag 5 lå langs tømmeret et tyndt, ca 20 cm bredt kantstillet brædt klemt ned mellem tømmeret og en lille stenlægning. Det kunne muligvis være et dørsted.

Desværre er der ikke registreret sikre spor efter skillerum, men det synes sandsynligt at huset har været inddelt i flere rum (3).

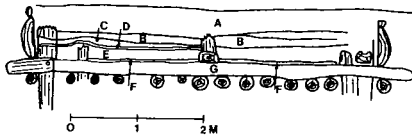

Fig. 4. Snit af hus 3. (Fra Roussells gravedagbog).

Hus 5 (fig. 5)

Hus 5, af Roussell betegnet som stald, var beliggende umiddelbart inden for vestporten, syd for vejbanen. Hus 5 bestod af fletværksvægge og midtsuler, og var ca 14 x 5 m stort. Nord-øst hjørnet af hus 5 var bortgravet af en drængrøft.

Sulerne stod midt ned gennem bygningen, og var ca 12 x 18 cm. De bestod af bøg eller birkestammer, en enkelt af eg, tilhuggede på to sider.

I væggene stod rundstammer med forskellig afstand og af forskellig størrelse, de fleste dog tyndere end sulerne. Imellem vægstolperne fandtes 6-8 cm tykke stokke,

væsentligst af birk med påsiddende bark. Fletværket omkring stokkene bestod af fingertykke kæppe, enkelte steder meget kompakt.

Der blev fundet tre skillevægge i hus 5, alle fletværksbyggede. I hvertfald det østligste har gået tværs igennem huset. Det østligste rum må dermed have haft indgang direkte udefra. Hus 5 indeholdt ialt fire rum, der alle havde husets fulde bredde.

Gulvet bestod af et gulvraftelag lagt af temmelig svære stykker. I den vestlige del lå 7 mindre tømmerstykker af fyr, sikkert hanebånd, der har været omhugget inden det blev genanvendt som gulvlag. Også i den østlige del af huset dannedes gulvet af genanvendt fyrretømmer, fortrinsvis spær. I nord-øst hjørnet fandtes enkelte egeplanker, lagt i retning nord-syd som det øvrige gulvtømmer.

Gulvet i de to vestligste rum var dækket af et tæt gødningslag i den nordre del. Den sydlige del var væsentligst dækket af grus og sand over et bundlag af ganske slanke kviste. Skillelinien mellem nord og syd bestod af en stamme på langs af huset mellem to suler. Stammen afgrænsede ligeledes de svære rafter i nord fra de væsentlig mindre kæppe i søndre del. Øst for skillevæggen i dette rum var gulvet dækket af et sort lag. I husets østende sås hverken gødning eller ler op mod væggen. I øvrigt nævnes det udtrykkeligt i gravedagbogen, at der ikke fandtes spor efter klining på fletværket (4).

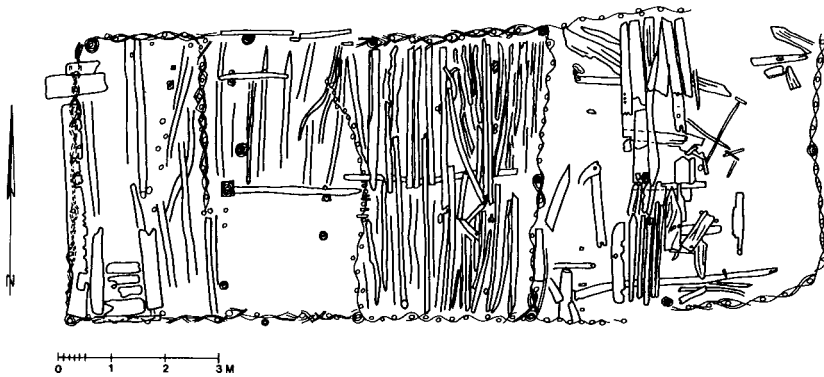

Fig. 5. Hus 5 med genanvendte fyrretræsspær som gulvunderlag. {Fra Roussells udgravningsplan}

Datering

Hele anlæggets funktionstid kan gennem dels et omfattende genstandsmateriale, dels ud fra 15 skriftlige kilder (5) dateres til fra tidligst o. 1350 til 1406, heraf skriftlige kilder fra 1385 til 1406 hvor Hedegård dømmes til den danske krone udner dronning Margrethe. Ejeren eller besidderen af Hedegård gennem hele perioden var Peter Andersen Munk (6).

Sammenfatning

Her bliver altså præsenteret 3 forskellige typer træhuse fra slutningen af 1300-tallet: Hus 1 med tagbærende vægge og vægbeklædning bestående af stavplanker på fodrem. Hus 3 med tagbærende midtsuler og vægstolper, vægbeklædning af brede, vandretliggende planker der er naglet til stolpernes yderside. endelig hus 5 med tagbærende midtsuler og fletværksvægge.

Det ser altså ud til, at man mestrer flere forskellige typer træhuse på denne tid, ligesom man åbenbart ikke byggede alle huse i samme type, skønt de er samtidige og hører til samme anlæg. Man kunne måske tænke sig, at bygningens funktion havde en afgørende indflydelse på valget af hustypen, men egentlige konklusioner på dette område lader sig ikke drage før end antallet af publicerede træhuse er forøget.

Inger Marie Hyldgård

Randers museum

Noter

1. Af borge bygget udelukkende af træ kendes indtil videre kun 10 anlæg, der er mere eller mindre omfattende udgravet og publiceret.
2. Beskrivelsen af bygningerne er lavet ud fra gravedagbogen, fotos,

udgravningsplaner samt Roussells 2 artikler i Nationalmuseets Arbejdsmark
1939 og 1947.

3. se note 2.
4. se note 2.
5. Der er kun tale om trykte kilder: Ældste Danske Archivregistratur bd. 11, nr 65. Molbech og Petersen nr 49, 53, 130 og 133, Repertorium Diplomaticum nr 3470, 3881, 3882, 3945, 3956, 4121, 4437, 4439, 4766 og 4820.
6. Peter Andersen Munks segl findes publiceret i Petersens Danske Adelige Sigiller, 1897, nr 988.

SENMIDDELALDERLIGT BINDINGSVÆRK I RIBE

Her skal gives en oversigt over arbejdet med de ældste, hidtil kendte bindingsværkhuse i Ribe. Artiklen vil præsentere de foreløbige resultater, men er ikke nogen afsluttende redegørelse. Den tager hovedsagelig to arbejdsfelter op-husenes konstruktioner og alder samt deres rumdeling, som baggrund for et aktuelt, nyt fund.

Renæssance

I Ribes bygningshistorie har årstallet 1580 længe stået som et markant skel. Dette år brændte ca. en fjerdedel af byen af, og byens skattelister fra de følgende år oplyser indirekte, hvilke ejendomme, der gik med (fig. 1) (1).

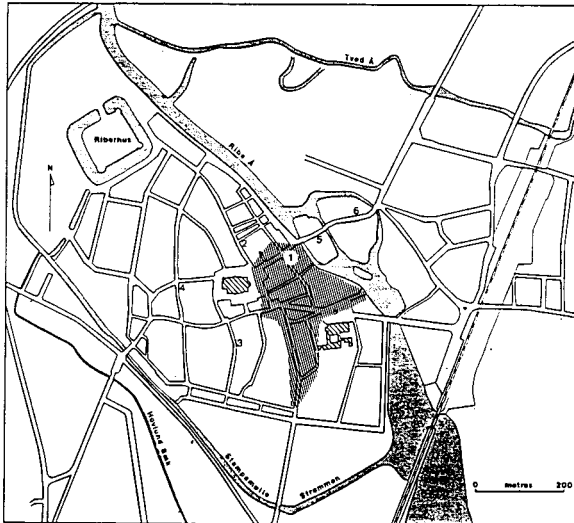

Fig.1. Kort over Ribe. Det brandhærgede område i 1580 er mørkt. Efter Ole Degn 1985. 1. Ebbe Mogensens hus. 2. Grønnegade 12. 3. Bodeme i Puggaardsgade. 4. Gråbrørdregade 1. 5. Mellemdammen 18. 6. Nederdammen 31. Tegning: Børge H. Nielsen.

Efter branden rejstes en hel række huse og gårde på brandtomterne. Det gælder f.eks. Ebbe Mogensens bindingsværksgavlhus på Overdammen 10 fra 1583 (fig. 2), som ved arkitekt H.H. Engqvists restaurering først i 1960-erne genvandt sin oprindelige rumdeling med en langsgående skillevæg forrest i husets nedre stökværk (2). Karakteristisk for dette hus som for de andre bindingsværksgavlhuse fra efter 1580 er desuden, at de har højstolper i langsiden mod gården eller naboen, mens gavlen og for hjørnehusenes vedkommende også den gadevendte langside har udkraget andet

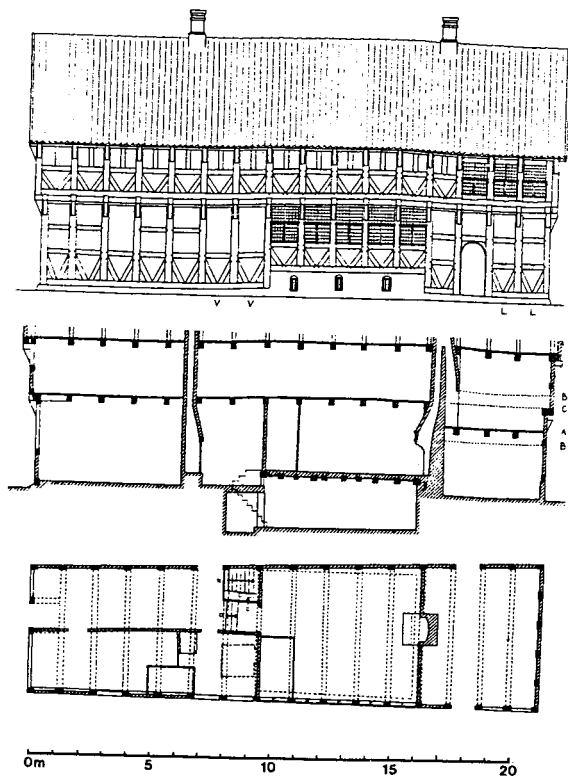

Fig. 2. Ebbe Mogensens gavlhus fra 1583, Overdammen 10. Rekonstruktionstegningen viser langsiden mod Sortebrødregaden samt snit og plan af indretningen ca. 1600. Efter Mogens Bencard og H.H. Engqvist 1965.

stokværk, båret af knægte. Disse er af Ribe-type med sparremønstret forside. Tværstivheden i husene sikres ved kopbånd, der forbinder stolper og bjælker inden for væggene. På langs klares stivheden ved korte, dobbelte skråstivere i de enkelte fag. Det er et gennemgående træk, at huset bagtil rummer en forhøjet, murstensbygget del, en halvkælder – dybere kunne man ikke gå i Ribes vanddrukne undergrund.

Senmiddelalder

Lignende træk finder vi i gavlhuset Grønnegade 12, nemlig brugen af højstolper, kopbånd og korte skråstivere, samt kombinationen af en teglbygget kælder med en bindingsværkskonstruktion. Imidlertid er der, skønt det er et hjørnehus, brugt højstolper i begge langsider, hvor der er enkelte skråstivere i nederste tavl (fig. 3). Udkragningen findes i dag kun bevaret på husets baggavl, men har sikkert også været der på den i 1848 grundmurede gadegavl. Knægtene er af en svungen type, lidt forskelligt dekoreret på henholdsvis langsiden og gavlen, hvor de prydes af indridsede andreaskors foruden af vandrette karvsnitlignende bånd. H.H. Engqvist har dateret huset til mellem 1525 og -50, og formodede tidligt, at dets oprindelige grundplan ikke var som i husene fra efter 1580, men bestod i en tværdeling af huset. Den langsgående deling anses for at være af nordtysk oprindelse, mens den tværgående ses som udtryk for tilknytning nordpå (3). Grønnegade 12 blev restaureret i årene 1976-83, hvor en bygningshistorisk undersøgelse og en udgravning tilsammen beviste Engqvists teori om husets ældste plan. Tillige kunne en dendrokronologisk analyse af oprindeligt tømmer i husets tagværk sandsynliggøre, at det er opført inden for perioden ca 11533-43. Endelig er den første, kendte beboer af huset nævnt i 1545 (4).

På dette grundlag kunne man antage, at Ribes gavlhus fra før branden i højere grad var af nørrejysk præg end husene fra efter 1580. Dette er en mulighed, men

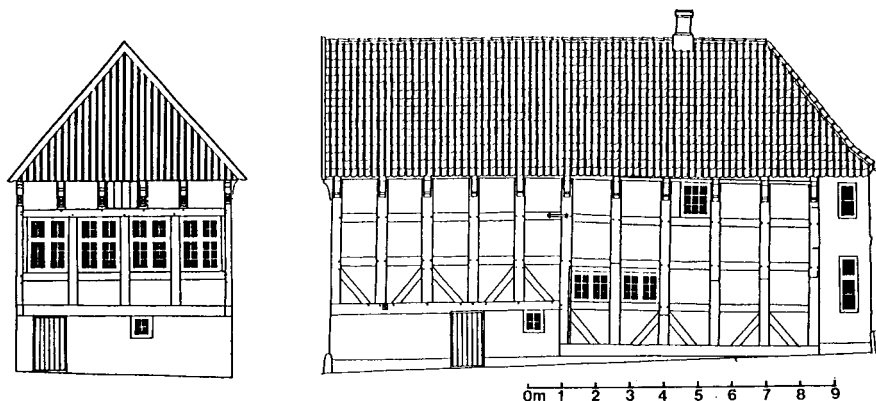

Fig.3. Grønnegade 12, opmåling af østgavl og nordside efter restaureringen. Bemærk den høje kælder i østenden, de forskælligt dekorerede knægte samt, at der i modsætning til Ebbe Mogensens hus kun er brugt enkelte skræstivere, og kun i undertavlene. Efter Søndergaard m.fl. 1986.

det er usandsynligt, om branden og den påfølgende nybygning på een gang skulle have medført en ændring af rumindelingen i husene og af den dekorative udsmykning af disses knægte. Vel kan en del skyldes fremmede, tilkaldte håndværkere, men det er dog snarere sådan, at der allerede før 1580 både har været bygget huse med langsgående inddeling og med sparremønstrede knægte.

De sidstnævnte ses i hvert fald på domkapellanens bolig i Præstegade, et bindingsværkslanghus med højstolper, der ved indskrift er dateret 1576 (5). Får vi med tiden mulighed for dendrokronologisk datering af endnu flere huse, vil et sådant udviklingsforløb sikkert bekræftes.

Knægte af samme type som de gotisk svungne fra Grønnegade 12 ses på de to sammenbyggede boder fra omkring midten af 1500-årene syd for Taarnborg i Puggaardsgade. Især knægtene på den nordre bygning minder om Grønnegade 12's (fig. 4). Den sydlige bygning er senere end den nordlige og har endnu længere (65 cm), ret grovt udformede knægte. Endvidere findes der på Den antikvariske Samling en knægt, der ligeledes er af typen,

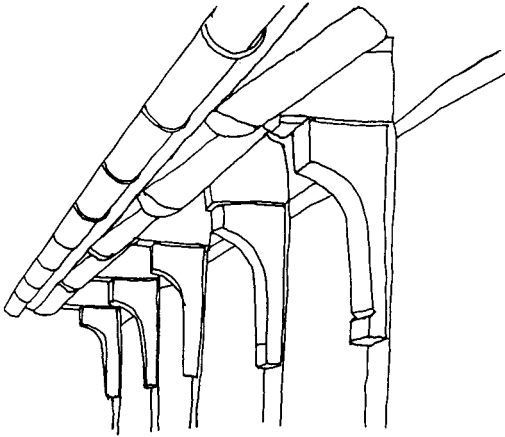

Fig.4. Knægte (længde 55 cm) på gadesiden af den nordligste af de to bindingsværksboder syd for Taarnborg i Puggaardsgade. Tegning: Børge H. Nielsen efter foto.

men det vides ikke, i hvilket hus i byen, den oprindelig har siddet, muligvis drejer det sig om et nedrevet hus i Grønnegade (nr 17). Den er på forsiden dekoreret med vandrette bånd af indsnit og et indridset andreskors (6). Disse knægte viser antagelig noget om udseendet af byens bindingsværk i senmiddelalderen, men andre typer har givetvis også været i brug.

Ved ombygningen af Gråbrødregade 1 i 1934 fandt man i huset dele af en genanvendt tømmerkonstruktion, der stod skjult af et nabohus (fig. 5) Det drejer sig om resterne af en vinduesvæg, måske fra andet stokværk i forgavlen af et senmiddelalderligt gavlhus af bindingsværk, hvoraf topremnen, det øverste af fire stolper samt 7 løsholter, alt med spor af i alt 5 vinduesåbninger, var bevaret. Fundet kendes dels via en opmåling i Nationalmuseet, dels ved, at det midterste af de fundne fag blev skåret ud og nu befinder sig på Den antikvarise Samling (7).

Ved at sammenligne detta fag med opmålingen, ses det at denne er unøjagtig flere steder. Bl.a. har stolpernes ender i virkeligheden karakter af lave kapitæler på grund af den skrå afskæring af siderne. Det hele er endvidere ikke så maskinelt udført, bl.a. mangler der på tegningen angivelse af, at også højresiden på den venstre af de to bevarede stolper er skråt afskåret i det lave tavl under vinduet. Derimod er den anden stolpes side mod samme tavl fuldkantet. Lignende vinduer

uden egen karm ses i Ebbe Mogensens gavlhus fra 1583, hvor tilskæringen af tømmeret god er anderledes (8). Det bevarede fragment kan sandsynligvis ved fornyet undersøgelse og korrektion af den gamle tegning sige noget om, hvordan gavlen på et gavlhus fra før branden 1580 kunne se ud.

Først i 1960-erne fandt arkitekt Engqvist ved bygningsundersøgelse af gavlhuset

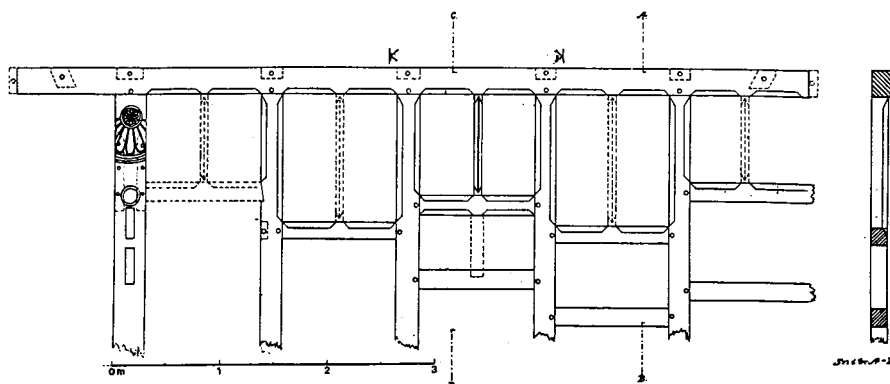

Fig.5. Den formentlig senmiddelalderlige vinduesvæg fra gadegavlen på et hus, af hvilket dele fandtes genanvendt i Gråbrødregade 1 i 1934. Opmåling G. Peters.

Mellemdammen 18 fra mellem 1500 og -75, at der i dettes tømmerværk indgår dele af et endnu ældre bindingsværkshus (9). Det drejer sig om fire oprindelige højstolper, der nu ligger som tværbjælker over gavlhusets murede kælder, samt om flere spær i husets tagværk. Stolper og spær stammer sandsynligvis fra een og samme, to stokværk høje og kun 7 fag lange bygning, der har været forsynet med påbladede ranker på indersiden af væggendes tømmerkonstruktion (fig. 6). Engqvist påpeger, at ranker er ukendte i andet Ribe-bindingsværk, de findes således ikke i Grønnegade 12, og de kan være gået af brug i byen senest ved midten af 1500-årene. Han daterer derfor det forsvundne hus til mellem 1525 og -50 og fremdrager en række paralleler til konstruktionen i Aalborg, Køge, Odense og Ystad, der dels er fra ca. denne tid, dels lidt ældre som Pilegråndshuset i Ystad,

hvor rankerne sidder på væggenes yderside. Blandt bygningerne med ranker er endvidere flere herregårdslader fra 1500-årene, ligesom ranker findes anvendt i de tømrede klokkehuse i Sønderjylland og på Lolland-Falster. Sandsynligvis er der med anvendelse af højstolper og ranker tale om et middelalderligt konstruktionsprincip, som dog fortrinsvis har været hensigtsmæssigt i husenes langsider, hvor de lange, skrå tømmerstrykker ikke kom i vejen for åbninger i væggen, og hvor udkrægning på grund af nabohuset ikke lod sig praktisere (10).

Et ganske nyt fund af middelalderligt bindingsværk i Ribe skal nævnes til sidst. Det drejer sig om ejendommen Nederdammen 31, altså uden for det område, branden tog i 1580. Ved en ombygning i januar 1986, fremkom dele af langvæggene i et stort gavlhus i bindingsværk, opført med højstolper i to stokværk, men siden afkortet og

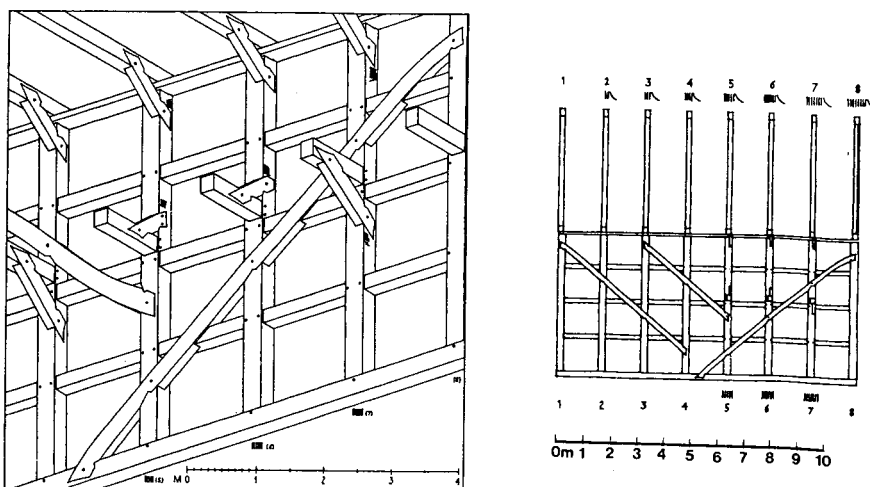

Fig. 6. H.H. Engqvists rekonstruktion af konstruktionsprincippet i den 2 stokværk høje og 7 fag lange bygning med indvendige, lange ranker, som de fire genanvendte højstolper fra Mellemdammen 18 har været del af. Skråprojektion set indefra og nedefra samt opspalt af den ene langside. Efter Engqvist 1966.

helt indkapslet i langt senere byggeri (fig. 7) (11).

Af begge langvægge er 5 modstående fag bevaret, forbundet på tværs med tværbjælker i to lag, og på langs med topremme. På indersiden af højstolperne ses på hver langvæg udstemninger til 2 påbladede, lange ranker, af hvilke de 3 var

bevaret på plads. Rankerne er bladet og fornaglet ind i stolper og løsholter, i de første med hagebladsamling. Bladsamlinger er også anvendt mellem stolperne og de kopbånd eller bjørne, hvis afsavede ender stadig sad tilbage i flere af stolpernes udskæringer. Kun én bjørn var bevaret på plads, den fandtes indmuret i en senere skillevæg. Alle samlinger mellem tømmeret i øvrigt er udført som tapninger og fornaglet med trænagler. De fleste løsholter, især i andet stokværk, var på plads, men afboringerne viser klart, hvor de manglende har siddet, og at der har været 3 over hindanden. I enkelte tavler sås hvad der kan være den oprindelige lerbeklaskning på grove, lodrette træstokke, der fastholdtes foroven og forneden i tømmeret. Dette skete enten i 2-3 cm dybe huller, eller ved, at stokkenes ender var sat i lignende huller i et påsømmet brædt. I de resterende tavler var der enten foretaget ommuringer eller lavet en påføring af deres inderside med kantstillede mursten af moderne format, således at tavlens inderside kom i flugt med tømmerets. Tagværket var fuldstændig omsat, men enkelte spær kan være fra husets ældste tid. Udstemninger i oversiden af andet bjælkelags ender, der rager ca. 50 cm uden for muren, viser, at spærfoden har været tappet ned i bjælken og fornaglet med en enkelt nagle. Ved at fjerne en sekundær tavllukkelse fandtes spor efter udvendige knægte under tagskægget på husets vestside. I Højstolpernes sider, skjult af tavlfylden, ses to afborede nagler, henholdsvis 50 og 85 cm under bjælken, og på vestsiden af den frilagte stolpe fandtes en 71 cm lang og 8 cm bred slids, der var skåret 14-15 cm ind i stolpen (fig. 8). Heri må en lang rygtap på en mindst 110 cm høj knægt have passet ind. Knægten har foroven haft en tap, der svarede til et udstemmet hul i den udragende bjælkeendes underside.

Bindingsværkssvæggende stod bevaret i en højde af ca. 5 m. Stolpernes nedre ender var rådnet bort, og de rester af fodremme, der fandtes, var alle senere reparationer. Går vi ud fra en tommelfingerregel om, at nederste tavler i en bindingsværkssvæg skal være mindst så høj og helst lidt højere end tavlet ovenover,

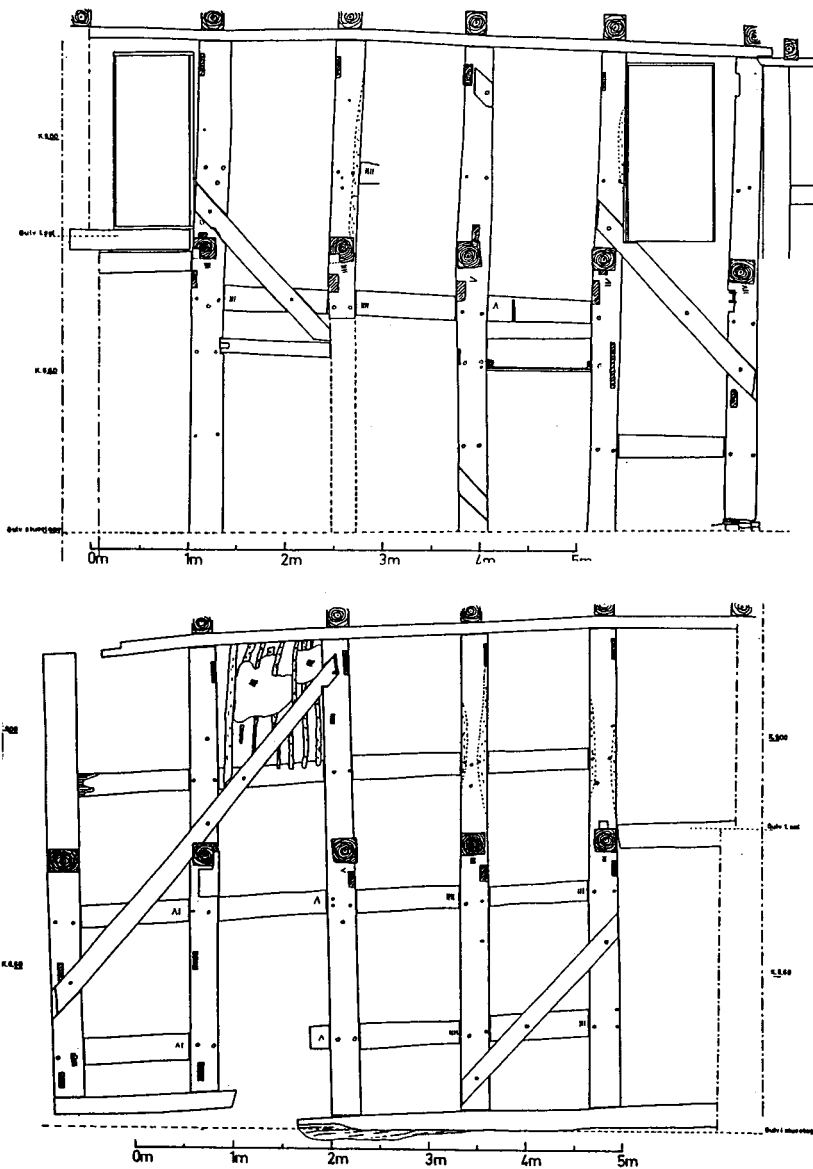

Fig. 7. Nederdammen 31, opmåling af resterne af et senmiddelalderligt gavthus langvægge, set indefra. Vestvæggen overst. Den spinklere bindingsværkskonstruktion, som mod nord slutter sig til den middelalderlige væg, består af genanvendt tømmer, der er sat op efter 1801. Den eneste bevarede bjørn i huset sidder i stolpe VI i østvæggen. Opmåling: Aage Andersen, Lene B. Frandsen, Børge H. Nielsen og Per Kristian Madsen. Tegning: Børge H. Nielsen.

skal der lægges o. 50 cm til stolpernes bevarede højde, hvilket også betyder, at den bortrånede ende af rankerne kan nå ned og få greb i fodremmens side med en påbladning. Højden af første stokværk bliver da henved 3,5 meter fra fodremmens underkant til underside af loftbjælken.

Vægtømmeret er i øst nummereret med øksehugne romertal, i vest med romertal, skrevet med hulkjern. På hver ende af bjælkene samt på den enlige , bevarede bjørn var sat tilsvarende numre. De sydligste, bevarede numre i begge langsider er imidlertid III. Forklaringen må være, at huset har været et fag længere mod syd end i dag og have strakt sig ud i gaden.

Brandtaksationen fra 1761 meddeler, at der da stod et 16 fag langt gavlhus på grunden, utvivlsomt det, vi dag kender de 5 fag af (12). I 1801 er nemlig kun 5 fag i to stokværks højde tilbage, mens der bagud på grunden ligger enet stokværk høj bygning. En udgravning forrest i husets indre viste, at der næppe var levn af det ældste gulv tilbage. De fundne spor af gulve og skillevægge vidnede om en senere inddeling i mindre rum (13). Undersøgelse af farvesporene på tværbjælkene vil måske fortælle yderligere om indretningen i denne ende af huset, men vi afventer endnu konservatorenes rapport (14). At huset konstruktivt set nok var ældre end Grønnegade 12, og i hvert fald næppe yngre, men snarere samtidigt med det ovenfor omtalte rankehus, hvis bjælker er genanvendt på Mellemdammen, fik os til at pege på en datering til 1500-årenes første del. For en bevilling fra Fredningsstyrelsen foretog vi derfor udtagning af træprøver fra husets højstolper, til dendrokronologisk analyse hos Wormianum i Århus.

Resultatet er, at yngste, bevarede årring i den sammenlagte serie af prøver er fra 1484, hvilket i dette tilfælde tyder på, at stolperne kommer fra træer, der er fældet ca. 1500 (15). Dette betyder, at huset, såfremt træet er anvendt i frisk tilstand, kan være opført af nyt allerførst i 1500-årene. Det er altså indtil videre resterne af det ældste, kendte bindingsværkshus i Ribe, og som omtalen foran af de noget yngre huse og deres særtræk skulle vise, kan vi komme ret langt med at rekonstruere dets udseende og plads i udviklingen.

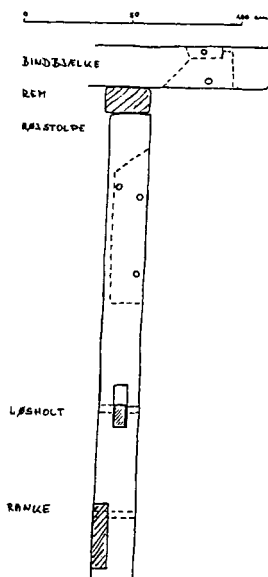

Fig. 8. Nederdammen 31, principskitse af sammenskæringen af højstolpe, tværbjælke og rem i vestvæggen, med spor af den forsvundne knægt i form af taphuller til takspæret. Den udragende bjælke kan have været lidt længere. Afboringen øverst til venstre i højstolpen tjænte til fastgørelse af bjørnen i en bladning på stolpens anden side. Set fra syd. Skitse: Per Kristian Madsen.

Sammen med arkitekt H.H. Engqvist vil jeg i den kommende tid sørge for at fremlægge det samlede resultat af undersøgelsen, herunder foranstaltede en gennemgang af det skriftlige kildemateriale, som ifølge arkivar Ole Degns foreløbige undersøgelser er meget givende. Det vil også være spændende at forsøge en dendrokronologisk datering af de fire genanvendte højstolper fra Mellemdammen 18 og af resterne af bindingsværkhuset, der fandtes i Gråbrødregade. Meget er der ikke levnet af Ribes senmiddelalderlige huse, men det nye fund, som overtraf alle forestillinger, antyder muligheden for, at der også andre steder inden for den del af byen, der ikke brændte i 1580, kan gøres lignende nyfund. Huset på Nederdammen er nu, hvad angår resterne af bindingsværksgavlhuset, fredet efter bygningsfredningsloven, og dets ejer har bestilt en restaurering og istandsættelse, som gør, at man fremover kan komme til at opleve bygningen på en god måde.

Per Kristian Madsen

Den Antikvariske Samling, Ribe

Noter

1. Ole Degn: Genopbygningen efter storbranden i Ribe 1580, Hustyper, ejerforhold og socialtopografi i et bykvarter i slutningen af 1500-årene, Mark og Montre 1985, s. 30-48, m. henv.
2. Mogens Bencard og H.H. Engqvist: Quedes Gård, (Ribe) 1965. H.H. Engqvist: Sønderportsgade 17. Et gavlhus fra slutningen af 1500-årene, i Jørgen Bukdahl m.fl.: Et Ribe-minde, Ribe 1963, s. 13-19, jvf. note 3.
3. H.H. Engqvist: Über die Gestaltung und Disposition des Bürgerhauses in Dänemark um 1500, Acta Visbyensia V, Visby 1976, s. 173-190.
4. Steffen M. Søndergaard, Per Kristian Madsen, H.H. Engqvist & Ole Degn: Grønnegade 12 i Ribe, Et gavlhus fra 1500-årene og dets historie, udgivet af Fredningsstyrelsen og Den antikvariske Samling, Ribe 1986 .
5. H.H. Engqvist: Bevaringsplan Ribe, Ribe 1969, s. 50.
6. ASR mus.nr. 554.
Lignende knægte findes i Aalborg, se H.H. Engqvist: Aalborg Bindingsværk, Aalborg 1968, s. 58.
7. ASR mus.nr. 7506.
Publiceres sm.m. andet Ribe-materiale i Steffen M. Søndergaard: Ribe-lodposte, Bygningsarkæologiske Studier 1986.
8. Steffen M. Søndergaard: anf. arb.
9. H.H. Engqvist: Terpagers Gaard på Mellemdammen, Mark og Montre 1966, s. 7-23.
10. H.H. Engqvist 1968 (Aalborg), 1966 (Ribe) samt H.H. Engqvist og T.B. Munch: Slagtergården fra Torvet i Køge, Køge Museum 1973-75, Køge 1976, s. 5-52.
Elna Møller: Tømrede klokkehuse, København 1960. I sammenhængen kan nævnes den såkaldte sidebåndskonstruktion, se Grith Lerche: Seitenbandkonstruktionen, Nordelbingen 40, Heide 1971, s. 174-226.
11. ASR 503. Bygningsundersøgelse og udgravning under ledelse af Per Kristian Madsen, assisteret af registrator Aage Andersen og museumstekniker Børge H. Nielsen.

12. Kopi og udskrift af brandtaksationerne er venligst stillet til rådighed af H.H. Engqvist.
13. Udgravningen skete med støtte fra Rigsantikvaren i henhold til museumslovens §26, idet en forestående afgravning af husets gulv i forbindelse med ombygningen ville ødelægge resterne af ældre gulve og skillevægge.
14. Undersøgelsen foretages af konservator Elmer Fabeck, Konserveirngsanstalten for RIbe og Ringkjøbing Amter, Ølgod.
15. Analysen foretages af Carsten Sønderby, Wormianum, for en bevilling fra Fredningsstyrelsen. Arkitekt Torben Olsesen fra Fredningsstyrelsen takkes for godt samarbejde om undersøgelsen og bevaringen af huset.

DEBATT

SVAR TIL EVA SVENSSON VEDRØRENDE DEN TIDLIGE SVENSKE UDMØNTNING

I META 1986,1 har Eva Svensson forfattet en artikel om "Den kungliga 1100-tals myntningen i Sverige, sedd ur ett politiskt perspektiv". Selve problemstillingen ES har arbejdet med er uhyre intereesant, og nogle af undersøgelsens resultater er vigtige. Imidlertid ser jeg alvorlige problemer med den overordnede ramme, som ES har konstrueret. Jeg skal nedenfor begrunde hvorfor, men først et resumé af artiklen (der i sig selv er et resumé af en medeltidsarkeologisk uppsats, hun på META-redaktionens opfordring har skrevet):

En egentlig vedvarende udmøntning startedes i Sverige af Knut Eriksson, ca. 1180. Det var midt i en periode - ca. 1130-1250 - hvor man overgik fra en decentral til en centralistisk samfundsstruktur. Det kontinentale udmøntningssystem, det feudale møntvæsen, som ES definerer som en regelmæssig omveksling til tvangskurs, gjaldt ikke i Sverige på dette tidspunkt. Grunden hertil skyldes kongens relativt svage magtbeføjelser. Som et alternativ hertil foreslår ES, udmøntningen koblet sammen med kronens indtægter. Omkring samme tid som udmøntning starter har man fra de skriftlige kilder kendskab til en ændring af de juridiske forhold, etableringen af det såkaldte råfsteting, der betød, at kongen ville få en større andel af bødeindtægterne. Efter at have redegjort for sin arbejdsmetode og dens resultater, når ES til den konklusion, at det er ønsket om at forøge sine indtægter der er grunden til at kongen begynder sin udmøntning. Indtægterne blev som likvide (rørlige) midler - det er pointen - brugt til at styrke hans magt/centralmagten overfor hans modstandere. Det vender vi tilbage til.

Hvad er det feudale møntvæsen, og hvordan var situationen i Danmark? Der er fire faktorer der tilsammen kendetegner det feudale møntvæsen. Grundlæggende må der være tale om monopolmønt, hvor udmøntningen er et kgl. regale. Dertil må mønten være *begrænset i tid og rum* for derefter at blive *omvekslet* til tvangskurs. I sammenhæng hermed *udelukkes fremmed mønt* fra cirkulationen indenfor "eget" territorium, og sidst kan og bliver møntretten *udlenet*. Begrænsning af mønterne i tid og rum med efterfølgende omveksling til tvangskurs kendes fra Byzans allerede i 6/7 århundrede. Det bredte sig herfra til Vesteuropa, og nående sidst til Norden. I Danmark indføres det et stykke ind i 1100-årene. Udelukkelse af fremmed mønt kendes i Vesteuropa fra omkring 850. I den tidlige pengeøkonomis marginalområder, som Norden, hvor pengene snarere bliver vurderet efter deres reelle end nominelle værdi, er det en vanskeligt princip at håndhæve, men i Danmark er det først Svend Estridsen der i 1050'erne synes at gøre sig gældende med et sådant forbud. Udløning af møntretten bliver almindelig i Frankeriget allerede i løbet af 800-årene, i England i 900-årene, og i Danmark først omkring 1150.

På trods af at Danmark udmøntede fra årtusindskiftet, og - som i Norge - i større skala fra omkring 1050, er der ingen grund til at tro, at det feudale møntvæsen er etableret før omkring 1150. Dvs. ved begyndelsen til den periode, Valdermartiden, der almindeligvis betragtes som det tidspunkt, hvor en centraliseret samfundsstruktur endelig konstitueres i Danmark. Grunden til dette relativt sene tidspunkt anser jeg for følgende... Det feudale møntvæsen (hvor pengene med Sture Bolins udtryk er overgået fra at være "værdibevarer" til at være "skattepenge") modarbejder i sig selv en udviklet møntøkonomi. Derfor må en til en vis grad udviklet møntøkonomi danne grundlaget for indførelsen af et fuldt etableret feudalt møntvæsen. Og dette grundlag har måske ikke været tilstede i Danmark før midten af 1100-årene. Og i Sydøstsvrige et halvt hundrede år senere.

Tilbage til ES's undersøgelse og konklusion. Det hævdes hér at den tidlige svenske udmøntning ihvertfald ikke har feudal karakter. Den må være noget andet, som vi bare ikke ved så meget om. Det foreslås at udmøntningen direkte er iværksat som

led i en politisk magtkamp, fordi den ikke straks har feudal karakter. Jeg vil hævde, at som den danske, såvel antager den svenske udmøntning feudal karakter *så hurtig den kan*. Ganske enkelt fordi det er i den overordnede møntherres økonomiske og politiske interesse. Selv om man gennem hele perioden har kendt til den raffinerede udbytning, som de feudale principper indebærer, så tog hele processen måske 150 år i Danmark. I Sverige scorer kongen politisk gevinst gennem udløning af møntretten til ærkebiskopen i Uppsala (1190-1215), - allerede få år efter udmøntningen begynder. Og udløning er som bekendt et feudalt princip.

ES anfører, at der har cirkuleret udenlandsk mønt i Götaland i 1100-årene, og før Knut Eriksson selv begyndte at præge. Sammenholdt med, at man på Gotland allerede begyndte egen udmøntning omkring 1130, uden man af den grund har udelukket fremmed mønt fra cirkulationen (mig bekendt), så er den tanke nærliggende, at den begyndende tilvænnning til pengeøkonomi i Sverige er gået via et sædvanefixeret udvekslingsforhold mellem Gotland og fastlandet. Dertil kommer faktorer som overskudsproduktion der kan udveksles, fixerede distributionsnet, osv.

Det fører til min sidste bemærkning. Selv om jeg har noteret mig, at ES's undersøgelse ses i et politisk perspektiv, så synes jeg det er lige groft nok at negligere det faktum, at mønter præges med handel for øje. Meningen er, med de fordele det giver møntherren, at de skal indgå som almen værdiækvivalens i vareudveksling. Men som ES at hævde, at starten på den svenska pengeøkonomi alene må begrundes deri, at det "var en nödvändighet för kungamakten i dess strävan mot ett mer centraliserat samhälle", det er at vende tingene på hovedet.

Carsten Ljungkvist
Århus

LITTERATUR

AFDELING FOR MIDDELALDERARKEOLOGI, ÅRHUS UNIVERSITET: LISTE OVER SPECIALER I MIDDELALDER-ARKÆOLOGI

Der gøres opmærksom på, at hjemlån af nedennævnte specialer skal foretages gennem den enkelte forfatter, - ikke instituttet.

1976

Erik Levin Nielsen, Det ældste Viborg

1977

Ole Schiørring, Vitskøl klosterkirkes middelalderlige bygningshistorie.

1978

Palle Birk Hansen, Middelalderlige kamme i Danmark.

Hanne Vivi Jensen, Koldings middelalderlige topografi

1979

Susanne Andersen, Danske middelalderlige valvartskirker og kapeller.

Per Kristian Madsen, Gravpote-grave og gravpotter med særlig vægt på forholdene i middelalderens Danmark.

Helle Reinholdt, Svendborgs middelalderlige topografi.

Jens Velle, Den romanske Viborg Domkirke.

1980

Thomas W. Lassen, Århus bys topografiske udvikling ca. 1150-1550.

1980/81

Lene Rold, 1300-tallets stridsdragt i Danmark set på baggrund af den militære organisation.

1982

Michael Steen Andersen, De dansk-vendiske forbindelser ca. 950-125 - en karakteristik af arten og omfanget, især på arkæologisk grundlag, og især med henblik på disse forbindelsers betydning for Danmark.

Lis Nymark Jensen, Udvalgte problemer vedrørende middelaldersværd, med særlig vægt på sværd fundet i Danmark.

1982/83

Peter Pentz, Senmiddelalderens handelsvarer (ca. 1300-1540) i Limfjordsområdet - En sammenligning mellem de skriftlige og de arkæologiske kilders udsagn samt en vurdering af disse kilders repræsentativitet.

1983

Jes Wienberg, De kirkelige institutioner i Tønsberg. En undersøgelse af den kirkelige topografi og en vurdering af kirkens rolle i middelalderbyens udvikling.

1984

Carsten Ljungkvist Jensen, Den førmiddelalderlige urbaniseringsproces i det nordiske kulturområde.

Hanne Dahlerup Koch, Læderfodtøjet fra 1300 tals voldstedet Borryholm (Hvirring sogn, Nim herred, Århus amt, - nuværende Vejle amt) - belyst på baggrund af upubliceret og publiceret dansk og publiceret europæisk materiale samt med udgangspunkt heri en vurdering af læderfodtøj som arkæologisk kilde.

Bent Bang Larsen, Lolland-Falsters senromanske/unggotiske teglstenskirker

Else Marstrand Nielsen, Randers bys topografiske udvikling i middelalderen med særlig vægt på det arkæologiske fundmateriale.

Jette Arneborg Pedersen, De norrøne bebyggelser i Nipaitsoq og Niaquusat: materiel kultur, udlandsforbindelser, kulturelt særpræg, kronologi og ophør - belyst især ud fra oldsagerne udgravet 1976-77, med en vurdering af, hvad en samlet undersøgelse af oldsagerne fra også de øvrige bebyggelser i Vesterbygden vil kunne sige om de nævnte spørgsmål for Vesterbygden som helhed.

Bi Skaarup, Køkkenfunktioner, køkkener og køkkentøj i det senmiddelalderlige Danmark (ca 1400-ca 1600). En oversigt over og en diskussion af de forskellige kildegrupperes udsagn.

Mogens Vedsø Sørensen, Vallø. En analyse af bygningshistorien frem til ca. 1730.

Per Bugge Vegger, Nykjøbing Mors i Middelalderen.

1985

Lars Holleufer, Kalundborg i Middelalderen. En undersøgelse af byens topografiske udvikling indtil 1547.

Anne Nissen Jaubert, Erik Menveds borge i Danmark. Udbredelse, udformning og funktion, med en vurdering af de metodiske problemer, der knytter sig til en sådan undersøgelse.

1986

Simun V. Arge, Landnam'et på Færøerne. En diskussion og vurdering af teorierne om, hvornår det fandt sted, med særlig vægt på teorier baseret på arkæologisk materiale.

Inger Marie Hyldgård, Med udgangspunkt i en analyse af udgravningsresultaterne fra Halkjær/Hedegård (Ejdrup s., Ålborg amt) ønskes en vurdering af anlæggets alder, indretning, funktion og forhold til samtidige borganlæg, samt en identifikation af dets navn.

Tove Nyholm, Smedning med jern i dansk middelalder.

Der ønskes, på grundlag af selvstændige undersøgelser, en redegørelse for, i hvilket omfang arkæologisk fremdragne jernslagge og andre smedelever kan

kaste lys over smedehåndværket i det middelalderlige Danmark.

Emnet forventes behandlet på europæisk baggrund og knyttet til en bredere orientering om jernfremstilling og smedning, eventuelt i form af en todelt afhandling.

Vilhjalmur Örn Vilhjalmsson, En kritisk vurdering af dateringsgrundlaget for de vikingetidige/middelalderlige ødegårde i Bjorsardalur, Island - herunder især Stöng - samt en diskussion dels af tefrokronologiens betydning og brugbarhed i islandsk arkæologi, og dels af Stöngs betydning både i arkæologien og i andre videnskaber.

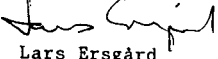
Lars Peter Pedersen, Odense Sortebrødrekloster.

Der ønskes på baggrund af en præsentation af sortebroderordenens oprindelseshistorie og arkitekturidealer gennemført en selvstændig behandling af de på tomten af Odense Sortebrødrekloster foretagne arkæologiske undersøgelser. De fremdragne anlægslevn skal vurderes på europæisk baggrund og dateringsværdi af gravfund m.v. diskuteres

Protokoll fört vid Medeltidsarkeologiska föreningens årsmöte 26/2 1987

1. Årsmötet förklarades vederbörligen utlyst.
2. Till mötesordförande valdes Ingmar Billberg.
3. Till mötessekreterare valdes Lars Ersgård.
4. Till justeringsperson valdes Birgitta Lindroth.
5. Ett framlagt förslag om ändringar i Medeltidsarkeologiska föreningens stadgar antogs av årsmötet.
6. Styrelsen beviljades ansvarsfrihet för föreningens ekonomi under 1986.
7. Ingmar Billberg och Anders Ödman avgick ur styrelsen. Valberedningens förslag till val av nya medlemmar och suppleanter i styrelsen samt val av revisor och revisorssuppleant antogs av årsmötet. Till styrelsemedlemmar valdes: Mats Anglert, Lars Ersgård, Henrik Klacken-berg, Anders Lindahl och Anders Reinsnert. Till styrelsesuppleanter valdes: Mats Roslund och Märith Thurborg. Till revisor valdes: Elisabeth Iregren. Till revisorssuppleant valdes: Ulla-Britta Ekstrand.
8. Som medlemmar av valberedningen omvaldes Hampus Cinthio och Barbro Sundnér.
9. Olika sätt att förbättra föreningens ekonomi diskuterades. Henrik Klacken-berg redogjorde för möjligheterna till ekonomiskt stöd från Statens Kulturråd och Humanistiska forskningsrådet. För värvning av nya medlemmar föreslogs en reklamkampanj via arkeologiska institutioner och museer. En reklamfolder med information om föreningen och dess medlemstidskrift kommer att framställas.
10. Ett förslag om ett arvode om sammanlagt 500:- kronor till styrelsen antogs av årsmötet.
11. Medlemsskriften META:s roll som debattforum diskuterades. Kritik framfördes att de debatterande artiklarna blivit allt färre under de senaste åren. Barbro Sundnér föreslog att redaktionen arbetade mera aktivt för en stimulering av den medeltidsarkeologiska debatten exempelvis genom uppsummerande, debatterande recensioner av tidigare temanummer.
12. Årsmötet avslutades.

Vid protokollet

Lars Ersgård

Justeras

Birgitta Lindroth

STADGAR FÖR MEDELTIDSARKEOLOGISKA FÖRENINGEN

1. Medeltidarkeologiska föreningen är en ideell förening, vars syfte skall vara att utge Medeltidsarkeologisk tidskrift (META) och stimulera den medeltidsarkeologiska forskningen.
2. Medlem av föreningen erhåller avgiftsfritt tidskriften META:
3. Styrelsen skall omfatta minst 5 personer + 2 suppleanter, som fördelar arbetet mellan sig. 1 medlem av styrelsen utses till sammankallande.
4. Styrelsen är identisk med tidskriften META:s huvudredaktion. Denna utser vid behov lokalredaktioner.
5. Rätt att teckna föreningen äger styrelsemedlemmarna var för sig.
6. Årsmöte skall äga rum senast den siste februari varje år. Styrelsen utsänder kallelse till årsmöte senast två veckor i förväg. Styrelsen kan vid behov kalla till extra årsmöte. Årsmötet skall behandla följande ärenden:
 - Val av styrelse, revisor och valberedning för kommande verksamhetsår.
 - Revision av föreningens ekonomi för det gångna verksamhetsåret.
 - Ansvarsfrihet för styrelsen.
 - Eventuella ändringar av föreningens stadgar.
 - Övriga frågor.

META

META:s styrelse/huvudredaktion

Mats Anglert

Lars Ersgård

Henrik Klackenborg

Anders Lindahl

Anders Reisnert

suppleanter:

Mats Roslund

Märit Thurborg

Meta ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1987 kr 60:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5. Manusbidrag till tidsskriften insändes till Medeltidsarkeologiska föreningen, Lunds universitets historiska museum, Krafts torg 1, 223 50 Lund.

ISSN 0348-7903

INNEHÅLL

Redaktionellt		1
<i>I. Nielsen:</i>	Total og symmetrisk stedkontinuitet	3
<i>H. Mikkelsen:</i>	Bulhuse - 50 år efter Clemmensen	8
<i>U. Mejdahl:</i>	Poghøj - et tidlig middelalderligt gårdsanlæg	31
<i>P. Siemen:</i>	Huse fra tidlig middelalder i Ribe amt	38
<i>H. Christiansen:</i>	Sig - et middelalderhus med stensyldsfundament	49
<i>J. Kieffer- Olsen:</i>	Vorbasse by	51
<i>T. Egeberg Hansen</i>	Tomten af en middelalderlig smedje ved Skjern	58
<i>H. Henningsen:</i>	En hustomt fra det ældste Ringkøbing	65
<i>I. M. Hyldgård:</i>	Tre træhuse på Hedegård	72
<i>P. K. Madsen:</i>	Senmiddelalderligt bindingsværk i Ribe	81
DEBATT		
<i>C. Ljungkvist:</i>	Svar til Eva Svensson vedrørende den tidlige svenske udmøntning	94
LITTERATUR		
Afdeling for Middelalder-arkæologi , Århus universitet: Liste over specialer i middelalder-arkæologi		97
Årsmöte 1987-02-26		101
Stadgar		102